

3 2044 122 989 379

Т-ВО «ДЗВІН».

Видавництво «УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»

під орудою С. Русової, Ю. Сірого, Я. Чепіги і С. Черкасенка.

СПИРИДОН ЧЕРКАСЕНКО

РІДНА ШКОЛА

ЧИТАНКА ДРУГА.

Ціна 4 карб.

Т-ВО «ДЗВІН».

Видавництво «УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»

під орудою С. Русової, Ю. Сірого, Я. Ченіги і С. Черкасенка.

Рідна Школа

ЧИТАНКА ДРУГА

(РІК ДРУГИЙ).

Склав СПИРИДОН ЧЕРКАСЕНКО.

ВИДАННЯ ТРЕТЄ.

КИЇВ — ВІДЕНЬ.

1918.

Т. В. С. П. Н. Т.
Видання 2-ге, випуск 2-й
Львів, 1927

ВІДНА ШКОЛА

Друковано 150.000 примірників.

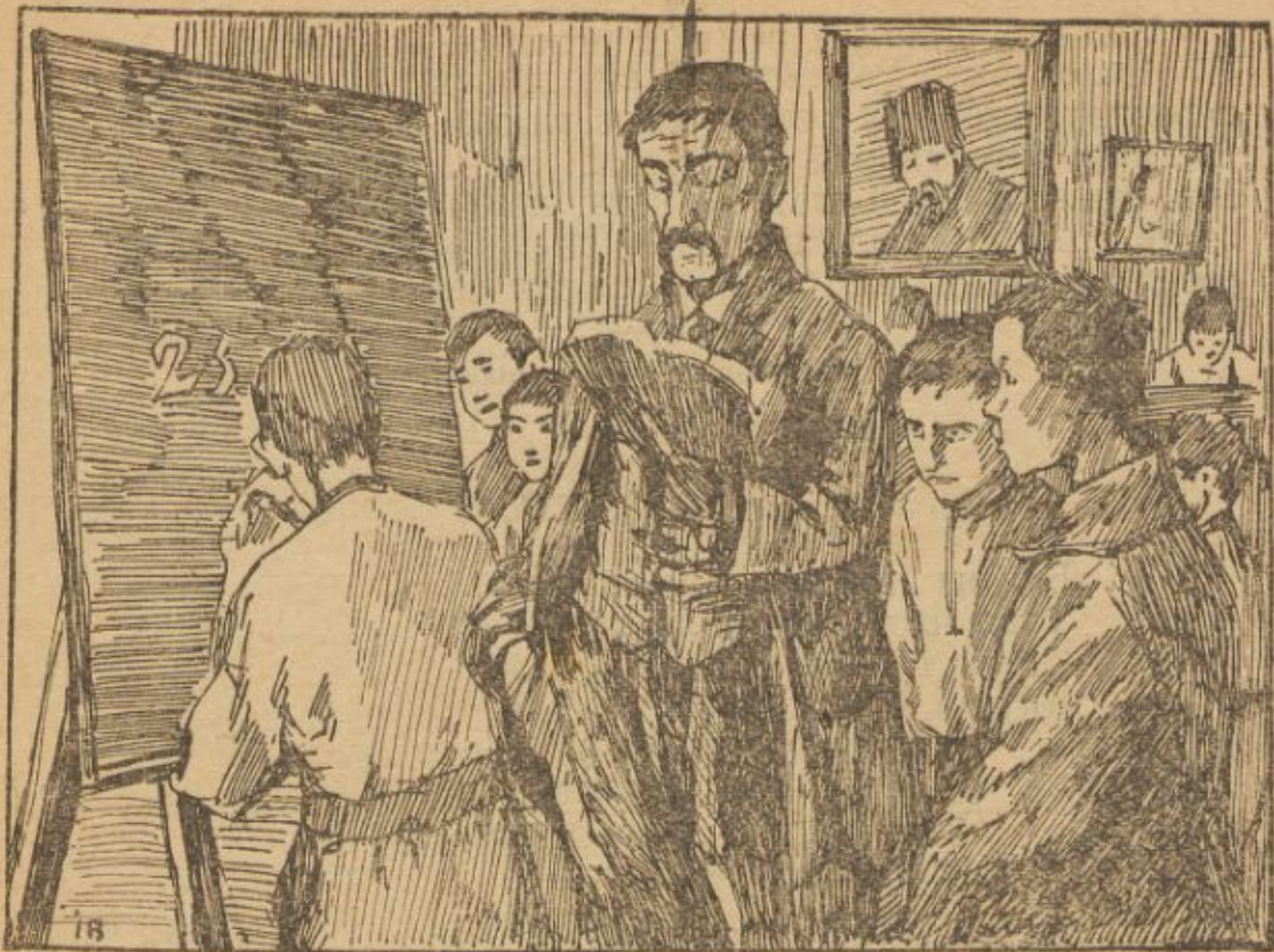

С. П. Н. Т. В. С. П. Н. Т.

В. С. П. Н. Т.

В. С. П. Н. Т.

Розкажіть, що тут намальовано.

І. Роман.

Діждавшись осені, Роман сказав батькові, що піде до школи вчитись, сам пішов до вчительки й записався в школярі.

Ось він пише тепер палічки та кружочки; сидіти йому на ослоні незручно, і він пише, стоячи на одній нозі. Цупкі пальці міцно держать перо, сам він широко пильнує роботи. Носом сопе так, що чути на другому кінці клясу. Сорочка йому висунулась і штаненята тільки що держаться. Пише Роман з великою охотою; іноді на хвилину одірветься від роботи, скоренько огляне очима кляс, штовхне свого сусіда, що розклався з ліктями, підтягне штани, шморгне носом і знову до роботи.

Одхилив голову на бік, глянув на своє писання й записався. Через плече зазирнув до свого сусіди й зареготався на весь кляс.

— Тітко, чи як вас!... — гукає він до вчительки, — ось гляньте сюди: Гарасим якого кілля понаписував, — чи не думає він лісу городити?

Школярі підняли регіт. Вчителька морщить ся.
Надокучило Романові писати палічки та кружочки; він перекинув сторінку і став малювати собі коня. Кінь вийшов поганий, зате хвіст і грива такі, як і хотилося Романові. Він надув щоки й став пихкати, пригадуючи собі, як кінь басує. Але підійшла вчителька й наказала сидіти тихо, не роздивлятись на всі боки та глядіти свого діла.

Мій перший день у школі.

Загадка.

Був на горі гайок маленький;
Туди частенько я ходив;
Стояв там явір зелененький,
Кругом широкий степ синів.
Дивлюсь я раз: по-під горою
Біліє лан, як полотно;
Якийсь дідок маха рукою
І сипле чорне зерно.

Дивуюсь я, і серце мліє,
Мов засоромилось воно.
«Чого, — питаю, — лан біліє?
На що се чорне зерно?»
— На те, — дід каже, — лан біліє,
Щоб бачить, як лежить зерно;
Хто розуміє, той і сіє,
Над сим працює світ давно.

Широкий степ — то край наш милий,
Що в світі Божому живе,
А білий лан — папір то білий,
Зерно — писання світове.

Загадка. Біла рілля, чорне насіння: хто вмів — посів, хто знає — той одгадає.

Школяр.

Миколка такий школярик гарнесенький був: сумир-
ненький, соромливенький, млявенький, як дівчинка. Та
ще-ж такий чорнобривенький, білолиценький, носик невеличкий,
щічки круглесенькі, ще й чубок кучерями. Воно й училось — нівроку йому. Страх яке до книжки було: чита, одно чита, а особливо як на урок загадають щось таке — чи про луку, чи про ліс... Ну й любило се!

— Мій синочку, — каже було мати, — гляди, слухай учителя! учись...

— А вчись, — додає батько, — звісно, вчись! А ну сюди книги! Багато вивчив уже?

— Отсю вивчив і сю, а сю... ось поки, — і жазує пальцем Миколка батькові.

— Ото по бублик той? Ач, бублик який... Що воно за бублик такий?

— То «О».

— «О»? ач яке! А то — далі? Що за кочерга така?

— То «Г».

— Ач яке!... А картинки є тут?

— А є... ось, — знайшов Миколка.

— Ач як!... А то-ж що за капиці такі?

— То хмара. А знаєте, тату, хмара з чого?

— Бо-йо-зна... як можна сили Божі знати!

— А я знаю!... з води... парою йде вгору.

— Ач який... і он про що зна!

— Я ще й про блискавку й про грім знаю. Се люстричество... з землі набирається в спеку, та й креше так і грюка.

Батько так дивиться на нього, а мати:

— Який! а ще-ж тільки другу зіму в школі він.

Батько:

— Миколко! Миколко! Що який то ти... що я-б тебе... не знаю... я-б тебе в семінарію саму... хоч-би до чого до маленького довести тебе.

А. Тесленко.

Приказки. Аз-буки — бери граматку в руки. — Ученому світ, а невченому тьма. — Не вчися розуму до старости, але до смерти. — Знайко біжить, а незнайко лежить. — Не кайся рано встати, а молодод вчитись.

Читанка й граматка.

Раз на покуті лежали
Читанка й граматка;
З дива доброго між ними
Почалася сварка.
Гордовито почала
Читанка граматці:
«Чого тобі тут лежать,
Зо мною рівняться?
Ти така собі мала...
Й толком не багата.

Чи не думаєш, бува,
Стать за панібрата
Такий мудрій, як от я?»
— Не думаю сього я, —
Так граматка одказала
Й, одказавши, докінчала:
Ти велика, я маленька,
Ти заможна, я бідненька, —
А тебе не прочитають,
Як раніш мене не визнають.

Загадка. Не куц, а з листочками, не сорочка, а пита, не чоловік, а розмовляє.

Як я вчився писати.

Сором.

Був у школі хлопчисько — такий собі кволий, миршавий, недужий. Хто-б не проходив повз нього, то вже не мине, а штовхне його. А він тільки тихими сльозами заллється, поскаржитись навіть боїться: мале-ж таке воно та утле.

Спостеріг якомсь учитель, що малюка цькують хлопці. Оточили його на дворі, вимазали болотом твар, в шапку болота наклали й регочуться. А воно маленьке, стоїть собі, спустивши рученята, дивиться вземлю, так наче йому соромно перед усіми. Побачив се вчитель, і щось кольнуло йому в серце: своє дитинство згадав. Вийшов він на двір, підійшов мовчки до хлопця, взяв його на руки й поніс до себе в кімнату. Метнули тоді пустуни вrostіч, бояться й до клясу навернутися, та потихеньку просунулись, як покарані.

Вийшов і учитель, хлоп'я з ним. Посадив його Гаврило Михайлович на місце та й каже: «Слухай, Петрику, я розкажу тобі, як мене, маленького, в школі пустуни-товариші били та мордували». І оповів докладно все своє життя не-веселе дитяче. Понурились хлопці, в очі учителеві глянути бояться: соромно до сліз. Скінчив Гаврило Михайлович

своє оповідання і каже до Петрика: «Оттак, голубе, і я терпів. Що-ж діяти, терпи й ти. Не все-ж товариші твої будуть такі лихі!...»

Знахідка.

Павлусь Гонкий і Петрусь Тонкий бігцем поспішали до школи: вони трохи спизнилися, добре знали, що вчитель страх як не любить, коли хто спізниться: він сердиться, дорікає лінощами, а вони не хотіли сердити свого вчителя. Та й мороз підганяв їх, не давав ловити гав по вулиці. Се було в грудні за тиждень до Різдва; на-дворі було вельми холодно: звісно — зимою! Сніг під ногами рипів; вітерець щіпав за щоки, а мороз скуб за ушенята і в самий кінчик носа, немов голкою, колов.

Біжать дітки до школи по тротуарі, вимощеному жовтою цеглою. Се було в Києві, а в Києві всі тротуари пороблено з цегли.

Біжать дітки і ні гадки; аж ось Павлусь зупинився, нагнувся, прикрив щось долонею на тротуарі й гукнув:

— Цур, мов! — і підвівшись, держав щось у стиснутому кулаці.

— Що таке? що? Покажи! — озвався Петрусь.

— Що? звісно, що! знахідка!

— Та яка?

— Яку Бог послав: Двадцять копійок.

— Неправда, — покажи!

Павлусь відійшов наперед кілька ступнів, розчепив кулак і, простягнувши руку, промовив:

— Дивись! А що? брешу?

— Справді двадцять копійок! — промовив Петрусь, глянувши на Павлусеву долоню, де лежала срібна монета. Павлусь сховав її швидче в кишеню й промовив:

— Ну, побіжим, а то спізнимося; учитель сваритиметься.

Побігли.

— Слухай, Павлусю! — озвався Петрусь. — Що ти зробиш з тими грішми?

— Не скажу! Може проїм, — яблук куплю, може оріхів, може в цирк піду... побачу ще.

— Так неможна, — промовив трохи понуро Петрусь незадоволенням голосом і аж спинився трохи.

— Чому се так — неможна? — запитався, дивуючись, Павлусь.

— Тому, що вкупі йшли, вкупі знайшли, — значить, треба вкупі й спожити.

— Е, ні, ні! — змагався Павлусь, — я сам знайшов, — ти й не бачив! ти й не знав би був, коли-б я не похвалився... Я казав: цур, не ділитися, а ти на те нічого!

До самої школи діти змагалися, чи ділити знахідку, чи не ділити.

В школі учителя ще не було. Петрусь зараз розказав школярам, що вони з Павлусем знайшли двадцять копійок і що Павлусь такий скупига, такий неподільчивий, що хоче сам спожити ту знахідку. Школярі загули, немов у пасіці рій бджіл; одні дорікали Павлусеві, другі стояли за нього, треті радили не ділитися грішми, а зараз, як вийдуть з школи, купити у перекупки за всю знаходку ласощів і поділити їх між усіма школярами. Петрусь змагався, кажучи, що тих ласощів не стане про всіх.

— Ліпше йому десять копійок, нехай і мені десять: як хто хоче, так собі й споживе, — говорив Петрусь.

Один тільки школярик не втручався до того змагання. Він стояв біля груби, грівся і плакав.

— Чого ти, Іцю, плачеш? — спитав Павлусь у хлопчика.

— Змерз, — відповів Іцько, — руки поклякли, несучи книжки.

— Хіба в тебе рукавичок нема?

— Авже-ж нема, — де я їх візьму?

— Батько нехай купить.

— У мене тата нема.

— Ну, мати... Хіба не все одно.

— У мами грошей нема й на хліб.

— Гей ти! Гонкий! Слухай! — гукнуло до Павлуся кілька школярів. — От ми усі гуртом прирадили вже, як вас розвести з Тонким за отсю знахідку.

— Ні, не треба, я й сам знаю, — відповів Павлусь, — ось я їх віддам Іцькові на рукавиці; у нього рукавиць нема! Он як він змерз, аж плаче... На, Іцьку, візьми та купи собі рукавички, — мовив Павлусь, віддаючи Іцькові свою знахідку.

Іцько аж засяяв, узявши гроші.

— Сховай-же добре, щоб не згубив. — радили школярі Іцькові.

— Не згубить; я піду з ним на базарь і поможу йому вибрати гарні рукавички, — промовив Петрусь.

— Не треба тобі зо мною ходити, — мовив Іцько, — я рукавиць не купуватиму, я віддам гроші мамі на хліб.

О. К о н и с ь к и й.

Мої товариші. Написати.

Окуляри.

Старий дяк наш отсе як чита, зараз окуляри па очі надіва та ще й додає: «От гарна вигадка отсі окуляри: як-би не вони, то не міг-би я тепер читати». А буув у нас один парубок, Корній, — такий, як то кажуть: з дуба вигнався, а розуму нема. Він те й почув, що дяк казав, та й дума собі: «Е, стій, се, коли так, то й я письменний буду!»

Прийшла неділя, — базарь у гóроді. Ото Корній уже й їде у город і зараз розпитавсь, де там тії окуляри продаються, та туди. Прийшов. «Дайте, — каже, — мені оку-

ляри!» Крамарь йому їх, мабуть, десятків зо два висипав. — «Вибірайте», — каже.

Почав Корній вибирати, — узяв, які там ближче лежали, настромив їх на ніс та й каже: «А чи нема у вас книжки якої?» Купець дав. Розгорнув Корній книжку, дивиться крізь окуляри, — нічого не розбіра. «Ні, — каже, — се не гарні».

Узяв інші, подивився крізь ті — знов нічого не розбере. Далі ще одні, другі, треті і так усі перебрав, а ніяк не прочита. «Що се, — каже купцеві, — у вас окуляри неписьменні?»

Купець здивувався: «Як, — каже, — неписьменні? Та ти сам, хлопче, чи письменний-же?» А Корній йому: «От

розум у вас! Та як-би я був письменний, то навіщо-б я й окуляри купував.

Намалюйте книжку, окуляри.

Приказки. Хто не вчивсь, не буде знати. — Вчитися ніколи не пізно. — Вчися азбуки, прийде хліб у руки. — Вчися змолоду, не зазнаєш на старість голоду. — Що вміє, дак того за плечима не носить. — Чого Івась не навчиться, того й Іван не буде знати. — За школярську науку цілуйте, діти, батька й матір у руку. — Шануй учителя, як родителя.

II.

ОСІНЬ.

Осінні місяці: вересень, жовтень, листопад.

Осінні свята: Друга Пречиста (8 вересня), Здвиження (14 вересня), Покрова (1 жовтня), Введення (21 листопаду).

Приказки та народні приміти. На Семена-Юди (1-го вересня) боїться кінь груди. — Прийшла Пречиста, взяла комаря нечиста. — Прийде Пречиста — буде по дереві листу чисто. — Покров! натопа хату без дров. — Хто сіє по Покрові, той не має що дати корові. — Покрова всю землю листом покрива. — У Пилипівку день до обіда.

Осінь.

Висне небо синє,
Синє, та не те;
Світить, та не гріє
Сонце золоте.
Чистим стало поле
Од серна й коси,
Нігде приліпитись
Крапельці роси.
Темная діброва
Стихла і мовчить:

Листя пожовтіле
З дерева летить.
Хоч-би де замріла
Квіточка одна,
Тільки й червоніє,
Що горобина.
Здалеку під небом,
В вирій летючи,
Голосно курличуть
Журавлів ключі.

Все, що зеленіло,
В'яне й уміра,
Уміра безслідно...
Та воно й пора.

Я. Щоголів.

У саду.

Юрасеві дуже хотілося піти до дядини Горпини, бо в неї у саду саме наспіло усякої всячини багато.

Іти треба далеко, довгими вулицями, де багато собак бігає, а він малий і вмів оборонятись тільки плачем. Самому ніяк не можна. Таки ублагав він свою хрещену матір, щоб піти разом.

Коли вже були в саду за столом, і Горпина все припрошувала його хрещену маму пити чай і їсти пироги то-що, то Юрасеві дуже кортіло побігти і самому назбирати груш, яблук і слив. Сині сливи так рясно росли на дереві, що, сидячи за столом, він їх добре бачив, хоч дерево було од столу далі, чим перейти через вулицю.

— А тобі, Юрасю, — озвалася дядина Горпина, — ма-буть смачніше буде, коли сам з дерева зірвеш? Так біжи з хлопцями. Степане! Паньку! Ось ідіть з Юрком збирати сливи та груші. Тільки високо не лазьте, щоб, буває, не повбивались!

Хлопці побігли, як кози, з підстрибцем. Зразу полізли на грушу, всі на одну. Юрась, як менший і легший, зліз найвище. Дарма, що гілка угиналась, — він не боявсь. Попереду всі їли груші, а далі стали ховати їх у кишені і за пазуху. Потім Степан сказав, що груші не смачні і йому більш подобаються сливи. Всі полізли на сливи. Тільки їх уже неможна було класти в кишені, бо давляться. А так хотілось понести додому, щоб похвалитись, що був у гостях.

Злазити з дерева було погано. Юрко подрянав собі руки, розідрав штани і стрибаючи влучив у кропиву. Та нічого, не дуже боліло, а штани все одно вже були подрані у другому місці, — мама однаково буде сердитись.

Коли треба було вертатися додому, Горпина дала Юркові цілий вузлик яблук і груш, щоб одніс матері й братам.

Яблука були такі гарні, червоні і великі, що Юрко, хоч і не хотів їсти, а не вдержавсь — надкусив, щоб покоштувати.

Як я рвав садовину в-осени.

Осінні праці селянина.

З початком вересня кінчаються вже літні роботи в полі; хліб до стоділ звезено, zostалися тільки подекуди жовті стернища. Чим пізніше в осінь, тим коротші дні, тим холодніше, а в природі сумніше. Перелітні птахи відлітають у тепліші краї. Трава й листя на деревах пожовкли, квітки пов'яли. Комахи гинуть або криються під землю на зимовий сон. На полі і в городах пусто. Худоба не виходить вже на нашу, а орач скінчив роботи в полі і вже береться до інших праць, котрих має чимало. Найперше захожується він коло оранки нив, на котрих має бути засіяна озимина. Засів озимини розпочинається вже од св. Варфоломея. Кільки днів треба ще хліборобові на сховання окіпних ростин: бараболі, буряків, моркви. Осінь — то багата пора року, але закрутанини дав чимало, бо не тільки в полі, але й дома є що робити. До нової сійби треба намолотити зерна й очистити його, бо «яке хто посіяв, таке й збиратиме». В саду треба ще позбирати пізні овочі, грушки й яблука. І на тим ще не кінець. А вже ж треба оглянути і хату й обору на зиму. Рук і часу не став, стільки всякої роботи!

Осінні роботи у нас вдома.

Приказки. В-осени і горобець багатий. — В-осени і в горобця є пиво.

Сільська осінь.

Минуло літо золоте;
Холодне небо вкрили хмари
І темносизі їх отари
На північ вітер десь веде.

В тумані сонечко зіходить,
У млі увечері згаса;
І вже не йде під небеса,
А над землею шлях проводить
Хвилястим протягом блідим
Із димарів пахучий дим.
Уранці, в вохкому тумані,
Скотина йде на водопій;
У кузні темряві своїй
Розводе жар коваль зарані;
Кув, і іскри геть летять
У млі холодній погасать.
Гудуть ціпи, де де-у-кого,
Із клунь іде солодкий пах
Ссломи й зерна золотого,
Що затаїлось по снопах.
І день, і ніч шумить-гуркоче
На річці млин, і тихий став
Води ущерть собі набрав;
Наливсь — мов греблю рвати хоче,
Щоб скрізь по луках за селом
Живим розлитися сріблом.
В неділю з вечера палають
Всю ніч в хатах палкі огні,
Музика грає... то справляють
Бучні весілля, і пісні
Несуться з хат у морок ночі...

М. Чернявський.

Намалюйте молот, цип, сніп, млин і греблю.

На вулиці:

Як увечері гарна тепла година, дід Опанас виходить на вулицю, сідає або на призьбі, або коло хвіртки на ослоничку і закурює свою люльку. До нього приходять із сусідніх дворів дядько Микита, той, що з однією ногою, бо колись воював з турком, та дід Хведір. Вони говорять між собою про усяку всячину: як уродив хліб, почому торгують пшеницю, яка ціна на сіно і коли платити подать. Дядько Микита знає більш за всіх, бо письменний.

Сюди сходяться і діти. Вони сідають серед вулиці, роблять з порошу періжки і короваї, а найлучче їм зробити дим, підкидаючи порох угору.

— Ось не куріте, діти, а то аж дихати нічим, — сердиться дід Опанас, а сам курить люльку. Старі не люблять гратися.

Коли дітей збереться більш, вони граються у вовка і гусей. Верховодить усіма Оксана Кулішева, бо їй уже дванадцять літ. Вона маткою. Стане під вербою коло хати і кричить:

— Діти додому — вовк за горою!...

Сірі, білі, волохаті — тікайте до хати!

Діти біжать через усю улицу до Оксани, а Степан їх ловить, бо він і є вовк, і як ушймає, то справді наскубе.

Шкода тільки, що як почне йти з поля череда, то вже тоді гратися неможна, бо череда довго-довго йде вулицею. Після череди і старі і малі йдуть у хату вечеряти і спати.

А хлопці й дівчата тільки тоді саме збираються на вулиці, як усі полягають. Вдень їм ніколи, бо роботи багато.

Вони сідають на колоди під вербами, співають гуртом пісні, розказують один одному усякі дива, що хто бачив і чув, лузають насіння.

У них весело. Буває, що не розходяться, аж поки не проспівують треті півні і не почне благословлятися на світ.

Наші розваги дитячі.

Розкажіть, що тут намальовано.

В-осени.

Прийшла осінь. Вечір на дворі. Сиві, каламутні хмари заслали олив'яним килимом усе небо. Нігде жодної щілинки не знати, щоб кріз неї пробилася блакить, визирнув місяць, оглянув грішну землю. Ніч... Буйний дощ горохом торохтить по шибках: північний, хижий, сердитий вітер лютує, вив, неначе голодний вовк квилить-голосить, наче мати над сином одинчиком... Сум і тугу наганяє на душу... На дворі темно-мокро, холодно, сумно...

О. Кониський.

Напишіть ви про осінь.

Перелітні птахи.

Чому перелітні птахи одлітають од нас на зиму? Ви може гадаєте собі, через те що в нас узімку дуже холодно, й птиця шукає в-осени тепліших сторон, щоб там захиститися од наших морозів? Але-ж декотрі птахи, напр., горобці, синиці, снігири то-що — виживають у нас од льоду до льоду, — виходить, птахи можуть видержать нашу зиму. Чому-ж не встаються у нас на зимівлю й інші птахи: ластівки, шпаки, гайворони, соловейки, посмітюхи, чирки, журавлі? Чому вони вважають за краще подорожувати? Адже-ж подорож ся — не близенький світ і трохи не половина птиці гине в дорозі од усяких пригод.

Річ ось в чім: птиці треба-ж і в-зиму щось їсти. Не легко добувати тієї їжі зимою. Ще так-сяк переб'ється та птиця, що харчиться ріжним там зерном або овочами: инша скубне бруньок з дерева, друга харчиться сім'ям берези та вільхи, сосни та ялини, третя поласує з горобини, на якій ягоди держаться дуже довго.

Не дуже скрутно взімку й таким птахам, як круки та галки. Круки їдять падло й усяку всячину й завжди спроможуться розшукати собі якоїсь харчі; переберуться вони ближче до людської оселі та й підбірають усякий непотріб, або що з куховарні викинуто. Голуби й горобці теж не тікають далеко од людини, збирають крихти, шкориночки, розсипане зерно.

Але що-ж-би робили в нас ті пташки, котрі годуються комахами? Адже-ж узімку комах зовсім немає. Де-котрі з комах вимірають ще з осени, инші ховаються в мох, під каміння й завмірають до весни. Занесе їх снігом зверху, й годі дістати їх з-під снігу. Що діяти також і чиркам,

гусям, журавлям та иншим, що живуть на болотах? Сі птахи не можуть обійтись без води. Їдять вони рибу, жаб і инших водяних тварючок, шукають у мулі гробачків; отже взімку, коли й ріки, й озера, й болота скуто кригою, їм нема де дістати собі харчі.

Всі сі птахи загинули-б у нас узімку з голоду. Ото-ж і одлітають вони од нас в-осени у вирій, де ріки й озера не замерзають, де можна здобути собі потрібну їжу. Виходить, що не холод, а голод жене од нас пташок ув-осени.

Заметушаться пташки, вчувши холодну осінь, літають, лементують, а далі, дивись, зберуться в зграї й летять одна зграйка за одною в инші далекі землі, де тепло, де цвітуть усякі рослини тоді, як у нас зима.

Не одну тисячу верст треба летіти птахам. Але не зблукуються вони, не загинуть з голоду: обірає собі кожна зграя двох або й трьох ватажків, які добре дорогу знають, знають, по якій дорозі більше їжі можна знайти. І старе, й молоде слухають свого ватажка. Коли він скомандує, то вся зграя спускається на годівлю, на водопій, на ночівлю. А коли птахи шукають собі харчі, ватажки по черзі стоять на варті.

Але чимало й пригод зазнають вони в дорозі. Часом, після дощів, знезацька настане мороз ранній, — і багато птахів із зграї загине від холоду. А то буває й так, що спіткає зграю в дорозі через море страшенна буря, — й знесилена птиця гине в бурхливих хвилях. Сила пташок гине в дорозі й од усякої хижої птиці, що слідом за ними летить на своє зімовище. Чигає на птицю при перельоті й людина: ловить птахів сітками й сільцями, б'є знесилених просто паліччям.

Безліч птиці гине в дорозі, але більшість проте дістається до зімовища. Там, на чужині, наші птахи пісень не співають, гнізд не в'ють, а тільки харчуються. Вони терпляче чекають, коли скінчиться в нас зима, коли їм можна буде знову вернутись до рідного лісу або до поля, де було їхнє кубелечко — рідне гніздечко.

Хто бачив переліт наших птахів — нехай розкаже.

Осіння ніч.

На дворі осіння ніч — вітряна й видна. Низько у небі стремить, як золотий серп, пізній місяць — блискучий, блискучий, мов недавно викований. Через нього спотикаються хмаринки, прудкі й ворухливі, як рибки. Біжать вони кудись отарами й табунами, розгойдуючи по землі

хвостатими тінями. А внизу видно дерево — чутке, заплакане, шумке: загуде десь вітер — воно тремтить уже й плаче, як живе. Ущухне вітер — і воно примовкне, дримає, а поміж ним ходить тоді щось невидимкою і немов руками обриває сухий лист.

С. Васильченко.

Сад в-осени.

В убогій хатині.

Північ. В хаті, мов у льосі,
Й каганця нема;
Та не спить ще мати й досі —
Плаче все сама;
Хлина з голоду дівчатко
З-під рядна в кутку,
Під грудима немовлятко
Скиглить в сповитку.
На той плач голодний в хаті
Й вітер за-одно
Виє крізь шибки дірчаті,
Плаче жалібно.
По стіні з гвилої стелі
Капає вода:
Мабуть в бідного оселі
І стіна рида.

М. Старицький.

Приказки. Так се сонце світить, як цигана мати жалує. — В погоду й смутний веселим буває. — В-осени ложка води, а дві грязі. — Наша горниця з Богом не спориться: як на дворі тепло, то й у нас тепло. — Живеш, як у решеті: звідки вітер не подме, то повні хати. — Пахне пустою в хаті.

Загадки. Пришов хтось та взяв щось: бігти за ним, та не знаєм, за ким. — Що без очей плаче? — Одно каже: світай, Боже; друге каже: не дай, Боже; а третє каже: мені все одно, як вдень, так і вночі.

Ш.

ЗИМА.

Зімні місяці: грудень, січень, лютий.

Зімні свята: Зімнього Миколи (6 грудня), Різдво, або Різдвяні Свята (25 грудня), Новий Рік (1 січня), Водохрещі (6 січня), Стрітєння (2 лютого).

Приказки та народні приміти. Варвара (4 грудня) почі ввірвала. — Варвара мостить, Сава (5 грудня) гвоздить, а Микола крепить. — На Новий Рік прибавилось дня на заячий скік. — Тріщи, не тріщи, вже минули Водохрещі. — Дми, не дми — не к Різдву йде, а к Великодню. — На Стрітення зіма з літом повстрічаються. — На Обрітення (24 лютого) обертаються птиці до гнізда, хлібороби до плугів. — Масляниця — баламутка: обіщала масла й сиру, та не хутко. — В Великім пості не ходи в гості.

Розкажіть, що тут намальовано.

Зімній ранок.

Я люблю веселий ранок
Холоднючої зіми,
Як на двір, на стіни, ганок
І на шлях за ворітьми
Упаде із неба промінь,
Дим пов'ється з димарів,

На току підніме гомін
Зграя галок і граків.
Школярі свої гринджоли
З повіток подостають
І по вулиці, мов бджоли,
До сугорка загудуть.

Сніг ясним кришталем блище
Лютый холод допіка;
Сонце вгору плине вище,
Та не грів здалека...

Я. Щоголів.

Намалюйте ганок, ворота, хату з димарем і дим.

Розкажіть, що тут намальовано.

Зіма на селі.

Випав сніг і покрити землю білою шатою. Тепер випочине спрацьована земля й набере сил, щоб у будучім році могла знов видати пожадані плоди. На полях пусто й глухо. Лісові звірята криються під корчами і в нетрях; птаство тиснеться до села, а люди шукають тепла в ogrітих хатах.

Взімі сходить сонце пізно, а заходить рано. Коло Різдяних свят треває день ледве вісім годин, а ніч близько шіснадцять. Тоді день найкоротший, а ніч найдовша. Настають морози. Деревата покриті инеєм, сніг скрипить під ногами. Діти возяться з саночками, або сковзаються по гладенькому льоду.

Вечорами сидять усі в теплій хаті. Діти вчаться, парубки крутять мотузи, в'яжуть віники, виплітають кошики; жінки та дівчата прядуть, шиють, звивають нитки й при тім

співають пісень. Та й удень праця не припиняється: коло хати, в стайні, в хліву кожне робить своє діло. • Парубок ріже січку для худоби й коней, або вимолочує снопи в сто-долі. Хазяїн направляє плуга, борону й упряж, приспособлює все, що потрібне, до праці на весні.

Зіма у нас.

Петрусь.

Давно зіма холодна докучає,
Але Петрусь, — моторний хлопець він,
На лютую ні трохи не зважає,
А соняшних діждавшись хвилини,
У батькову вбірається свитину,
Дарма йому, що й чоботи в дірках!
Він громака хапа в дворі, крижину, —
Вже хлопці всі давно на спускалках:
Біжить туди, в руках ховає носа...
«Ой, ніженька!...» — Вже змерзла так, мов боса.
Сміх, галас скрізь, і всі веселі діти,
Петрусь собі сміється і кричить...
Смеркається... Намерзшиися у свиті,
До-дому він нагрітися біжить.
Прибіг, на піч — і в просо вдвох з сестрою!
Аж двері риц, і в хату йде татусь
Із білою в морозі бородою.
«Вечеряти!» — Ось зараз приберусь, —
«А діти де?» — Обойко он у просі... —
«А-ну, вилазь!... чого ви там і досі?»
Вже батько спить... Вже пізня година...
З куточка десь давно цвіркун цвірчить,
За вікнами лютує хуртовина,
На припічку катанчик миготить...
Хурчать прядки і не вгаває мати,
Бо слухають... І страшно, страшно їм,
І весело, й не хочеться ще спати,
Хоч ніч давно... «А що з отим малим
Зробилося, матусю, та з братами?...»
І знов казки ще краці за казками,
Аж поки сон ізможе в хаті всіх;
Але й тоді квітчастими роями
Бренять казки у мріях золотих.
І велетні, і королі з князями,
З зеленою косою русалки,

І дівчина з перловими сльозами,
Відьми страшні, лисиці і вовки...
Байдуже ніч, байдуже хуртовини, —
Казки живуть у мріях у дитини...

Б. Грінченко.

Наші зимові розваги.

Приказки. Вдень тріщить, а вночі пищать. — Сніг, мов з рукава. — Завірюха — треба кожуха. — Світу божого не видно.

На громаку.

Хто спускався на громаку з високої гори? ... Спершу не спускатись — униз страшно глянути... Як уперше сядеш на громака, як подумавши, де той у Бога низ, волосся подереться вгору... А громак уж йде вниз, усе вниз... Холод проймає душу, на лобі піт виступає... Доїдеш до гребня гори, спустишся прожогом униз — тоді вже ніколи боятись. Дух захоплює, якась звіряча радість проймає тебе, — у тебе тільки й думки: коли-б швидче, коли-б швидче!...

П. Мирний.

Розкажіть, що тут намальовано.

Сивий майстер.

Коло села було озеро. Іван літом любив бігати до озера. Любив він дивитись, як хвилі набігають на беріг, як риба

над водою скидається, як літають над водою білі крачки: літає-літає крачок над водою та зразу плює носом у воду; витяг рибку і полетів кудись далеко-далеко. За озером темнів ліс. Іванові хотілось туди — за озеро, в ліс; йому здавалось, що там дуже гарно. «Постій, Іване, — говорив йому батько, — прийде сивий майстер, стане по річках та по ставках мости ставити, — поставить міст і через наше озеро, тоді ми конем поїдемо за озеро дров рубати». — Котрий же се майстер? — дивувався Іван. — «Е, майстер він на диво — дарма, що сивий. Строїть він мости без сокири, без клинця, а мости в його хорошії, широкії, кріпкі та рівні. Нашим майстрам такого мосту не збудувати». Дивувався Іван: трохи не що-дня бігав на озеро довідатись, чи не почалась робота?

Багато днів проминуло, а майстра нема та й годі. Стало вже холодно. Івана одвели в школу вчитись. Наука прийшлає йому по душі, він так її полюбив, що й про майстра забув. Тільки одного разу батько й каже: «А що ти, Іване, так таки й забув про сивого майстра? А він уже всі мости поставив. Хочеш, поїдемо на озеро по мосту?» Іван зрадів і заходився лаштуватись. Їхали вони на санях; снігу було доволі; первопуток утерли полозом, коник біг легко — підтющем. От і до озера доїхали, та прямо по льоду й пустились. Тут доріжка ще краща, ще веселіш затюпала коняка.

— «От бачиш, який міст поставив нам сивий майстер — і рівно, і простірно, і гладко!» Тоді тільки Іван догадався, що сивий майстер ніхто, як зима із своїх морозом.

На кониках на льоду.

Загадка. Сивий віл випив води повен діл.

Вечір.

Вечір зімовий зоряний. По небу кілька білих хмарок снігових набучавіло: посипався сніг — то заporошить, і знов перейде. Тихо усюди, й біло, й морозно. Оддалеки блимає огонь на селі з двох оболонок — то в одній хаті світиться на досвітках.

М. Вовчок.

Няня.

В темний вечір зім холодних,
В парту кинувши книжки,
Ми збирались коло грубки
Слузуть нянині казки.

На дворі, було, хуртеча
Та метелиця мете;
За ворітьми коло вікон
Сніг горбами наросте;

По задвірках круте вітер,
Аж віконниці риплять;
А у нас у грубці дрова
І палають, і тріщать.
От ми й кинемось на шию
Нашій няні, щоб вона,

Няня мила та хороша,
Розказала нам, що зна,
Про Івашечка, про відьму,
І про пекло, і про рай...
І почне писати казка,
Тільки слухай — не зівай!

Я. Щоголів.

Свят-вечір.

Мати з сестрою Наталею та наймичкою Горпиною так узялися чепурити хату, що й світу не видко. А якже-ж, — треба й хаті причепуритись на свято! Усіх повигонили з хати, тільки Тараса одного на печі лишили. Одна жінка примазувала долівку жовтою глиною скрізь розводи підводи́ла, де було можна: біля образів, коло дверей та вікон, по печі; третя мила всякий посуд. Робота була така, що в хаті нікуди було посунутись. Проте мати якось умудрялася зазирати на піч до свого Тарасика. Уся червона та задихана, з волоссям, що повибивалося з-під очіпка, гляне на синочка й знову до роботи, щоб жадної шілиночки не лишити на свято, де-б який бруд заховався. А Тарас з своєї печі дивиться, і так йому гарно все та любо. Онде Наталя мие миски — й велику зелену з хрестиками, й червону з квітками всякими, — та й гарні-ж!... А он наймичка Горпина малює червоні яблука на печі — як гарно! Добре-ж буде в хаті, як усе поприбірають!...

До пізнього вечора чепурили хату. Тарас так і заснув на печі.

Прокинувся Тарас другого дня, оглядівсь. Яка хата стала чепурненька та вбрана! Ще не зовсім по празниковому вбрана, а й то видко, що завтра свято велике. Та й сьогодні не простий день — Свят вечір, багата кутя. Одначе в хаті робити поки нічого. Піч сьогодні ранком не топимуть, жінки все ще пораються то з тим, то з другим, — краще піти подивитись на вівці, на коні на корови з телятками. Та й з товаришами треба побачитись, сьогодні — одлига, то певно всі повибігають на вулицю.

А от і дід іде з річки. Тарас біжить до нього назустріч: «Паймали, діду? Га, дідусю, піймали?»

— Піймав, онучку, дяка Богові: й щучки є, й карасики, й лин піймався здоровий. От у нас і рибка сьогодні. Біжи, неси матері.

— Тарасе, Тарасе! — гука десь із-надвору батько, — що тобі там коло матері пустувати? Йди лишень пособляй мені. Я буду дрова рубати, а ти складай.

Треба йти пособити, бо брати теж роблять: один щось коло саней лагодить, другий товар погнав до води. Тільки-що покінчили з дровами, Тарас зараз на вулицю: тепер, гадає, до вечора вже не прийду додому, до самої зірки — треба-ж до хлопців.

Як же пак не треба! Товариші його давно ждуть.

Вже й південь, з усіх димарів так і курить дим — господині позатоплювали печі. А наше товариство тільки-що пішло гуртом на річку — робити на святки сковзалку. Уже й печі повитоплювали, почали вечеряти, коли хлопці почали розходитись по хатах. Але Тарас не пішов у хату, хоч і змерз: треба ще санчата полагодити, а то завтра вже неможна робити.

— Тарасе! — гука мати в сінях.

— Чого, мамо?

— А йди лиш сюди!

— Ніколи, мамо, от санчата полагодю — тоді.

— Йди, йди, голубе, треба! — каже мати, та так незвичайно каже, що Тарас зараз-же покинув санчата й пішов до матері.

— Ходімо, синку, кутю постановиш.

У Тараса й серце заколотилося. Господи, невже він становитеме кутю? Як же се її становити? І весело йому, й страшно трохи. Він же ніколи навіть і не бачив, як становлять кутю. Завсігди брат становив, і жінки в той час нікого не пускають у хату.

Несміливо переступив Тарас хатній поріг, ніби в чужу хату йде. Та й справді хата наче не та, що завсігди; чиста та тиха — тиха, як церква. Хоч і смеркло вже, а в хаті вже видно. Просто дверей — на лаві, сидить Наталя, ласкаво дивиться на брата й стиха осміхається. Горпина витира чистим рушником покуть, що й без того був чистий-пречистий. Мати підвела Тараса до покутя: «Перехрестись, синку, клади поклони.» Зробив хлопець, що казано, й знову стоїть, не зна що буде.

— Ну, тепер ходім.

Мовчки вийшли з хати, перейшли двір, підійшли до сіна.

— Набірай, синку, сіна з середини — нетертого, чистого.

Так само мовчки повернулися з сіном у хату.

— Клади сіно на покуті, — каже мати, — постели його гарненько.

Усе зробив.

— Бери-ж тепер горшки.

На припичку рядом стоять два горшки: в одному кутя, в другім узвар. Обережно, наче дитинку малу, взяв Тарас один горщик, переніс на сіно, потім другий, постановив їх

гарнесенько, поправив сіно. Нарешті взяв з полиці миску з медом і теж постановив тут.

— Ну, тепер помолимось, синку, та й іди, коли хочеш, на вулицю.

Тихо вийшов Тарас на вулицю. От і він становив кутю. Піти-б сказати товаришам. Нехай знають, що він уже не яке-небудь мале хлоп'я. Ні, не хочеться щось: і завтра можна сказати. Сів Тарас на рундуці. Скільки зірок на небі. Батьюшка в школі казали, що зірка привела мудреців до того місця, де родився Христос. Чи така й та була схожа на ту зірку, що завтра носитимуть хлопці по хатах? Спитаю в учительки — вона все знає. Сказати їй і те, що я кутю становив? От, подума, який великий хлопець Тарас — і йому вже кутю дають становити...

— Тарасе, йди вечеряти! — гука мати з хати. Уся сем'я вже зібралася й посідала за стіл. Якась незвичайна ота вечеря. Один тільки раз на рік і буває така гарна.

В хаті небагато світла: горить тільки одна воскова свічечка, приліплена до гвіздка на покуті. Хмари ладану ходять по хаті, бо дід покадив перш, ніж сісти за стіл. На столі багато пирогів з маком, з канустою, з картоплею. Усе пісне, але смачне-смачне: борщ з карасиками, галушки з щукою, лив печений. Усі сидять такі веселі, але все якось тихо-тихо, бо свято близько, ніхто не заговорить голосно, не за-сміється. Батько всміхався, жартує з одним, з другим. Мати ласкаво-ласкаво озирає всіх, а більш усього дивиться на свого меншого, на Тарасика. Дяка Богові, все добре, всі дома, всі сидять укуні, стрічають велике свято.

Аж ось і кутя на столі. Наталя приносить миску холодної води. Мати бере заощі з медом, кладе в миску, давить і міша ложкою, потім виймає віск. Готова солодка сита. В сити вона кладе кутю. Всі їдять тихо, потроху. Після куті на стіл становлять узвар. І узвар не проста страва, й її їдять потроху. Повечеряли.

Але Тарасові ще одно велике діло: він повинен нести кутю бабусі.

— Треба причепуритись, синку — каже мати й пов'язує йому стьожку на вишиваний комір білої сорочки. — Ну, біжи!

Миска куті, узвару й пирогів вже зав'язана в білий настільник. Тарас виходить на вулицю. Темно, треба йти обережно, щоб не побити, боронь Боже, миски. От хтось іде назустріч, а хто — не роздивився.

— Хто такий? — гука Тарас.

— Се я, — чується знайомий голос Тарасового товариша, Грицька, — до дядька кутю несучи.

— А я до бабусі, — каже Тарас, і розходяться без розмови, без жартів. Не до того.

От Тарас уже й повернувся. Всі вже сплять, тільки мати дожидає його. Все поприбирало, нігде в хаті ні покаляного горщика, ні миски немітої, нічого зайвого; на долівці ані соломинки.

Ліг Тарас, але заснув не одразу. Він бачив, як мати ще раз вимела хату, потім засвітила нову воскову свічку. От уже й мати лягла.

Крізь сон дума Тарас: «Гарно було сьогодні, а завтра — завтра ще краще буде.

О. Єфименкова.

Свят вечір у нас вдома.

Розкажіть, що тут намальоване.

К о л я д к и.

I.

Ой, дивнеє народження Божого Сина:
Породила Ісуса Христа Діва Марія,
Породивши і сповивши, лягла спочивать. —
Зіслав Господь три янголи Христа доглядать,
Ой, співали три янголи з неба летючи,
В ясну зорю оповивши, Христа несучи:

«Не жахайся, Божа Мати! Се янгольський глас!
Приймай Дитя Рожденоє на руки при нас».
А янголи Божим духом ріки розлили,
Що ік Різду Христовому сади зацвіли.
Ой зацвіло всяке древо й усякі цвіти, —
Здивувались старі люди, ще й малії діти.

II.

Добрий вечір тобі, пане господарю,
Радуйся,
Радуйся, земле, —
Син Божий народився!
Пане-господарю, та застеляй столи,
Радуйся... і т. д.
Та застеляй столи, та клади калачі,
Та клади калачі з ярої пшениці:
Будуть до тебе із Київа гості,
З Київа гості: сам Ісус Христос,
Сам Ісус Христос з усіма святими.
Що перший святитель — Святийе Рождество,
А другий святитель — то Діва Марія,
А третій святитель: — то Іван Хреститель.
Бувай здоров, пане-господарю,
І сам із собою, з дітьми і жonoю!

Як ви колядували.

Які колядки ви ще знаєте? Прокажіть або понаписуйте.

Приказки. Морозе, морозе, іди куті їсти! — Будьте здорові з колядою! — Узвар на базар, а кутя на покутя. — Гоп, коляда! — Просили батько й мати, і я вас прошу на чесні дари. — Зіма! кожуха нема, чоботи ледащо й їсти нема що. — Холодно, вдягнувшись в од-но! — Мороз не велик, та стоять не велить.

Що бачив Гнатко.

На самім краю села стоїть убога хатина. В ній доживає віку старенька бабуся з своїм онуком Гнатком. Давно колись, ще за молодих літ, бабуся служила в панському домі за няньку. Але то було дуже давно: від того часу бабусі лишилися тільки спомини про безжурне та веселе життя панів.

Тепер бабуся живе напів з бідю: що напряде, те й витратить на хліб. Маленьку хатку взімку запесено снігом по самі вікна. А бабуся сидить і, не розгинаючи спини, пряде і день, і довгу ніч. Крутиться веретено, а вона без ущину співає свою одноманітну пісню. А ні, то розказує онукові про життя, яке воно буває. Згадує, як весело жили пани, як вони зустрічали свята, новий рік, як що-разу на Різдво упоряджали ялинку.

«Чудова ялинка, — розповідає бабуся, —, вся сияла од світу, вбрана злотистими та срібними зірками і ріжними ласощами та гостинцями для дітей».

— Бабусю! а де росте ялинка? — питається Гнатко.

— Росте у лісі, в гаю...

І онукові мріється ялинка, роскішна, чудова така.

— Бабуню, а як же дітати ялинку?

— Зрубати у лісі... Ну, годі: пора вже спати.

І бабуся, стомлена роботою, засинає з молитвою на устах.

— Бабусю, а ялинка велика? — питає онук і вже не має відповіді. А перед очами-ж стоїть ялинка, вся в цукерках, жива, і зірки на гілочках привітно усміхаються до Гнатка.

— «Ах, як би мені хотілось такої ялинки», — кризь сон шепче Гнатко. Не спить він, марить про ялинку, а може... голодний та й того не спиться.

— А ялинка жива? — питає Гнатко.

Вже півні проспівали, а він гомонить, — сердиться бабуся.

— Ялинка! і Різдво недалеко, — зітхає у сні Гнатко.

Свят-вечір. Гнатко, крадькома од бабусі, взяв сокиру і пішов у ліс по ялинку. Вітер то ніби помагав Гнаткові, підганяючи його в спину, то, ніби розсердившись, дув у лице і крутив перед ним снігом. Гнатко нічого не чув: він бачив перед собою ялинку.

І справді — з-за горба показалася ялинка, мов вилита із срібла. На вітях блискучі діаманти горять переливаються вогниками; на кінчиках кожної гілячки зірки, золоті та срібні, а на самому вершечку велика срібна зізда. Ялинка вся усміхнулась до Гнатка і стала рости, підіймати до неба свої віти... Зірки небесні ще рясніше вкрили ялинку. По вітях на землю стали спускатись Божі янголи і співати пісню про славу Богу, віщувати мир та добро землі. гарно-гарно та тепло.

Гнатко був немов у сні, чуючи ті згуки... Йому було гарно - гарно, та тепло.

Можливо, що він би заснув там навіки, як би не підняв був його старий сусіда, що вертався з міста в село. Він привіз Гнатка додому, де його одігріли, бо почав уже замерзати. Бабуся трохи сердилась, але не дуже. Рада була, що її онучок живий.

А Гнатко довго згадував і розповідав, що він бачив справжню різдвяну ялинку, яку в святую ніч справляли Божі янголи.

К. Велик.

Намалюйте ялинку в лісі.

Я л и н к а.

Музика, сміх, веселий гомін.
Блищить ялинка вся в огнях.
Далеких літ солодкий спомин
В старших палає у очах;
А дітвора стриба, пурхає,
Мов рій метеликів прудких,
І гомонить, і коливає
У хвилях радісних, живих.
Між неї, зряжена на диво,
Стоїть ялиночка рясна
І віти звісила звабливо
З вагою ласощів вона.
І вся горить вона огнями,
І сниться їй останній сон:
І рідний бір з його снігами,
І блиск кришталевих корон,

Міцних владик глухої пущі
І весь її короткий вік
Той час, коли із нетрів гущі
Її сюди взяв чоловік.
Останні мрії чарівничі...
Ще мить одна — і обнесуть
Її усю, погасять свічі
І мертву геть десь зашпурнуть.

М. Чернявський.

Новий рік.

Настав новий рік. Грицько удосвіта прокинувся, бо сьогодні він ходитиме з хлопцями по хатах засівати. Ледве він умився, помолився Богу, як почув, що хтось вже стукає у вікно: се хлопці кличуть його, щоб разом іти засівати. З великої нетерплячки він аж не може встояти, поки мати оперізує його та споряджає в дорогу. — «Та постій бо тихо, бо ніяк не зав'яжу пояса, — каже мати. — Не бійсь, не втічуть».

Але Грицько, мабуть, не так думає. Ледве почув він, що мати зав'язала йому пояса, він прожогом кинувся у двері на двір, насовуючи по дорозі шапку. Хлопці були вже під вікном і ждали його. Всіх було п'ять. Де-хто був у кожусі, де-хто — в свиті: інші зашпурнуті були материними хустками, щоб не померзли вуха. — «Чого так забарився? Мабуть, заснав?» — спиталися Грицька хлопці. — «Та ні! Мати все одягала, насилу вирвався. Всі тут?» У кожного в руках була торба або рукавиця з пшеницею, просом, горохом, чи якою пашнею. — «Та всі. Пора й засівати».

Почали радитись, звідки почати. Порішили з сього-ж кутка й починати. Грицька вибрали головним засівальником. Перша хата була — Корнія Лобенка. Хлопці увійшли в хату, поздіймали шапки, стали коло порога і понабірала пашні в жмені, ждучи на Грицька, щоб починав. Грицько поважно стояв попереду і, побачивши, що всі злагодилися посівати, почав перший обсівати всіх у хаті, примовляючи: «На щастя, на здоровля та на нове літо; роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю, добридень; будьте здорові з новим годом!» — «Дай, Боже! Спасибі!» — відповіла господиня, даючи Грицькові копійку. — Сядь же у нас та посидь, щоб усе добре у нас сиділося: кури, гуси, качки, рої і старости». Грицько поважно сів на лавку, хвилину посидів і зараз знову знявся. — «Бувайте здорові!» — гукнули всі посівальники, раптом подаючись всі у двері.

Так обходив Грицько з хлопцями увесь куток, аж поки не задзвонили до церкви. Тоді вони поділилися грішми. Кожному прийшлося по 4 копійки, ще три копійки зосталося. Порішили на ту решту купити цукерків і побігли всі до церкви.

Як святкується Новий Рік у нас вдома.

Щедрівки.

I.

Ой, сивая та і зозулечка —
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрім людям на здоров'я! —
Усі сади та і облітала,
А в одному та і не бувала...
А в тім саду три тереми:
У першому красне сонце,
У другому ясен місяць,
А в третьому дрібні зірки...
Ясен місяць — пан господарь;
Красне сонце — жона його,
Дрібні зірки — його дітки...

II.

Ой, у полі при дорозі —
Щедрий вечір, добрий вечір! —
Там Василько сіно косить,
Сіно косить, коню носить:
«Ой, пий, коню, ой, їж, коню!
Буде тобі три дорозі:
Що першая до батечка,
А другая до матінки,
А третя — до дівчини.
До батечка — по шапочку,
До матінки — по сорочку,
До дівчини — по хусточку...»
Щедрий вечір, добрий вечір!

Які ще хто щедрівки знає? Прокажіть або напишіть.

Приказки. Сійся, родися, жито-пшениця, всяка пашниця! На щастя, на здоров'я, на новий рік, щоб було ліпше, як торік!

Старча.

Маленьке старча самітно йшло вулицею великого міста. Був погожий день, і на сонці искорцями виблискував сніжок; та хлопець не помічав ані блискучих сніжинок, ані того, як гарно сяяв на дзвіниці хрест у проміннях зімового сонця, — йому страшенно хотілося їсти. — «Подайте Христа ра-а-ди!» Якась убога бабуся змилося над хлопцем і кинула йому копійку. Він чим-дуж побіг з копійкою до крамнички, купив хліба і підійшов до вогнища, коло якого грілись візники. Хлопець солодко зібгався, грів своє змерзле тільце і жаденно уминав хліб. Хліб швидко зникав під міцними зубами дитини, і старчаті було шкода, що шматочок надто малий для його голодного живота.

В сей час до вогнища назліталася зграйка голубів. Птахи звикли злітатись сюди, бо візники часом годували коней і розсипали овес; але саме тепер на свіжій снігу не було жадного зернятка. Старча подивилося на голубів, якусь хвильку подумало, відломило од свого хліба шматочок і покришило його птиці. Голуби жаденно накинулись на крихти... Коли вони дзьобали, то до них підлетів сіренький горобчик: йому також хотілося їсти, і він замерзав на холоді. Стрибаючи поміж голубами, горобчик жалібно цвірінькав, рухався якомсь кумедно боком і халав крихти з-під самісеньких дзьобів великих птахів.

Хлопець дивився на все се і тішився, забувши про холод і холод.

Вечір.

Вечорів і темніє,
По землі лягає мла,
І не зійде срібний місяць:
Хмара небо затягла.

Хукни ти, моя дружино,
У віконечно на скло,
Подивись, як замітає
Сніг і церкву, і село.

Тільки ти, моя голубко,
Не журись, що заїде ніч:
Я внесу соломи й хмизу,
Затоплю у хаті піч.

Він подме й на нашу хату
І по стрісі до країв
І широких, і високих
Понамітує горбів.

Стане холодно на дворі,
І біда тому, кого
Хуртовина в чистім полі
Та настигне одного!

Затріщить сира ліщина,
Розгориться, запала, —
І нехай тоді на дворі
Свище вітер, пада мла!

Я. Щоголів.

Наша хата взімку.

Взімку.

Хижо буйний вітер
Віє по долині,
Гори намітають
З снігу хуртовини;
Укриває землю
Скрізь намітка біла,
І земля замерла,
Тихо заніміла.
Поки аж весною
Снігові кайдани

Не спадуть із неї,
То й вона не встане.
Тільки буде вітер
Хижо завивати
І замети-гори
Буде намітати...
А як сонце ясно
Промінем засвіте, —
Знов земля устане,
Щоб цвісти і жити.

Б. Грінченко.

Приказки. Так холодно, що як би не вмів дрижати, то змерз би. — Холодно, хоч вовків ганяй. — Голодний поле перебіжить, а голий три.

IV.

ВЕСНА.

Весняні місяці: березень або марець, квітень або апріль, травень або май.

Весняні свята: Теплою Олексі (17 березня), Благовіщення (25 березня), Вербна або Квітна неділя, Великдень або Паска, Юрія (23 квітня), Весняного Миколи (9 травня), Вшестя, Тройця або Зелені Свята (Клечана неділя), Святого Духа.

Приказки та народні приміти. На Теплою Олексі шука-риба лід хвостом розбивав. — Який день на Благовіщення, такий і на Великдень. — К Великодню сорочка лихенька, аби біленька. — Як піде дощ на Юрія, то буде і в дурня. — На Юрія ворона в житі сховається. — До Миколи ніколи не сій гречки, не стрижи овечки. — Теплий апріль, мокрий май — буде хліб, як гай. — Не прийдеться в середу Вшестя, завжди в четвер. — До Духа не ховай кожуха; по Святім Дуси та все в кожусі.

Подивисьь.

Подивисьь: весна устала,
Сипле пишними квітками;
Подивисьь: веселим птаством
Ожили степи з лісами;

Подивисьь: в безкраїм небі
Сонце-велетень палає,
Подивисьь: земній груди
Хлібороб плугами крає;

Подивись: життя устало,
Дні пишуть золоті;
Подивись — і встань до праці,
Повний сили і надії!

Б. Грінченко.

Молода весна.

Весна молода йшла. Вже вода ставна леліла, і стали поскакувати щучки дрібненькі, а в рівчаку струмочок забурчав; заворушивсь на дереві листочок і червоненький усик попустив. Вже травичка стирчала з землі оттеплої; вже бджола за обніжжю летіла, гудучи. Вилися між деревами якісь сіресенькі пташечки, малесечкі, з пицанням своїм веселим; верба у жовтім пушку диминіла, а на вербі сорока смілива скреготала.

М. Вовчок.

Ластівка.

Ти знов зацебетала
У мене над вікном,
Із вирію вернувшись,
Клопочешся з гніздом.

А там же вічне літо
Цвіте, як Божий рай, —
Чого-ж вернулась знову
Ти в мій журливий край?

— «Хоч літо там і сяє, —
Любіше тут мені.
Така квітчасто-нишна
Україна по-весні.

Така квітчасто-люба,
Що й в тім краю-раю
Все бачу я хатинку,
Де се гніздечко в'ю.»

Б. Грінченко.

Приказки. Щобече, як ластівка. — Горобець молодець, а ластівка краще.

Загадка. Шило-вилло-мотовило по під небом ходило.

Весна йде.

Весна йде та йде. Ось вже і небо голубе і чисте, і вода голуба просвітчаста. Сонечко блищить і горить, гаї розвиваються; садки зацвітають; увечері десь тьохнув соловейко на листатому клені; кує зозуля на високій березі; гуде бджола; мигтять білі метелики по-над молоденькою травичкою; хрущі літають гучливі... якийсь гомін, гук якийсь, чи з-під землі, чи з води, чи з неба!...

М. Вовчок.

Розкажіть, що тут намальовано.

Крига.

Стало видно річку. Повіді ще не було, але яка стала чудна річка! Вся сіра, покопирсана, ряба. На березі комашньою стоять і ходять люди. Сонце хитро виглядає з-за парового млину. Галки кудись летять довгими рядами

і кричать. А як блищить кінчик хреста на Благоявленській церкві! Ух, гарно!...

— А-ну, наввиіпередки! — раптом закричав Федько і як вихор зірвався з місця. Стьопка й Спірка заверещали й побігли за ним. Толя тільки дивився, як миготіли ноги Спірки та Стьопки. Ось Стьопка загубив книжки. Зупинився, підхопив, знов фицнув і полетів за передніми. Толя нагнав їх аж коло самої річки. Зблизька річка здавалась ще чуднішою. Видно було, як помалу тяжко йшла крига. Лід трищав, лускався, крижини лізли одна на одну, чисто було схоже на те, як женуть великий гурт волів. По всьому березі стоїть народ. Хлопці живчиками просуваються поміж дорослими і без перестанку кричать дзвінкими веселими голосами. Скільки тут школярів, які завтра скажуть учителеві, що їм у сей день «голова боліла» і вони не могли прийти «в клас»!

Арічка все суне і суне вперед. Крижини з мокрим рипом труться одна об одну. Вони такі поважні та старі, аж жовті. Звідки вони припливали сюди? І куди попливуть? От сісти-б на одну з них і їхати на ній десь далеко-далеко. Кругом другі крижини, їх треба однихати, щоб не лізли на сю, а то як налізуть, то потоплять. Добре, як встигнеш перестрибнути на другу, а як шубовснеш у воду. А вода — ух, чорна, глибока та холодна! Але знаходяться смільчаки, що стрибають на крижини і їдуть на них якийсь час. Десятки хлопчачих очей з задрістю слідкують за молодцями. А молодці візьмуть та ще й ногами потопнають по льоду: от, мовляв, крига яка, не проломиться. Де-які з них перестрибують на другі лідяки і навмисне зупиняються на самому кінчику над чорносиньою, густою водою. — «А-ну, ти там! Хочеш раків половить? — кричить хто-небудь з дорослих на молодця. — Злізай на беріг!... Шубовсне в воду, витягай його.

Молодець ніби не чує, але потопавши на кризі, сходить на беріг.

В. Винниченко.

Моя пригода підчас льодоходу.

Писанка.

Моторнії діти, бувайте здорові!
На крильцях весни я прибув...
Збирайтесь послухати моєї розмови,
Я писанку вам роздобув.
Орлята-синючки! Чечіточка-дочка!
Цілісеньку ніч я не спав!

Мережечки всякі, кругом поясочки,
У дверечки я приладнав;
Не простий білочок, не круглий жовточок
В середину я заховав.
Лежать там рядочком дві Божії квітки:
То — розум і правда свята!
Кохайте, шануйте довіку їх, дітки,
На спомин науки Христа.
У першую квітку головку вбірайте —
І добренько буде вам жить,
А другу до серденька ви прикладайте —
І будуть вас люди любить.

Л. Глібів.

Хто писав писанки — нехай розкаже, як се робиться.

На Великдень біля церкви.

На Великодні святки — чого в мене нема! Самими писанками обмінююсь було, як христосуюсь з подругами. Убере було мене дядина, в дрібушечки поплете, стьожки до кірок попустить, — тільки квітки робленої було ще надівати не дає. «Порано ще, — каже, — небото, ще підрости на кірх.»

От на Великдень пішла я з сусідом і з подругами вгурті паски святити. У нас і порося, і сало, і ковбаси: спасибі Богу, всього було. Привезли, постали на цвинтарі: я поруч із своїм сусідом він на своїм возі й привіз, бо моя дядина на хазяйстві зосталась). Із воріт на цвинтарь люди з пасками так і точаться, як бджоли з уля, — аж душно зробилось. Кругом люди у два ряди постали рясно, мов квіток хто рядочками насажав, тільки поміж пропустили панотцеві з причетом пройти.

Почали з рушників усячину вив'язувати; і коло мене хтось по праву руку став, та я й не оглянулась, — саме пан-отець із церкви з причетом вийшов і почав кропити. Іде рядами та все кропить, а тут за ним услід титарь проскури кладе, а од миру одбірає крашанки, п'ятаччя.

Порівнялись із мною і від мене одібрали, я й гроші подала. Підійшли й до мого сусіди, що по праву руку, — аж і взяти нічого. Пасочка пшенишна маленька, сала шматок, пара крашанок і хрону. У мене аж серце тьохнуло. Узяв титарь крашанку, подержав у руці та й положив назад мовчки.

Оттаке то воно в світі буває, що в одного як багато всього є, а другому й розговітися гаразд немає чим.

Ганна Барвінок.

Як ми святити паски.

Розкажіть, що тут намальовано.

Христос воскрес.

«Христос воскрес!» — величну звістку
Лунають дзвони голосні, —
Вони хотять збудить природу,
Що пробувала в зімнім сні.

«Христос воскрес!» — співає пташка,
Вернувшись з вирію в свій край, —
В годину світлу гадає
Знайти і тут коханий рай.

«Христос воскрес!» — говорить сонце
З весняних радісних небес:
Життя воскресло і надія, —
Христос воскрес! Христос воскрес!

Колодязинська.

Приказки «Христос воскрес!» — «Воістину воскрес!» — Де той у Бога Великдень, а він уже й з крашанками. — Верба б'є, не я б'ю! за тиждень Великдень; недалечко червоне явчко! — Ждали, як свяченої паски. — Байдуже паска, аби порося!

У великодну ніч.

Помалу скриплять вервечки...

Ай нуй-нуй-но, котине,
Засни, мала дитино...

В кутку перед іконами тріщить, мов жива, червона лямпадка, колихаючи тихими тінями, як завісочкою над ликами святих: то одкрив, то знову зачне. На скрині блідо горить низенько прикручене світло. На полу стиха тіпає коліскою хлопчик Петько і в задумі дивиться поверх коліски великими темними очима. Коля меншенький лежить на полу, уткнувся лицем у подушку і, плутаючись у довгій сорочці, повагом молотить у два ціни дрібними ніжками, бубонить щось сам до себе.

Дивно в хаті, чудно й радісно. Чудно, що тепер глуха ніч, а в їх горить світло і вони, малі, сами вдома; що серед ночі вмивалися вони холодною водою з крашанками, в нові сорочки повиряжались. А радісно, що в хаті в них — як у вінку: на столі новий килим, по стінах скрізь — черво-ніють рушники, аж в очах од них темно. Долівка, піч, лавки — все вимито і виметено. Проте треба їм тихо сидіти, не пустувати: вони стережуть домівки...

Коля довго качався по постелі, перекидаючи ногами, далі задивився у вікно й затих. Через вікно долітали зда-леку дрібні передзвони. — «Скоро й паски привезуть», — мовив Панько, укрит дитину й пересунувся до вікна. Вони притулились головками до шибок і стали приглядатись. Видно було шлях, обсажений вербами, леваду й зоряне небо. Ізсунули головку до головки й стиха гомонять. — «Он бач, Колю, — показував Петько на купку зірок у небі,

— он панна з видрами... Бачиш?» — Петько, то наша мама! — зрадів Коля. — «Ні, то тільки зірки.» — Ні, то мама! — завіряв Коля. Петько замовк. — А ми її гукнемо. Петько! давай гукати маму! Мамо! — крикнув Коля, піднявши очі в небо...

— Ідїть-ідїть! — голосніше кликали хлопці, — бо вже наша друга мама ваші хустки і спідниці поносила, намісто продала, а тато нас не жалує, а вона їсти не дає, гулять не пускає, а все, щоб дитину гляділи...

— І б'є... Ма...мо! — заплакав відразу Коля.

А мама мовчить. Вирядилась у небі срібною мережкою із зорь, записалася, не чує їх, немов чужа...

Пекучий жаль обгортає хлопців, і вже не здержуючись, вони обливалися слізьми, і з докорами, перебиваючи один одного, поспішали розказати їй свої сирітські кривди. В колісці прокинулася дитина. Незабаром у хаті було повно плачу. Плакав Петько, тіпаючи колиску, плакала дитина, плакав Коля біля вікна, схиливши голову на лутку.

А в сінешні двері щось стукало... тихенько, з осторогою, щоб не сполошити. — «Мамо!» — з криком радості кинулися обмарені діти до дверей. В одну мить заціпка злетіла з залізного гачка. В хату увійшов дядько Михайло, ласкавий і смутний. — «Що у вас таке? ... Полякалися чого, що крик зняли?» — спитав він дітей. Хлопці держалися за його поли й мовчали. — Мама не йде, — промовив Коля й схлипнув. Дядько помовчав і його очі понялися слізьми. — «Не йде? — ото горенько, — промовив він щиро. — Ну, не

плачте; я отсе зустрів вашу маму в переліску: вона ось вам крашанки подала», — і дядько дав їм по крашанці. Хлопці і вірили й не вірили, а їх очі помалу почали загоратися тихою радістю... А десь дзвони серед ночі гудуть, гудуть...

С. Васильченко.

Як ми святкуємо Великдень.

На весні.

Скресла крига. Шумить Дніпро, сивіє й чорніє, й плескає в береги; розвивається верба, зеленіють очерети.

Зацвіли вишні, прокувала сива зозуля. Красно в садочку! Прослався зелений барвінок, голубо зацвів; червоніє зірка; повився горобиний горошок; вовча ступа попустила широке листя; цвіте-процвітає мак повний — і сивий, і білий, і червоний; розкинувся по землі синій ряст; розрослась зелена рута. А на самому березі верба аж геть попустила віти на воду.

М. Бовчок.

Гей, бики.

Та гей, бики! ;Чого-ж ви стали?
Чи поле страшно заросло?
Чи леміша іржа поїла?
Чи затупилось чересло?
Вперед, бики! Бадилля зсохло,
Сами валяться будяки,
А чересло, леміші нові...
Чого-ж ви стали? Гей, бики!

С. Руданський.

Намалюйте до цього віршика малюнок, як хто вміє.

Приказки. Давай нивці, то й нивка дасть. — Як хліб буде, то й все буде. — Рання сійба хоч не вродить, то й з хліба не зводить. — Як не буде густо, то не буде й пусто. — Казав ячмінь: «Укинь мене у болото, а я тебе уберу в золото». — Осінь каже: «Я урожу». Весна каже: «А я погляжу».

Загадки. Мій брат комендант по-під землю ходить, червінці знаходить. — Два голуби по-під землею ходять. — Загадаю загадку, закину за грядку; нехай моя загадка до літа лежить.

Розкажіть, що тут намальовано.

Зелені святки та Іван Купало.

У кожній хаті на зелені святки — мов би у тім раю. Скрізь висипано жовтим пісочком та зеленою травою, любистком, канупером та рутою м'ятою; образи завітчано пахучими васильками, світлицею, ласкавицею, чорнобривцями та гвоздиками, а на столі перед образами чубаті та хороші голубці колишуться. На кілочках висять рушники, вишиті та перебірані до самої землі, на зеркалі почеплено найкращий рушник та ще й перев'язано найкращою стьожкою. Стіл заслано білою купковою скатертю, а скриню покрито квітчастим килимом. Сіни і присінки і увесь двір уквітчано клечанням, мов та квіточка. Дівчата попідперізують картасті плахти з шовковими китицями та повдягають байкові юпки, або плісові безрукавки на пазусі з висічкою до вишитих рукавів; попричеплють стьожки до намиста; попідперізуються каламаймовими поясами і позаквітчуються рожою, трояндою або й шипшиною, — сказано, цвітуть, мов ті

маківки. На Тройцю і під Івана Купала плетуть собі вінки, вирубують зелене дерево, що називається Маренкою. Уберуть Маренку стьожками, квітками, укопають на тім місці, де збирається вулиця, і ходять кругом неї, співаючи. Ввечері кладуть вогонь, через який плигають дівчата й хлопці, а як почнуть розходитися із вулиці, то дівчата бережуть Маренку, щоб хлопці не вкрали та не запроторили куди-небудь у болото. Сами дівчата ховають Маренку до завтрього.

На другий день дівчата знов укопують Маренку на вулиці, де ходять кругом неї й співають. Далій беруть її, несуть до ставка, розбірають із неї прикраси і топлять її у ставку. Потім і сами дівчата купаються і поринають з вінками на голові: у котрої зрине вінок сам з голови і не втоне, то значить той парубок її любить, на котрого вона загадала, а котрої вінок утоне, то той парубок не буде її сватати.

Зелені святки в нас.

Розкажіть, що тут намальовано.

СОЛОВЕЙКО.

Розцвівся пишно мій садок.
Рясна черемха і бузок
І яблуневий цвіт

В своїм убранні молодім
Блищать на сонці золотім
І шлють йому привіт.

Барвінок стелеться в траві:
В зеленій свіжій мураві
Рясніють квітоньки;
Жовтогарячі, голубі
І срібні, з ними-ж у юрбі,
Конвалій пелюстки.
Ставні, поважні явори,
Дуби, зіп'явшись догори,
Красують мовчазні.

Заледве вітер набіжить,
По їх верхах зашамотить —
І зникне в гущині.
Цвіте, буяє рідний край,
Немов казковий, тихий рай.
Чудових, гарних снів!
Ось чую... Що то ляскотить,
В яснім повітрі аж дзвенить!
То соловейків снів:

— «Прийшла весна, прийшла красна,
Роскішна, люба, чарівна!
Тепло і світ несе вона,
Розбуджує від сна!

Радіймо всі — весна прийшла!
Вітаймо сонце, що тепла
Дає для мушки і стебла, —
Хвала йому, хвала!...»

М. Вороний.

Наш сад на провесні.

До щ.

Тихо й нудно, і спека некельна... Далеко, за темною смугою ліса, обізвався грім. Легко й радісно зітхнув густий хуторський парк із столітніми дубами, тихо забреніли маленькі шибки в низенькій хатці-землянці, що притулилась самотна до панського парку. Пішла хвиля, аж засвистіла по ланах засохлого жита. Щось насувало грізне. Потемніло, завітрило, закрутила курява. Гримнуло ближче, немов звалив хтось на поміст деревину, загуркотіло й покотилось у небі. Вітер ущух. Між листом зашелестів густий, рівний дощ... А на небі счинилась гуркотнява. З-під тієї таракотні тихо сіявся на прив'яле листя, на присмажені трави й хліба, як із-під каміня у млині борошно на кіш, дрібний, як роса, холодний дощ. Тихо шуміла трава під бризками, захилинаючись ковтала воду сухая земля, пирскало й плюскотіло віття на дереві.

У землянці біля вікна сиділо трійко дітей — старша дівчинка й двоє малих хлопчиків. Дітям здавалось, що вже вечір і що зараз прийде мати. Більшим боязко, а малому байдуже — плаче, просить їсти та маму гукає. Темно, аж сумно... І відразу щось розтяло хмару і мовчки нахвляється на когось огняною дожиною. Гургур... торохнуло

й покотилось щось над хатою. Дзвенять шибки, посуд на суднику, на воднику у сінях відра. — «Хліба!» — тоненько скиглить дитина. — Цить! — тихо, потайки шепче йому сестра й ручкою показує у вікно: он Бозя золотою різкою свариться, — каже: ну-ну! ось я тобі дам хліба. — Широко откриває очиці дитина й затихає.

В напільне вікно почало видіти. Дивуються діти: думали — вже ніч, а воно знову днів. Битим шляхом скриплять вози, лунає бадьорій гомін — люди вертаються з базару. Із квітника од землянки вибігають на шлях маленькі, обідрані діти. Вирядились на шляху, дожидають. За возами, спіраючись на костур, тюпає жвавенька бабуся. Вирівнялись у рядок, склали на грудях руки, дожидають. — «Здрастуйте!» — здоровкаються всі до бабусі й як одно низенько вклоняються. Бабуся синилась. — «Здорові, діточки! А чого-ж се ви, голуб'ята, всі такі зелені?» Діти витерли рукавчатами носики й подивились на неї великими смутними очами: мовляв, хто-ж його знає. — «Ну, а де-ж ваша мама?» — питає бабуся, приглядаючись до чорних тенеточок на дітях. Дівчинка у бік показала очима. — «У хуторі — горниці панам прибірають.» Зорять усі на бабусю, чогось сподіваються. — «Гарні, любі діточки... а гостинчика немає, ластив'ята, — не купила.» Почала гладити по головці хлопчика. Хлопчик приплющив очі й радісно засміявся. — «І його! — показав він ручкою на меншенького, що недавно навчився ходити й насилу стояв на тоненьких, як цівки, ноженятах... «Здра... здра...» — крутило воно увесь час голівкою на тоненькій, як мотузок, шиї й щиро приловчалось вклонитись. Баба пожалувала й того. Далі глянула на старшу дівчинку, що мала розумні й смутні очі, погладила й їй голівку. Бліде лице дівчинки спалахнуло, як рожевий лихтарь, а очі засяяли радісним промінням.

Пішла бабуся, а діти веселише пострибали під хату.

С. Васильченко.

Розкажіть про якусь пригоду з вами в дощ.

Гроза.

Мовчки насунули хмари
І залягли округи,
І потьмарились одразу
Луки, поля і дуги.

Тріпалось листя, мов з ляку,
Гнулись додолу квітки;
Ледве плескалася річка;
Мов повмірали пташки.

Тиша страшна і німая...
Ясно-блискуча стріла
Небом счорнілим пробігла,
Хмару вогнем обвила;
Мить ще єдина й одразу
Вдарило громом страшним,
Ваче хиталося небо
Й світ захитався із ним.
Ляком пригнічені, ждали
Смерти поля та гаї...
Крапнула крапля і друга,
І полились течії!
Довго з похмурої хмари
Води потопом лились,
Довго громи гуркотіли,
Блискавки в хмарах вились;

Довго здавалось, що небо
Землю втопить завзялось,
Поки аж хмара поблідла,
Високо сонце знялось
Зазеленіли, засяли
Луки, поля і луги;
Радісно хвиля моторна
Плеще в свої береги;
І голосніш, веселіше
Защебетали пташки,
І запашніше запахли,
Сяючи пишно, квітки.
І до блакитного неба
Вся усміхнулась земля —
Ріки, і гори з лісами,
Луки, степи і поля.

· Б. Грінченко.

Загадка. Що без рук стукає? — Ревнув віл на сто гір, на тисячу городів.

Розкажіть, що тут намальовано.

Косовиця.

Перед косовицею вештається чоловік по ярмарку, — задзвонять косами: той собі — дзень-дзень! той собі — дзень-дзень! Підіймуть таке, що аж у вухах дзвенить: усе спитус на ус, на зуб, на гроші, чи добра коса, чи не м'ягка, чи не суха, чи дуже підтравна, чи не підтравна. Повернув сюди —

туди: ну, се добра буде. Узяв, положив у віз, та й лиш до-
дому. А як уже настане косовиця, то вийдуть люди у степ.
Попереду отама, заломить бриль на бакир, шаркне по косі
разів зо два лопаткою, і пішов косить! За ним другий, тре-
тій, усі витягнуться, мов стрічки, по степу, йдуть мовчки,
тільки коси блискають, тільки травиця та квіточки лягають
перед ними. У долині недалечко підпідьомкає перепелиця,
а од покосів так і пахне материнкою та чебрецем; під но-
гами, мов розсипане добре намисто, червоніють полуниці.
Ось уже вечорів. Кашовар, печепивши на вила свитку,
зійшов на могилу та знай махає, щоб ішли вечеряти. Біля
куріння уже стоять ваганки повнісенські галушок з салом, або
коли в піст, то з таранею. Прийшли хлопці, сіли, їдять собі
галушки... І пішли розказувать: Семен каже — підкосив
деркача, Микита божиться, що накрив було шапкою на яй-
цях перепелицю, та якось то вискочила, хтось трохи не на-
ступив на зайця. Сміх, регіт, гудуть, як ті бджоли. А святий
вечір сходить на землю і ніч мати засвічує зірочки на си-
нім небі.

Б. Гребінка.

Хто пробував на сіножаті підчас косовиці — розкажіть або напи-
шіть про се.

Загадка. Ходить пані по майдані; куди глане — трава в'яне.

Розкажіть, що тут намальовано.

Нагулялося по небу...

Нагулялося по небу
Весняному сонце,
Зазирає на добра-ніч
У низьке віконце.

І проміннячком угору
Огняним стріляє;
Хрест на церкві розтопленням
Золотом сіяє.

Закотилося, сховалось
За степи, за море;
По-над морем кров палав,
Хмара хмару боре.

Стало темно по садочках,
Тихо пил сідає,
І село у прохолоді
Ніби оживає.

П. Куліш.

Наші весняні розваги.

Загадки. Іде лісом — не шелестить, іде водою — не плюскотить.
— Лисий віл через ворота дивиться.

Вечір.

Садок вишневий коло хати;
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугаторі з плугами йдуть,
Співають, ідучи, дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сем'я вечерея коло хати;
Вечірня зіронька встає;
Дочка вечерять подає;
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло них;
Затихло все... тільки дівчата
Та соловейко не затих.

Т. Шевченко.

Намалюйте хто що з'уміє до сього вірша.

Приказки. Покинь сани, візьми віз, та й поїдем по рогіз. —
Весна — ваша отець і мати: хто не посіє, не буде збирати.

Увечері.

Наша хата стояла на шпильочку... Було, вижду, сяду на призьбі, прислухаюся, придивляюся. Вечір тихий; сонечко за гору пада; блищить вода червоно і тихо леліє — не ропче: коло кожної хати гомін чути; там череду вже з пані женуть, а там пісень співають, а за річкою коваль кує... А ось, вже й смеркає, небо мерхне і втихає земля, втихає — уже тихо. Ніч обняла. Висипались зорі золоті; зійшов ясний місяць — і все те у прозорій воді заблищало; защебетав соловейко, защебетав другий...

М. Вовчок.

Весняний вечір у нашім селі (або місті).

Загадки. Чорне сукно лізе в вікно. — Поле не зміряє, бидло не злічене, пастух рогатий. — Їхав по горі волох; розсипав по горі горох; стало світати, нема що збирати.

V.

ЛІТО.

Літні місяці: червень, липень, серпень.

Літні свята: Івана Купала (24 червня), Петра і Павла або Пётра (29 червня), Пророка Іллі (20 липня), Спаса (6 серпня), Перша Пречиста (15 серпня), Головосіка (29 серпня).

Приказки та народні приміти. Петрівка на хліб катівка. — Після Івана не треба жупана. — Коли до Івана просо буде з ложку, то буде і в ложку. — До Іллі хмари ходять за вітром, а з Іллі проти вітру. — Спасівка — ласівка, а Петрівка — голодівка. — Прийшов Спас держи рукавички про запас.

Літній ранок.

Тепле сонце встало пишно;
Одягається розкішно
В ярь і золото долина, —
Встань і ти, моя дитино!

Ранку тратити не треба;
Дочувайся: із-під неба
Пісня жайворонка лється,
То привіт тобі несеться!

Подивися на рослину:
Кожну квітку і травину
Криє божая сльозинка —
Діамантова росинка.

Вітерець на тебе дише,
Джерегелями колише;
На ушко тобі шепоче,
Щоб вставала ти охоче.

Я. Щоголів.

Загадка. Сірий бик у вікно — ник. — Лисий віл усіх людей звів. — Зоря-зоряниця по церкві ходила, ключі загубила; місяць зійшов, ключі знайшов.

Літо.

Літо розгорювалось. День був соняшний, пишний, гарячий. Сонце заливало золотим маревом леваду, садок, верби та городи. На сокупних городах зацвіли соняшники, неначе на зелену бутвину посипались з неба невеличкі сонечка й засипали городи жовтими кружалками, схожими на сонце. Трав'яні коники аж тріщали в траві. Соловейки аж лящали у вербах. Десь далеко кувала зозуля, і її м'ягке, але гучне кування було чути між свистом, криком та щебетанням пташок. Гаряче й вохке повітря вливало в тіло силу, здоров'я, веселило серце.

І Левицький.

Намалюйте соняшника, коника, зозулю.

Приказки. В погоду і смутний веселим бував. — Літом одгрибають ногами, а взімку брали-б руками, та не буде того часу. — Прийде літо, то є розмаїто; прийде зима, то хліба нема, і чоботи ледащо, й робити нема що.

Розкажіть, що тут намальовано.

Увечері.

Згасає сонце за горою,
Спадає спека: сиза мла
Уже завісою легкою
Над синім лісом полягла.
Біжить з гори до водоюю
Скотина, — довго не пила;
Біжить і хмару за собою

Кури густої підняла.
Біжить...реве...Слідом за нею
Летить смуглява діввора,
Щаслива долею своєю.
Останній промінь догора.
А он — під кручею тією —
Рибалка сітку вибіра.

М. Чернявський.

Розкажіть, що тут намальовано.

Уночі.

Петрівочка — нічка тепленька, ясненька,
Мов жемчугом, сипле від місяця, ненько.
В саду соловейко голосить-співає.
Рибалочки плавлють з огнем під погоду,
І тихо-тихенько несе річка воду.

П. Куліш.

Намалюйте рибалку на човні.

Літній день на пастівнику.

Сонце стояло як-раз над головою, не гріло — палило; польовий вітер такий сухий, гарячий. Овечата ледве сновигали по траві, шукаючи тіни і не знаходячи, жалібно деренчали; голови їх хилились, боки ходором ходили; чорний бичок, луцаючи очима, де стояв, там і ліг; руденьке телятко бекало, мов жалілось: та й душно-ж! Справді було душно, аж варко — так душно. Нігде було заховатись, нігде голову приткнути в тінь, бо й тіні не було, — сонце стояло як-раз над головою. Степ мов палав під його світлом, зв'ялена трава хилилась до долу; нігде ні птичого голосу, ніякого гуку не чути, хіба де здалека донесеться, як хававкне перепел, ударе раз, у-друге, та й замовкне... І в гаю помовклоптаство; одно поховалось по гніздах, друге полетіло за здобиччю, одна тільки бездомна птиця — зозуля, перелітаючи з деревини на деревину, сумно кувала.

П. Мирний.

Пастушки.

Зморила всіх духота нестерпуча:
Не подиха вітрець на поле й ліс,
Лягла ріка і мертва і блискуча,
Прив'ялий лист на дереві повис;
Не чує пташок, — їх потомила спека...
Як жевріє повітря осяйне!...
А далина небесная далека
Пашить, як ніч, бо сонце там страшне
Жахтить огнем, огняні синле стріли, —
І хилиться все на землі без сили.
Враз чути крик... Біжать хлоп'ята-діти.
То — пастушки... їм спека півбіді!
До берега, де верби довгі віти
Схилили вниз до сонної води,
І дивляться на нерухому з кручі,
На схилені над нею береги, —
Туди біжать хлоп'ята невгавучі —
І сміх, і гук, і галас навкруги.
Замаяли, мов крильми, сорочками...
«Плигай, а ну!...» І в воду головами!...
Жахнувшись, об беріг хвилі б'ються, —
Розбурхані, злякавшись зо сну,
Круг тіл гнучких, збілівши, скачуть, в'ються —
І плеск, і крик!... далеко чуть луно.

Хто плаває, хто вглиб пірнати взявся,
Хто бризкаться серед кипучих хвиль;
Он за рогіз Андрійко зазмагався,
З куги плете собі Васюта бриль;
З Демком Павло вже печерують раки, —
Летять з води клешнаті небораки!

Б. Грінченко.

Наші розваги влітку.

Розкажіть, що тут намальовано.

Василько.

Василько дуже любить криничку з вербами в балці. Коли череда повагом проходить поуз балку, він клубочком скочується до криниці під верби, падає ниць, і гучно сьорбаючи спраглими губенятами, п'є холодну, смачну воду, потім сідає в холодочку, або, знову нахилившись над криничкою, любує з свого гарненького личка з чорними бровенятами й великими очицями, синіми, як васильки. Він чує, як вигукує дід Сила, переймаючи від ячменю корів, сердито ляскає пугою, але тут так гарно, так спокійно, що зроду звіку не вийшов-би звідсіля, та ще в таку спеку.

— Васильку! де ти, Васильку! — гукає таки дід, і його присадкувата кремезна постать раптом вимальовується високо на горбі. Він пильно придивляється вниз тими старими, але ще гострими очима і, побачивши хлопця, знов гукає:

— Васи-и-лю!... Чи не осоружний тобі хлопець! Ач, заморився як, — спочиває...

Хлопець, як заєць, прудко котить угору, а дід свариться на нього пугою. Та Василько не дуже лякається: він знає, що дід Сила тільки свариться, що він тільки здається лихим, але має добряче, лагідне серце й дуже любить свого пустуна - підпасича.

І знову череда, пилюка спека... Полінкувато гризуть корови низеньку травичку, вкриту зжовта-сірим порохом: де-котрі полягали й дримаючи ремигають тую вбогу жуйку. Неслухняний похмурий бугай, пудьгуючи, ходить поміж чередою і невдоволено, грубим басом, гуде: бу-у-у! бу-у-у! Йому, запевне, найгірш приходитьсь од спеки, бо він найгладший за всіх. Не зважаючи на заборону, він знічев'я простувє в німецькі ячмені. Та дід і Василько гаразд знають його шкодливу вдачу й завжди уважно пильнують його.

— Куди? бодай ти йому здох, опудало прокляте! — гукає дід Сила, а підпасич чим-дуж біжить навперейми. Його міцний, як залізо, кизіловий кий дугою летить у повітрі, гепається бугаєві в спину й відскакує на шлях. Бугай сердито реве, люто ривє землю ногами, піднімаючи круг себе страшенну куряву: далі, не поспішаючись, гордовито вертається до череди.

Дід підіймає голову й скося дивиться, чи високо підбилося сонечко.

— Гони до ставу! — наказує він підпасичеві.

А той того тільки й жде. Ставок ховається за версту звідсіль, у другій балці. За яких пів-години череда хутко поспішає з гори, гучним ревом виявляє своє задоволення. Забрівши з берегу по черево, корови п'ють воду, повагом, не хапаючись, щоб довше заживати такої втіхи.

Коли дід звелів підпасичеві гнати корів на той бік, він хутко закотив штани вище колін і повигонив череду з води; тільки бугай забрів трохи не на середину ставка й стояв, ніби замислившись, полінкувато махаючи мокрим хвостом. Василько вискочив на беріг, набрав грудок і почав жбурляти на непокірного, а з того боку йому завзято допомагали інші хлопчачки: на сердешного посипались грудки. Він одразу хотів лізти далі, та хтось з того боку влучкв йому по лобі: під веселий дитячий регіт — бугай, задравши хвоста й люто ревучи, шпарко вихопився з води й побіг за чередою.

С. Черкасенко.

Як ми ходили до череди.

Приказка. Соловейко вдавився ячмінним колоском, а возуля мандрикою.

Розкажіть, що тут намальовано.

Літній вечір.

Над ставком спускався тихий літній вечір. Срібний оксамитовий світ блілого повновидого місяця сиплеться з високого блакитного перекоту на кущі, на дерева, на свіже сіно між деревами. І покоси, і кущі, і дерева вітають м'який світ, ласкавий, сумирний, веміхаються йому привітною усмішкою. Квітки і листя після цілоденної спеки, підвели головки, оглядають вічну красу неба, наче бажають поцілуватися з вечірнім повітрям, з промінням срібного світу. Дивляться вони веселіше, наче перемінили і погляд і барву... Соловейка нечутно... Ячмінь поколосився, солов'ї одспівали.

О. Кониський.

Урожай.

В чистім полі похожаю,
Скільки зору — оглядаю
Буйні ниви та лани:
Скрізь пишються вони!
Колос колосу киває,
Колос колосу співає,
Ніби скрізь гуде бджола,
Божа ратайка мала.
Ледве-ледве коливає
Білотурка золотая,
І поник густий ячмінь,
Мов йому стояти лінь.
Шелестить овес мітластий,
З вітром бавиться, срібластий,
І волошка проміж ним
Грає вінчиком дрібним.

Перепілка голосиста
І комашка золотиста,
Жук, метелик той і я
Всі в степу одна сем'я.
Всім нам сонце з неба сяє,
Всіх нас степ прийма, вітає
На ясних своїх ланах,
Всі ми в нього у гостях...
А над степом вітер віє,
Сяє сонце, землю гріє,
Ходять-грають на корні
Хвилі золота ясні.
Колос колосу киває,
Колос колосу співає,
Ніби скрізь гуде бджола,
Божа ратайка мала...

М. Чернявський.

Намалюйте квітки, колоски.

Приказки. Жито, як стіна. — Жито таке, що й вул не пролізе.
— Усе те пригодиться, що на полі корениться. — З гречки й проса —
і каша й паша. — Просо вітру боїться, а дощеві кланяється. — Як
діждемо літа, та нажнемо жита, поставимо в копи та вдаримо в гопи.
— Чекайте, ціни, прийде на вас осінь.

Розкажіть, що тут намальовано.

Літо.

Влітку дні найдовші, а ночі найкоротші. В Петрівку сонце сходить коло четвертої години рано, а заходить по осьмій ввечері. По любих днях весняних надходить тепер велика спека. Як ніч погідна, паде густа роса і покриває землю і рослини. Часто надходять бурі із зливами, громами. Инколи впаде град, виб'є збіжжя й ярину в полі, обломить дерева й наподіє великої шкоди. По городах, полях і в лісі повно всяких квіток. Багато мотилів і інших комах у повітрі. Доспівають вже де-які ранні овочі й ягоди. Хлібороб чекає на погоду, щоб покосити та суше сіно звезти. По полях доходить збіжжя і наступають жнива.

Жнива.

За косовицею наступили жнива: прийшло, кажуть, Гліба - Бориса, і за хліб берися. Перегинаються женчики, розсипались снопики, повиростали густенько копи по полю, поглядає хлібороб та все береться за те кривеньке-маленьке, що хоч яке поле перескоче. Радіє хлібороб своїй праці. Тут людині робота — хліб святий.

Як ми косили або жали.

Косарі.

Ще роса з житів не спала,
Ми взяли бруски й клепала
І з зорі

Гострим коси, в ручку йдем,
Колос під ноги кладем
До зорі.

Пройдем гони, другі й треті,
А жита, як очерети, —
Не проб'єм;

Тягнем коси так блищать,
Вдарим в жито — аж бряжчать, —
Ми все йдем!

Жовте жито переспіло, —
Тим і спину надломило, —
Аж болить;

Нуте-ж, нуте, косарі,
Недалеко до зорі, —
Потягніть!

День заходить, сонце сяде,
Кашовар таган наладе
Над вогнем;

Сядем ми до казана,
Поїмо куліш до дна
Й оддохнем.

На покоси вшали роси,
Не бряжчать об жито коси
На ланах;

І до ранньої зорі
Всі заснули косарі
На стернях.

Я. Шоголів.

Загадки. Чотирі чотириньки, п'ята бандурочка, шостий прости́й, сьомий гострий. — Кривеньке, маленьке, збігало поле всеньке. — Сутула горбатий, на зуби багатий. — Ріжуть мене ножакою і б'ють мене ломакою, за те мене отак гублять, що всі мене дуже люблять.

На полі і в гаю.

Як поспіла пшениця, треба було їхати у поле косити.

Батько звечора накленав косу, наладнав воза, узяв казанок, а матері звелів скласти у торбу пшоно, хліб, сало то-що. Рано удосвіта ми всі рушили на степ, де сіяли пшеницю.

Батько косив, мати в'язала снопи, а ми носили і складали їх у копи.

Було важко, бо у жнива треба робити з усієї сили, щоб упоратися за години. Всі були босі, — стерня кололася, і ходити було трудно.

Увечері, як смерклось, ми посідали гуртом під копами і дивились, як у казані булькотіла каша. Повечерявши, спали на свіжій соломі так кріпко, що хоч за ноги тягни, то не почувш.

На другий день мати сказали, що обійдеться без нас, і пустила у гай за грибами. Наш гай дуже густий. У ньому багато білок, що гризуть орішки. Мабуть там живуть вовки, і вночі ніхто туди не хоче ходити. Гриби тут усякі: сиріжки, красноголовці, маслоки, молочаї. Є й білі гриби. Тільки-ж знайти білого гриба не легко, — він так ловко вміє сховатися під сухий лист, що й не знать, що він там є. Найлегше знайти мухомора, він такий червоний, як жар. Отже їсти його неможна, бо він отрутний.

Серед лісу є круча. Як спуститись з кручі — там болото. Воно так густо поросло лозою, що через неї ніяк неможна продратись — от там то і живуть вовки та лисиці.

Як ми збирали гриби.

У жнива.

Втомився день — вже й сонце сіло.
Мир Божий хоче відпочити:
На дворі вже повечоріло,
Вже череда в село біжить.
Повагом тихо йде отара,
За нею з пугою настух;
Устала курява, мов хмара,
На дворі вар займає дух.
Жінки покинули куделі,
Ідуть овечок одлучать,
Хватаються, щоб на вечері
Діток своїх нагодувать...
Вози, нав'ючені копами,
Вже круторогі везуть...
Слідом з блискучими серпами
Женці з обжинками ідуть.
В вінках дівчата молодії;
У хлопців на брилях квітки, —
Брилі солом'яні, новії,
Неначе злото те, блищать.
На небі, зірки так і сяють,
Здається: чесний труд селян
І зіроньки святі вітають...
Старий, як лунь, дідусь стрічає
Своїх женців коло воріт.

О. Кониський.

Розкажіть, що тут намальовано.

Після жнив.

Була весна, минає літо,
Бог погодив все перебути;
Скосили сіно, зжали жито,
Вози риплять, добро везуть.
Благаю щиро: «Дай-же, Боже,
Довгенько стежечку топтати,
Щоб діялось усе, як гоже,
Щоб зла і ворога не знати;
Щоб в полі нива хліб родила,
А дома добре піч пекла,
Щоб ясна правда душу гріла
І доля тихая жила!»

Л. Глібів.

Приказки. Летить літо, як крилами. — Літом і мале піде, та зробіть. — Літом сянкий-такій бур'янець, а хліба буханець, то й ситий чоловік. — Літо на зіму робить. — Хто вліті гайнує, той взімі голодує.

VI.

НАШІ ПРИЯТЕЛІ ТА ВОРОГИ.

Коні.

Багато користи має людина з коней. Наш селянин без коней — як без рук. Як йому поле виорати, хліб з поля звести, поїхати куди без свого доброго помішника?

Кінь не тільки добрий помішник людині в роботі, але й щирий приятель її, що ладен у пригоді обрятувати свого хазяїна, не жалуючи свого життя.

Буває, виїде хто зимою в якусь дорогу, не сподіваючись лиха; аж ось підніметься вітер, небо вкриється хмарами, закрутить метелиця, занесе всі шляхи, й зіб'ється людина з дороги. Тоді вже треба самого коня пускати, нехай іде, куди сам знає. І кінь справді знайде дорогу й привезе хазяїна до людського житла. Не один раз коні рятували отак-о свого хазяїна при лихій пригоді.

Напишіть про своїх коней.

П р и к а з к и. У доброго коня не довгі верстви. — Хто коня годує, той дома ночує. — Даси коневі полови, будеш робити поволі.

Собака й кінь.

Був на селі Квачап собака,
Кудлатий та товстий,
Хвіст здоровенний, як ломака,
І сам такий страшний.
Раз, лежачи знічев'я на травиці,
У холодочку під кущем,
Він розбалакався з конем
Про те, про се, про всякі дурниці,
А далі річ на те звернув,
Що він у господарстві — сила,
Не те, що кінь або кобила, —
Усяк се може чув.
Щож, коню, ти? понихач головатий...
Диковиця тим возом торохтіть;
Велике діло борону тягати,
Або снопи возить!

Он я: і череду у полі доглядаю,
Ввесь двір, кошару стережу,
До току побіжу —
Цілісенькую ніч не спочиваю!»
На річ таку собаці кінь сказав:
Се, може й правда, хто вас знає;
На світі всяк буває...
А я-б тебе про от-що попитав:
Коли-б я не хотів у полі працювати,
Коли-б я хліба не возив,
То що-б стеріг тоді кудлатий
І що-б він їв?»

Л. Глібів.

Користь од коня і од собаки.

Розкажіть, що тут намальовано.

Корова.

Вночі заревла корова в коровнику. Бабуся почула, хутко злізла з печі і, зсвітивши лихтарню, побігла в двір, радіючи. Корівка стояла, нахиливши голову, й коротко та ласкаво мукаючи, щось облизувала на соломі коло своїх ніг. Бабуся навела лихтарню й освітила маленьке, схоже на матірку, телятко. Воно хиталося, силкуючись підвестись на свої тонкі й занадто довгі, як на нього, ноги, але вони були ще неслухняні. Бабуся гукнула на сина, та він уже йшов з цебром пійла для корови. А вона дивилась на них: і пити їй хотілось й боялась лишити без догляду теля. «Тпрусе-тпрусе» — манила її бабуся. Корівка почала пити, але часто повертала голову і, мукаючи, турботно й ніжно дивилася на телятко.

Та й не дарма вона була неспокійна: як тільки випила вона пійло, то хазяїн взяв на руки теля, а бабуся лихтарню. Жалібно мукала корівка, забігала наперед, лізла до теляти, проте, як розумна тварь, навіть не думала силою оборонити своє дитя, і тільки, як зосталася сама в темнім коровнику, то почала гірко протягом мукати: а на се мукання одкликувалося ледве чути з хати теля.

В хаті дуже раділи всі. Дівчата прокинулись і лізли до теляти; підвелася й мати погладити його, а батько весело говорив: «Як вильте — стара! Вигодуємо сю теличку на завод. Дасть Біг, і другої корови діждемося, а дві корові — хазяйство не аби-яке.»

Намалюйте корову, теля.

Розкажіть, що тут намальовано.

Вівці.

Вівці завжди живуть отарами; в кожній отарі є свій ватажок старий баран, за котрим ідуть усі вівці; ватажок завжди ходить попереду, а решта купчиться коло нього. Коли вівці одіб'ються куди од чабана, то ватажок стає їм у великій пригоді: в непогоду він відшукує добрий захисток для отари, в спеку — холодочок або струмочок свіжої водиці й веде до нього за собою всю отару.

Люди давно вже дізнались, яку користь можна мати з довгої, кучерявої, м'яккої овечої вовни. По-весні, перед тим, як вівці починають линяти, їх стрижуть. З овечої вовни можна валити сукна, повсть, повстяники, її можна прясти й плести з неї теплі панхочи на зіму.

Кажуть до вівці, як острижуть вовну: здорова скачи, од вовка втечи, на той рік рунце принеси!

Намалюйте овечку, барани.

Свиня.

Свиня приводить по багато поросят, і вони бігають за нею цілою черідкою; стара дуже любить їх, тому зачепити порося часом буває небезпечно: мати, почувши вереск, несамовито кидається на кого попадає й може дуже поранити.

Розкажіть, що тут намальовано.

Їсть свиня всячину, не дарма-ж і звуть її всеїдою; не дають їй довго їсти, то вона, рохкаючи поважно й повертаючи полінувати голову на обидва боки, нишпорить усюди по смітниках, поїдаючи всякий непотріб; часом залізе в горід і наробить великої школи городині, котру дуже любить. Часто ходить уся в калюці, бо нема для неї кращої втіхи, як ото в спеку покуйовдитись десь у багнюці.

Отже, не вважаючи на все се, свиней держать трохи чи не в кожному господарстві, бо з годованих свиней мають великий пожиток: і м'ясо, й ковбаси, й сало, й щетину. Мабуть жодна сем'я не обходиться на Святки або на Великдень без поросяти чи без тієї ковбаси.

Намалюйте свиню з поросатами.

Приказки. Свиня-свиней. — Нема над рибу личину, а над м'ясо свинину. — Як-би ковбасі та крила, то вже-б луччої птиці й на світі не було.

Собака.

Коли кого можна вважати за найбільшого приятеля людині, то се — собаку, найрозумнішу, найтямущу на світі тварину. Собака допомагає людині в роботі стереже отари й хати, полює з мисливцем, і ще багато інших послуг мають люди од неї.

Є собаки — водолази, що рятують людей, коли хто потопав; є пожарні собаки, котрих вивчено рятувати при пожежі дітей та дрібних тварин; є собаки — візники, що возять вагу.

Далеко на північ, у холодних країнах, коней зовсім нема, і там подекуди тільки й їздять на собаках: в одні санчата запряжуть собак тих з двадцятро, й шнарко мчать вони свого хазяїна по снігу.

Є ще великі собаки — сен-бернарди. Дуже розумні ці собаки. Їх вивчено розшукувати в горах під снігом заметених подорожніх, і багатьох уже вирятувало сими собаками в хуртечу, коли світа не видко.

Собака дуже любить свого хазяїна, шанує його й швидко забуває хазяїнські кривди, стусани й побої. Бувало й так, що собака, нехтуючи власним життям, рятував хазяїна, або вмів од туги за ним на його могилі.

Намалюйте собаку.

Розкажіть, що тут намальовано.

Щирий друг.

У одного селянина був великий собака. Став той собака старий і вже не міг стерегти хазяйського добра. Не захотів хазяїн дурно годувати собаку.

Поплив він з ним на човні і взяв із собою доброго мотуза й камінь. Одпливши далеченько од берега, став він камінь на віршовку в'язати. Дивиться на нього собака своїми розумними очима, ніби тямить, що хоче чинити хазяїн. Прив'язав той дядько камінь на шию собаці, підвівсь і, штовхнувши пса чоботом, скинув його в воду.

Собака зник; але човен раптом дуже перехилився на один бік, хазяїн не здержався й сам упав у воду. Хвиля захлюпнула його, вже став і зовсім потонати.

Коли чув, щось тягне його. Аж то собака його: камінь у нього розв'язався, й він кинувся рятувати хазяїна. Вхопив його зубами за одежу, виплив з ним на беріг і простягся, ледве дихаючи.

Заплакав дядько, обняв того собаку, й гірко було йому й соромно. До самісенької смерти годував і жалів він щирого друга свого.

Наші собаки.

Розкажіть, що тут намальовано.

Як кішка виховала білку.

Пропали в однієї кішки кошенята. Вона дуже тужила за ними, перестала їсти, все шукала їх та жадібно нявчала.

Хазяїнові було жалко її. Знайшов він якось у лісі малесеньку білочку й приніс додому. Вона була ще дуже мала й не вміла ні їсти, ні ходити, ні дивитись. Діти положили сердешну до кішки. Кішка обнюхала маленьке звірятко, полизала його й почала годувати так, ніби се її кошеня. Вона спала з нею й гріла своїм тілом, коли тій було холодно. Жадний собака не наслідювався підійти до годіванки: кішка раптом найжувалась сідала на задні лапи й давала собаці ляпаса по п'ясу. От, як піросла білочка, кішка почала вчити її ловити мишей. Спершу принесла вона мертву мишу, положила її на підлогу й показала білочці, як її брати. Потім принесла на-пів замордовану мишу, котра ще сяк-так бігала. Нарешті принесла зовсім живу, випустила її із зубів, але зараз і впіймала. Робила оте все кішка за-для того, щоб білка дивилася й училася ловити мишей.

Але білка зовсім не хотіла ловити й їсти мишей, хоч як кішка не впадала коло неї. Вона не вивчилася навіть

Розкажіть, що тут намальовано.

нявчати по-кошачому, а завжди одгукувалася: «мурр, мурр».

Одного разу кішка вийшла з хати до саду, й білка по-скакала за нею туди. Підійшли вони до ліщини. Під нею миші прогризли собі нірку. Кішка хотіла й тут учить бі-

Розкажіть, що тут намальовано.

лочки ловити мишей. Але білка, як тільки вазріла дерево, то зараз подерлась на нього аж на самісенький верх. Там вона сіла на задні лапки, зірвала орішок, розкусила його, обчистила й почала їсти свіже зерно.

З того часу кішка більше не вчила білку ловити мишей. Вона, як і раніш, жила з нею в добрій згоді й гуляла по садочку; тільки тепера вже кожний сам собі шукав пожитку. Поки кішка ловила й їла мишей коло ліщини, білка бігала по вітах, гойдалася й живилася горішками.

Наші домові тварі.

Вовк і лисиця.

Лисиця десь місяця дістала,
Тихесенько прибігла під стіжок —
Умняла більшенький шматок,
А менший у сінце сховала
На другий раз, бо нужду знала;
Сама-ж спочити прилягла...
Воно годиться, попоївши:
Не молода таки й була —
Натомиться, всю ніч ходивши...
Аж ось — у гості вовк біжить.
«От, — дума, — і лягла спочити!»
— «Добридень, кумо! — вовк гукає, —
Той спить, хто щастя має!

От, кумо, лишенько мені
У сій поганій стороні:
Никав всю ніч, аж утомився! —
Та й що-ж! нігде не поживився!
Чи до кошари підберусь —
Вовсь!...

Вівчарь не спить, в сонілку грав...
Таке-то кум твій щастя має.
А їсти, кумо, — аж-аж-аж!
Цілісеньку-б іззів корову!»

Кума-ж,
На сюю жалібную мову,
Так каже кумові свому:
«Сердешний куме! ну й чому
Ти не прибіг до мене вранці!...
Оттут не козаки живуть — поганці!...
Мабуть їм ніколи й заснуть:
Усе так пильно стережуть,
Щоб треба гаспидського митця,
Щоб одурить та поживиться!...

Поїж сінця»...
А вовчик не про сіно дума;
Колн-б йому шматок м'ясяця!
— «Ні, — каже він, — спасибі, кумо!»
Та й з тим голодний лицарь мій
Нішов додому сам не свій.

Л. Глібів.

Хто і де бачив вовка або лисицю? Напишіть про се.

Приказки. Вовк, то вовче й думає. — Вовк не такий лийий,
як страшний.

Загадка. Прийшли бори та забрали дари.

Розкажіть, що тут намальовано.

Заєць та жаби.

Одного разу взявся заєць про те думати, що ніхто його не боїться, що ніхто від нього не втікає, а сам він од усіх тікає: і од ведмедя, і од вовка, і од орла, і од чоловіка — од усіх. Та зажурився тяжко та й каже: «От піду та втоплюся!» Та й побіг, та біжить, не озираючись. Прибігає над воду, — тільки хотів топитися, а жаби на березі сиділи та хлюп, хлюп у річку!... Зрадів тоді заєць: «Ні, не буду топитися: в таке, що й мене боїться!»

Розкажіть, хто знає казочку про вовна, лисицю, зайчика.

Гризуні.

1. Гризунами звуться ті звірята, що своїми передніми зубами гризуть зерна й кору на деревах, а також і коріння. Передніх зубів у них по два — вгорі й унизу, ці зуби дуже довгі й міцні, немов доліття. Іклів у гризунів зовсім нема.

2. Зайці належать до гризунів. Вони обгризають яблуні в саду й роблять пограви на нивах. Кепсько живеться на білім світі отим зайцям. Багатьох із них вигублюють хижі птахи та звірі.

Білка також з гризунів; вона спритно лазить по деревах; вона жвава, гарненька, з розумною мордочкою; на вушках немов щіточки. Хвіст у неї довгий, пухнатий, — вона обгортається ним, як холодно. Коли вона перестрибує з одного дерева на друге, то тоді хвіст теж у пригоді стає, як стерно. На зиму білка збирає собі в нору добрий запас горіхів.

3. Крім зайця й білки, є ще сила всяких гризунів. От хоч би й той осоружний ховрах. Він дуже плідний; страшенно жує трави й хліб, бо на зиму збирає собі в нору величезні запаси зерна. На полі живе ще й другий гризун — опецькуватий хом'як; він також дбає про запаси на зиму, як і ховрах. Шкодять хлібові ще й миші, а надто ота польова миша, що страх, яка плідоча. Домові щури або, як їх іще звуть, пацюки, та оті миші хазайнують добре по коморах та в льохах — хоч не кладі нічого.

Намалюйте гризунів, про яких отсе прочитали.

Як загиб один ліс.

Кажан годується шкодливим для нас комаством і тим визволяє нас з великої біди, бо від того комаства гинуть і ліси, й садки, й хліб святий. Раз у Полтавщині вирубали взімку гай, в котрім по дуплах зімувало скільки тисяч кажанів, — так розбуркали їх, вони розлетілись та зараз же бідолашні й позамерзали. Що-ж потім скоїлось? Три роки після того в сусідньому лісі розводилося стільки черви та всякого комаства, що ліс той зовсім зникчємнів, бо вже нікому було його рятувати від тих шкодливих тварючок.

О. Степовик.

Хто й де бачив кажана? Розкажіть.

Як їжаки хазяйнують.

Один добрячий хазяїн, щоб принадити до себе їжаків, умисне насадив густо в однім кутку свого саду рясних кущів, понакладував проміж ними колючої тернини, щоб

ніхто инший туди не пролазив, та ще й постановив їжакам на гнізда де-кільки невеличких скриньок одкритих з одного боку, а дном у гору.

Під такими добрими повітками їжаки незабаром і оселилися, і се їм так уподобалося, що вони й зазімували там. А той розумний хазяїн дуже опісля хвалився, що в нього в саду, дякуючи їжакам, і всякого комаства геть поменшало, і слимака та гробака не побачиш, а вже про мишей та гадюк і зовсім чутки не стало, — так щиро працювали ті їжаки на користь хазяїнові.

Дуже добре теж держати їжаків і по клунях та комо-рах од мишей, а то й від чого иншого: в одному селі, наприклад, розвелось по хатах страшенна сила тарганів: от якийсь хазяїн і примудрував у себе, на згубу їм, їжака; так сей їх так швидко вилущив, що після того і всі инші хазяїни стали його випрохувати до себе та обережно у хустці переносили його з хати в хату, щоб вигубити і в себе ту нечисть.

О. Степовик.

Розкажіть, де ви бачили їжака.

Чудне курча.

Вставши вранці, бабуся Одарка поставила в безпечнім місці підрешетко з сіном. положила в нього тринадцятеро яєць і посадила квочку. Ще тільки світало, і бабуся не добачила, що тринадцяте яйце було зелене й трохи менше за других. Сидить квочка на яйцях, гріє їх, та така стала лиха, що й півневі нема до неї приступу: кричить та квочке. Просиділа вона тижнів зо три, і почали з яєць курчата лупитись: проклює шкарлюшку носиком, вилізе, обтруситься й почне цвікати й бігати.

Пізніш усіх вилупилось із зеленого яйця — та таке кумедне: кругленьке, мохнате, жовте, з коротенькими лапками і з широким носом. Дивувалась дуже квочка на нього — та нічого робить: яке не єсть, а все-ж дитина, треба й його глядіть так, як других.

Почала курка вчити курчат, як із землі вигрібати черв'ячків, та й повела їх на беріг до ставка. Як тільки забачило воду кругленьке курча, то зразу і кинулось туди. Курка кричить, махає крилами, кидається до води. Курчата перелякались та пищать, а один півник, ніби з переляку, скочив на горбок, витяг шийку та в перший раз закричав: «кукуруіку!» — допоміть, мов добрі люди, а то брат утопиться. А брат не втопився, а плаває собі та любиться. На крик курки вибігла з хати стара Одарка і, як побачила вона, що робиться, то й закричала: «Ох, моя матінко! Отсе я, сліпуючи, положила утяче яйце замість курячого.»

Загадки. Двічі родяться, а раз помирає. — Біле, як сніг, на-
луте, як мідь, лопатами ходить, а роком їсть.

Розкажіть, що тут намальовано.

Горобець на варті.

Є в саду безпечне місце — стежка коло паркану в хо-
лодочку. На сій стежці збираються гороб'ячі виводки. Ве-
ликі горобці летять, щоб роздобути для діток гробачків та
гусільниць, а доглядати малечі зостається один старий го-
робець. Горобенятка цвірінькають, кунаються в пісочку,
стрибають по стежечці. А старий горобець примоститься на
найвищій гілці й пильно поглядає на всі боки: чи не видно
де-часом хижака.

Летить задвірками харциз-шуліка, лютий ворог дріб-
ного птаства. Летить шуліка тихо-тихо, не летить, а лине,
врадється коло паркана.

Але вартовий наш давно вже набачив його й пильно
стежить за ним.

Шуліка наблизився. Голосно на гвалт зацвірінькав го-
робець, і всі горобенята миттю поховались. Все вщухло.
Тільки вартовий сидить на гілці, не ворухнеться й очей
не зводить з шуліки.

Наглядів шуліка горобця, махнув розбишака крилами, розиростає кігті й стрілою спустився вниз.

Камінчиком упав горобець у кущі, і шуліка піднявсь нездобихом. Озирається він навкруги, лютим огнем палають його жовті очі. А тут іще ластівки кружляють по-над

ним, голосно вигукують, немов глязують. Стрепенувся розбийник і полетів далі.

Знову злетів горобець на ту саму гіллячку, сидить, весело цвірінькає. З гаміром висипали з кущів горобенята, стрибають по стежці.

Горобці наші друзі. Напишіть про се.

Шпаки.

Шпак дуже корисна пташка. Дбаючи про їжу для себе й для своїх шпаченят, він вигублює силу-силенну гусені,

гробачків, метеликів, жуків, черви й сарани, а головним чином — слимаків і взагалі всяких слизяків, яких він дуже любить.

Шпак гарно співає, тому його часто держать у кімнаті для розваги. Коли взяти його молодим з гнізда, то він швидко звикає до рук і робиться дуже втішним. Шпак легко вивчається різних пісенок, переймає голос і пісні інших хатніх пташок, вивчається висвистувати голос декотрих наших пісень і навіть вимовляти слова.

З вирію.

Чудовий та пишний вирій!...

А серце шпачине все несамохіть тягне на північ. Обридли сі пальми та фіги, рясні апельсини, лимони, обридло пекуче сонце і жовті піски й піраміди шпиглясті, і Ніл доброчинець, і синє безкрає роскішне море...

За морем, за Чорним, у вохкій прохолоді синіють ліски-переліски, смужками простяглися балки по рівних зелених степах, рябіють картаті ниви, і села втопають у веселих садках.

Обридли сі мертві кактуси, сі вічно-зелені пальми! Чорнобиль та м'ята, барвінок та рута, калина, верба над водою, вишневий садок над ставочком, солом'яні стріхи і чорна пухка рілля, — все сниться що-ночі шпачкові... А сонце все дужче пече. Із рідної півночі вітер погожий зовсім перестав подихати. Не видержить серце пташине! Зібрався гурток і поплинув, зачувши прикмети весни в Україні коханій. Линуть, спішать-поспішають...

Уже недалеко... вже море позаду... степи розляглися... зелені руна шовкові... сніг де-не-де лиш біліє... вадниця шемріє, говорить і будить заспану землю... Скінчилася путь.

Подорожні розбились на зграї і кожна до рідних осель полетіла. Посідали на гіллях ще голих шпачки, і веселе вітання молодої весни залунало зраня.

Дніпрова Чайка.

Намалюйте шпачівню.

Соловейко.

Край села — чепурненька, нова, але бідна хатка в маленькому подвіррі, за двором грядка городу, а далі — рівний степ. За хатою — маленький, молодий вишняк. По двору поравься господар, запалений та закурений. Витяг коня, затяг плуга, походив по двору, прибіраючи все до

місця, далі потягнувся і став біля тину. Постояв трохи, послухав чогось, підвівши голову, далі підступив ближче і схилився на тин.

— Панасе! йди вже, а то діти поснуть... та й куліш прохолоне! — гукнула з порогу молодиця. Потім помалу підійшла до чоловіка. — Чого ти слухавш тут, Панасе? — привітно й цікаво спитала вона, кутаючи плечі в хустку. — «Чувш?» — кивнув Панас головою в той бік, де за яром манячів панський густий сад, обнесений мережаним та мальованим штахетом. — А що? — стала прислухатись молодиця. — «Соловей...» — О... я ще сьогодні вдосвіта чула, — промовила жінка. Далі схилилась на тин поруч із чоловіком і стала слухати.

Соловей двічі задирливо тьохнув і, не переводячи духу, зашбарча? щось довге-довге. Здавалось, крутив швидко

срібними та золотими голками, влітаючи ніжне, тонке, як павутина, мережево, заплутане, довге та хитре. От-от, здається, увірве нитку, зіб'ється — так ні: викрутить таки, введе кінці; ще й радо-весело тьохне на останку, мов засміється. Далеко й лунко отдавався голос солов'я, і брєніла в йому пиха й погорда пестуна й улюбленця густого та буйного парку. Проте і чоловік, і жінка вчували в йому привичним вухом знайомі трелі і впізнавали гутірку свого давнього приятеля — сусіду-співуна.

— А знаєш, що я скажу тобі, — промовив з опаскою Панас, — се наш. Я його де хоч пізнаю. В панському саду прѣсторіше, то й голос оддається дужче.

— Ах ти-ж, вражий соловейку, — шкодувала тихо молодиця. — Се, бач, викорчували старий вишнячок, а в молодняку не схотів... погордував.

— Я довго й боявся — таки переманили вражі пани! — зітхнув Панас, підводячись із тину. — Та й дє оте ти

бачила, щоб він тут зостався, коли під боком таке царство й панство.

Глянув ще раз на панський сад, на село: по селу дрібненькі, рідкі та низенькі садки, як бур'яни; у панів — як на вибір: дерево густе та кучеряве, як ліс. Здавалось, що й дерево позлазилося із усього села на панські роскоші.

С. Васильченко.

Яких ви знаєте співочих пташок?

Одуд.

«Худо-тут! худо-тут!» — кричить щось із старої верби. Та то-ж одуд прилетів і подає звістку про себе. А який він гарненький: на голові високий, червонуватий гребінь, дзьоб довгий, груди та спина червоні, аж любо подивитися.

Зимує він далеко, в теплих краях, а тільки весною прилітає до нас. Найчастіш одуда можна побачити на лузі, або на вигоні, де ростуть старі верби. Лісу одуд не любить і за-

літає в нього тільки тоді, як тікає од ворога. Гнізда собі одуд не в'є, а, замість того, підшукує дупло в дереві, або дірку в мурі, чи де инде, — ото йому й гніздо готове. Самочка несе 4 або 7 зеленкуватих явчок і висиджує їх 16 днів. Годується він черв'ячками, жуками та іншими комахами.

Про одудів ходить погана слава, що вони дуже неохайні — не чистять своїх гнізд, і через те від малих одуденят іде дуже прикрий дух. Як же вилетять одуденята з гнізда і почнуть жити де прийдеться, то від них поганого духу того не чути.

Г. Шерстюк.

Намалюйте одуда.

Жайворонок.

На зиму жайворонки летять од нас у вирій. Але в початку березня, як тільки почне припикати сонечко і на полях з'являться перші таловини, вони повертаються назад. З піснями прилітають вони до нас і зграями вкривають таловини, де шукають собі їжу — зерна торішніх трав. Трохи згодом починають робити гнізда.

Гнізда жайворонки роблять на землі серед поля з сухої трави, соломинки і тонісенських корінців, а всередині вистеляють їх конячим болоссям. Траплялося іноді знаходити в гнізді четверо явчок, а то й п'ятеро. Явчка їхні сіренькі з рудоватим рябютинням. Поки самичка висиджує діток, самчик весь час співає.

Спускаючись після співання на землю, жайворонок завжди сідає трохи осторонь од гнізда, а потім, уже в траві, біжить до нього. Се щоб шуліка на бачив, де гніздо, й не похватав його пташенятко.

Жайворонок, як летить угору, то кричить: «нум биться, нум биться!», а як униз — «кий упустив, кий упустив!»

Як я знайшов жайворонкове гніздечко.

У діброві.

Колись від скрути й гаму я
Пшов в зелену діброву
Послухать шепю солов'я
І дров таємну розмову.
Був ранок тихий і ясний,
На взнеб'ї сонце підіймалось
В природі силою весни
Все оживало й поновлялось.
І сів під явора і став
В задумі тихо дочуватись,
Як мир перестий починав
Помалу з дупел підійматись.

Он чорний шпак співа вгорі,
Зозуля голосно кукука,
Скриплять червоні синіри,
В дубову кору дятел стука.
Щебече зябличчя сем'я,
І сиза горлиця воркує;
Чудова-ж пісня солов'я
Над всіми співами царює.

Я. Шоголів.

Наші подорож у ліс.

Зозуля.

Наближається май. Весна стоїть у всій красі. Квітки цвітуть, дерева зеленіють, а спів пташиний аж гуде. Уже й зозуля закувала. Ку-ку, ку-ку, ку-ку! — кричить вона що сили є. Почули діти і побігли наввипередки в садок. Але вона не дала їм наблизитися та мерщій навітки аж у панський садок. Летить, мов стріла, а за нею слідом з десятків пташок.

Що за okazія! Чого се вони за нею гоняться? Мабуть, не люблять її. Та й за що вони будуть її любити? Хоч вона їх і не обижає, яєць їхніх не краде, проте шкоди робить їм чимало. Дуже любить вона гуляти, день і ніч кукукати, а щоб там яйця висижувати або дітей годувати — ніколи в світі! Сю роботу вона накидає іншим пташкам.

Свого гнізда вона не має. Ото як треба їй нестися, то вона починає нишпорити, де-б знайти таке гніздечко, щоб у нього своє яйце підкинути.

Прилетить пташка і не помітить, що в неї чуже яйце в гнізді. Та й як його помітити, коли зозулячі яйця маленькі, мов гороб'ячі, й на колір такі, як і в тій маленькій

пташки, до котрої зозуля свої яйця кладе. Свої яйця зозуля підкидає тільки тим пташкам, що годуються чірваками та всякими комахами, бо така сама їжа потрібна й тим зозуленятам, що вилуцляються з підкинутих яєць.

А то ще й так буває: положить ото зозуля своє яйце в чуже гніздо, а звідтіля повикладає ті яйця, що там були. Траплялося й так, що зозуля допомагала своєму зозуленятюві викидати з гнізда тих пташенят, що вилуцилися разом із зозуленям.

Їсть зозуля жуків, гусільниць та інших комах, що роблять багато шкоди людям. Отим-то вона й корисна й її, як і інших пташок, не слід кривдити, як то роблять де-котрі нерозумні діти й дорослі.

Г. Шерстюк.

Щоглик.

— Щоглик! щоглик! — дітки раді.

— Щоглик! — тільки і слівця.

А він тріпавсь на принаді,

Марно рвався із сільця.

Визволяють, — скільки сміху!

Глянь, дідусю, глянь, чи ба?

— Бачу, дітки, вашу втіху;

Зате щоглику журба!

Зна, що буде нудить світом;

Не про нього наш куток...

Щебетав би собі літом

Та згодовував діток.

Не привикне він до клітки.

Бо неволя всім гірка...

Не то пташки, милі дітки, —

Шкода навіть чірвака.

То-ж послухайте старого.

Не держіть узаперті

Бо загине в самоті! —

Позирнули дітки вгору, —

Пурхнув щоглик з рукава:

Знов витає по простору,

В небі ясному співа.

— Щоглик! щоглик! — дітки раді.

— Щоглик! — тільки і слівця...

З того часу на принаді

Вже й не ставили сільця.

П. Граб.

Приказка. Лучче птиці на сухій гілці, ніж в золотій клітці

Пригода.

Одного разу, двоє хлопчаків на високій горі збирали суниці. Коли се щось зашуміло над їхніми головами, й величезний орел учепився в меншого хлопця своїми пазурями. Але хлопець не звомпив. Коли орел став піднімати його, хлопець ухопив страшного птаха обома руками за горло й почав душити, скільки сили. Орел знесилився й упав на землю разом з хлопцем. Тоді старший товариш кинувся на підмогу. Він скинув свою чумарку й накрив нею птаха, потім напосів на нього і зв'язав йому крила своїм шкуратяним поясом.

Трохи згодом маленькі завзятці вже несли додому того зв'язаного хижака.

Напишіть, яких ви знаєте хижаків.

Шануймо пташок!

Несила людям боротися з червою та всякими комахами. Отже птахи можуть і з ними боротися, можуть їх зводити. Пташки — то наші прихильники й оборонці від тієї погані. Як-би не було пташок, то досі тая погань — комахи, гусінь, черва — вже все поїла-б, а люди з голоду померлиб. Пташки їдять комах, усяких жуків, метеликів, мух, черву, гусінь. Пташки ловлять їх цілий день і що-дня відшукують їх на дереві, під корою, в землі. Нігде тая погань від пташок не сховається.

Щоб наїстися й нагодувати своїх дітей, пташка повинна ввіймати комах або гусені не одну тисячу за день. А скільки вона їх упіймає за місяць або за літо!

Птахи — то помішники й оборонці наші, і без їх неможна людям жити.

Отже подумайте, чи добре те, що скрізь по селах хлопці руйнують пташині гнізда, деруть яйця, беруть та замучують пташенят і вбивають старих пташок!

Ніхто не подумає, що се зовсім зле діло, що треба дітей від того одвертати, що треба ще змалку дітям казати, що птахи — то наші приятелі й помішники, що їх треба боронити й захищати, що хто мучить пташок, той робить немилосердне, звіряче, а не людське діло.

Пташку ввіймають і замучать, та й не подумают, що в неї маленькі діточки, що вони плачуть, ждучи мами, що вони без неї загинуть.

Хто звик бути немилостивим до пташок та до тварів, той звикне бути немилостивим і до людей, до своїх батьків,

літок, сусідів. Хто звик жалувати пташок, той жалуватиме й людей, а надто малих, бідних, і того самого шануватимуть люди.

Пташки та їхні співи — то велика втіха для нас, немов Бог послав їх, щоб вони закрашали світ, веселили та розважали людей в сумному житті, в тяжкій долі, в боротьбі та важкій праці. Настане весна, пригрів сонечко, зазеленіють поля й гаї, — поналітають до нас тисячі пташок, заходжуються клопотатися біля своїх гніздечок, виспівують цілий день, немов та дівора, що весною на майдані збереться гуляти. Од них, сих пташок ліс не стоїть пустою, в нім кипить веселе й співуче життя. Як пусто, як сумно було-б на

Розкажіть, що тут намальовано.

світі без пташок! Нащо-ж люди знарошне їх зводять, убивають, мучать? Хіба ще й так мало людям усякого смутку й лиха, що вони самі відганяють і плюндрують найкращу втіху й розвагу — отих пташок!

Кажуть, що птахи шкодять: горобці вищивають коноплі, шпакки та гайворони (граки) ягоди крадуть, інші пташки иноді зерно клюють на полі. А ніхто не подумає, що й сторож на полі, чи часом зазяїн, доглядаючи поля або лугу, витолочить трохи трави, або й хліба. Отже ніхто не скаже, що поля або лугу зовсім стерегти та доглядати не треба, щоб не потолочити паші. Так само й птахи: вони-ж сторожі, доглядачі й оборонці поля, лугу, городини, лісів і садів од їхніх ворогів, усяких комах, черви. Тож і нема чого жалкувати, що птахи, доглядаючи поля та городу, потроху й шкодять. Як би ми тієї шкоди гляділи та боялися, то-б

і хліба не їли. А без птахів нам і справді хліба не доведеться їсти, бо черва геть чисто все поїсть.

Ото-ж даваймо шанувати пташок!

Г. Коваленко.

Приказки. Всяка птичка своїм носиком живе. — Кібчик птичка невеличка, та коготок гострий. — Кулик не велик, а все-таки птиця.

В інших людей.

По таких краях, де люди розумніші та більше вчать, там уже давно зрозуміли, що пташок треба жалувати й обороняти, щоб їх наплоджувалось багато. По тих краях позаводили роблені гнізда для пташок, немов вуліки. У Франції начальство звеліло поставити скрізь по полях, дорогах та межах дощечки з такими написами:

«Їжак годується мишами, гробачками, жучками, що дуже шкодять хліборобам. Не вбивайте їжаків!

«Кріт їсть завсігди всяких гусільниць, гробаків або борозняків; в його шлункові ніколи не знаходили рослинної potravи (себ-то він ніколи не їсть корінців або хліба).

Жаби їдять по 20 або 30 гусільниць за одну годину. Не вбивайте жаб!

«Гусільниці роблять шкоди на мільони: тільки птахи можуть осилити гусінь; птахи — то помішники хліборобові. Діти! не беріть яччок та пташенят з пташиних гнізд!»

Г. Коваленко.

На річці.

По-над вечір, як з роботи
Всі вертаються в село,
Я іду собі на річку,
Де мій човен і весло.

Довгий бовт, і сак, і сіті
Я у човен положу;
Поможи мені, Царице, —
Одпливаючи скажу.

Стійте смирно через річку,
Ятірі мої густі!
Як вода стемніша — риба
Буде сміло в вас пливати.

Я над берегом і сміло
Сак мій, зігнутий в дугу,
Закидаю з човна в воду
По-під аір і кугу.

Гей, пливе старий рибалка:
Розігнись, очерети!
Розступись, густе латаття,
Дайте човнику пройти!

Я туди його направлю
Ще до пізньої зорі,
Де стоїть язок вербовий,
Щоб поладить ятірі.

Вдарю бовтом раз і вдруге,
Сонну рибу сполохну;
Те-і-діло сак виймаю,
Щуку й окуня тягну.

Ну, вморивсь я в очеретах.
Так поїду у гаї
І на чистому закипу
Сіті прядені мої.

Я. Щоголів.

Як ми ловили рибу.

Приказки. Рибка без хліба брідка. — Риба шука, де глибше,
а людина — де ліпше. — Не вчи орла літати, а рибу плавати.

Розкажіть, що тут намальовано.

Карась.

В мулких, багнистих ставках живе карась. Риба ся не-вередлива: чим гірша вода й більш у ній баговіння, тим карасеві краще. Їсть він черву, гробачків, мул. М'ясо карасяче, хоч і смашне, але од нього тхне трохи мулом. На зиму карась заривається глибоко в мул і сидить там аж до весни. А як сонечко пригрів на весні, карасі прокидаються од зимової сплячки, але живуть іще поки-що на глибині і тільки хіба в травні, або в червні, як нагріється вода, вони піднімаються вище. Карась — риба плохенька, трохи вайлувата. У нього багато ворогів, а надто лихо йому од тієї зубатої щуки. Карась, як і всі інші риби, розплюється з ікри.

Як я плавав душогубкою.

У нас на хуторі жив дід Іван і він ловив у річці рибу: ятірі становив і сіткою ловив. А плавав він малим човником, душогубкою. Стане було в душогубці навколішки, візьме весло одно та й попливе. Тим одним веслом він і гнав свою душогубку і керував.

Іноді було і мене з собою візьме. Але мені все кортіло самому попливти. Дід Іван не дозволяв, казав, що неминуче обернуся і його човникові шкоди якоїсь нароблю, а мені таки дуже кортіло. І я таки поплив сам, як діда не було дома.

І вийшло так, як дід казав, тільки трохи не так. Не довго довелось мені плавати. Недалеко одплив од берега, а весло якось підскочило під човен, човен обернувся, і опинився я в воді. Добре, що не на глибокому.

Піймав я весло і душогубку та вже не сідав у неї, а добрів до берега і душогубку притяг, і ніякої шкоди їй не зробив. Але на цьому я не спинився, а через кілька день знову поплив і тоді вже ніякої пригоди мені не сталося. Та потім уже й часто плавав і дуже добре навчився керувати душогубкою.

М. Г.

Щука.

Щука — суцільний розбійник у наших річках та озерах. Вона страшенно ненажерлива. Довгий рот її ввесь усіяно гострима зубами. Навіть у горлі в неї є зуби. Пелька у щуки

широка: вона здолає проковтнути шмат, товщій за себе. Іжою вона не перебірає: ковтає риб, жаб, птиць і звірів, — все, що трапиться. Іноді хапає за руку або за ногу людину, що стоїть у воді. Бистрої води щука не любить, а вишукує собі місце спокійненьке, з тихою течією, де є водянні рослини.

Часто щука каламутить круг себе воду, щоб дрібна риба, котру вона хапає, її не запримітила. Здобич вона ловить дуже спритно, часом навіть вискакує з води в повітря. Взімку щука забивається в глибінь і нічого не їсть. В лютім і березні вона випливає на поверх і тоді саме буває дуже ненажерлива.

М'ясо у щуки смачне. Її ловлять у нас дуже багато.

Напишіть, яких риб ви знаєте.

Приказки. На те і щука в морі, щоб карась не дрімав. Ой ти, щуко бистра, бери окуня з хвоста.

Загадки. Їхала пані в срібному жупані, а жупан — латка на латці. — Приїхали гості, закинули гармати: дім крізь ворота втиче, а гість хазяїна за лоб виволоче. — Хата — не хата, вікон багато: є куди влізти, та нікуди вилізти.

Хлопчик і гадюка.

Хлоп'я в садку собі гуляло
Та й забажало
На іграшки вужа піймать.
(Воно гніздо його назнало —
Так як утерпїть, щоб не взять?).

Побігло, засадило руку
Та й витягло — гадюку...
Злякався хлопчик, аж поблід,
Стоїть, як стовп, і не тікає,
Гадюка дивиться і так йому мовляє:

— «Бач, дурнику! робити так не слід...
Ти знаєш, що за се буває?
Узять би — добре укусить...
Та хай вже сей раз Бог простить,
А вдруге лишко буде, чуєш?
Гляди-ж — шануйся, стережись,
Робити так не вчись
Та роздивляйся, з ким шуткуєш!»

Л. Глібів.

/ Моя пригода з гадюкою.

Павук-тенетник.

У діда Панаса стояла в саду пасіка, пнів мабуть з двадцять. Чепурухи-вишеньки розкинули над ними свої розлогі віти, обвішані ніжним, білосніжним квітом; яблуня обвівала їх чудовими пахощами своїх біло-рожевих квіток.

Цілісенький Божий день, з ранку до вечора, завірюхою крутились і гули тут бджілки-трудолиці, працюючи на користь і людям, і собі. Ясне сонечко й піднімало їх, і спати вкладало.

Забрів якось сюди на гудіння бджілок лихий павук-тенетник видряпався на яблуньку й почав роздивлятися звідтіль.

— Еге-ге, голубоньки, та й сила-ж вас, — муркнув він, радіючи, й чорні хвиляцькі очі искорцями блиснули на сонці.
— Отут буде пожиток!

Недовго гаючись, жвавий павук-тенетник, почав снувати свої тонісенькі шовкові тенета, такі нікчемні для людини і такі страшні для комах.

Ой, стережіться, бджілки-трудолиці, метелики-дурисвіти, мухи-ласухи, — лихо вам буде! Не торкайтесь до тих шовкових тенет: лапкою зачепивши — увесь загинеш.

Біля тенет з гудінням крутилося кілька молодих злотистих бджілок. Вони одлітали й знову прилітали з новими товаришками, і знову крутилися, гудучи.

Сховавшись під листочком, визирав звідтіль павук-тенетник і чигав на здобич. Він вже гаразд, виголодався, й товсте черево його поменшало.

— Діду! чуєте, діду! — задзвеніла до шершня якась молоденька бджілка. — Що воно за чудасія отсе на вишні заявилася? І цікаво, й боязно.

— Не руками снувалося,
Не руками і ткалося,
Десь далеко вродилося.

Біля бджілок мостилося.
Сидить злодій тихо-тихо:
Комусь буде лихо-лихо!

Чорні очі блиснули з-під листу, так хижо блиснули, що бджілки вгляділи лихого тенетника і, крутнувшись, раптом метнулись до вишні, ніби вітер дмухнув на них.

В-мить звістка про ворога облетіла всю пасіку, й бджілки сердито гуділи, літаючи круг вишні, але близько не підлітали.

— Ку-ум, ку-ум! а що тут за метушня? — тонісеньким старечим голосом запитав комарь-довгонос і вирячив на павутину свої зелені перелякані очі. — Еге, голубчику, ти вже ось де! Годі вже нашого брата, комаря, в очереті хапати: забажалося смачнішої їжі. Цікаво, цікаво, кого впіймаєш...

І комарь сів на гілку біля шершня.

— Цвірінь-цвірінь! чого хмарою оточили вишню? — гукнув зверху горобець-молодець.

— Дзз-дз-дзз!... га? що? тут меду багато? — розпитувала муха-ласуха, підлітаючи то до однієї, то до другої бджілки. Вона завжди не від того, щоб де підживитись на дурницю.

— Де? отам? — і муха прожогом кинулась у тенета.

— Дз-дззз... — жалібно задзичала сердешна й раптом обмерла з ляку, як угляділа чорні блискучі очі тенетника.

А він стрілою кинувся до неї і вп'явся своїми отрутливими щелепами їй в груди.

Але тут скоїлось щось надзвичайне.

Побачивши горобець-молодець муху, кулею впав на тенета, клюнув дзьобом бідолашну муху та з нею несподівано порковтнув і павука.

— Пху-пху! — пирхав він, стрибаючи по вітях і обцяючи дзьоб та крильця од павутиння об гілку, — яка велика соковита мухе й яка-ж гидка, несмачна.

Всі голосно сміялись.

— Пху-пху! чого ви регочете?

Горобець ковтнув павука! горобець ковтнув павука! — дзвеніли бджілки, радіючи.

— Цвірінь-цвірінь! . . . павука? То се павук такий бридкий? . . . Ну, байдуже, — горобцеві не завадить.

С. Черкасенко.

Намалюйте павука, павутиння.

Загадки. Що над нами догори ногами? — Розгостився ткач у куточку, тче сіточку на смерточку рідній сестрі, близькій свасі — бідній мушці і комасі. — Хто мене вб'є — свою кров пролля.

Розкажіть, що тут намальовано.

Муха і бджола.

Весною муха-ледащиця
Майнула у садок
На ряст, на квіти подивиться,
Почуть зозулин голосок.
От, примостилась на красолі
Та й думає про те,
Що як то гарно жить на волі,
Коли усе цвіте.
Сидить, спісиво поглядає,
Що робиться в садку;
Вітрець тихесенько гойдає,
Мов панночку яку . . .
Побачила бджолу близенько.
«Добридень! — каже їй, —
Оддиш хоч трохи, моя ненько,
Сідай оттут мерціт!».

— Та ніколи мені сидіти, —
Одвітує бджола, —
Вже час до пасіки летіти, —
Далеко від села.
— «Яка погана, — муха каже, —
На світі доленька твоя:
Раненько встане пізно ляже...
Мені-б оттак — змарніла-б я,
За тиждень би головоньку схилила.
Мов життя, голубко мила, —
Талан, як слід:
Чи де бенкет, чи де обід,
Або весіллячко, родини, —
Такої гарної години
Ніколи не втеряю я:
І їм, і ласую доволі, —
Не те, що клопоти у полі
І праця бідная твоя!»
На річ таку бджола сказала:
«Нехай воно і так;
Та тільки он-що я чувала,
Що муху зневажав всяк,
Що, де ти не поткнешся
Або до страви доторкнешся —
Тебе ганяють скрізь:
Непрохана не лізь.»
— «Стару новинку, — каже муха, —
Десь довелось тобі почути!...
Запевне дурень дурня слуха...
Велике діло — проженуть!
Неможна в двері — я в кватирку,
Або пролізу в иншу дірку —
І зась усім!»
Нехай ся байка мухам буде,
Щоб не сказали часом люди,
Що надокучив їм.

Л. Глібів.

Намалюйте вулік.

Загадки. Летів птах через Божий дах: «тут моє діло на огні згоріло». — Повен пень черешень, та нікуди вибрать. — Коло вуха завірюха, а в усі ярмарок. — Летіла тетера на вчора — тепера, упала в лободу, шукаю — не знайду. — Сіреньке літа, сіреньке гуде, а жовтеньке носить. — В піч положу — мокне, на воду положу сохне. — На воді умре, на огні — оживе.

Приказки. Догодуй бджолу до Івана (19 квітня), то наряде тебе, як пана.

Як одмінюються комахи.

Кожний бачив влітку на капустяних листях зелененьких червячків, що звуться гусільницями. Гусільниці оті годуються капустяним листом і роблять тим велику шкоду. Гусінь дуже ненажерлива: вона тільки те й робить, що їсть, їсть та росте.

Як дійде ото вона до повного зросту, то одмінюється, обертаючись у лялечку і завмірає. Лялечка не їсть нічого й не п'є: вона лежить верушно, як мертва.

Потім з лялечки вилітає метелик. Метелик несе яєчка, а з тих яєчок випліджуються оті ненажери — гусільниці.

Так одмінюються всі метелики, жуки, мухи, бджоли, оси то-що. Комаха кладе яєчка, а з яєчок випліджуються червячки. У метеликів оті червячки звуться гусільницями, а в інших комах — гробачками або личинками. Гробачки обертаються в лялечки, а з лялечок отих виходять уже комахи.

Напишіть, яких ви знаєте комах.

Розкажіть, що тут намальовано.

Метелик.

З гусениці — метелик став
Хороший, золотий, аж сяяв, аж блищав,
І на других гусениць не дивився...
А ти-б, метелику, не дуже-б то гордився,
Бо ти недавно сам з гусениці вродився.

Л. Боровиковський.

Мурашник.

Поміж комахами є такі, що живуть величезними громадами. От хоча-б і мурашки.

Ви, певне, не раз роздивлялись, як невтомні мурашки тягають траву, прутики й усячину за-для того, щоб збудувати свій горбок — мурашник. Сей горбок — то тільки покрівля того мурашиного житла; з верху мурашника йде в землю кілька хідників, котрі перед дощем старанно закриваються мурашками. По-під землею в мурашинім житлі сила хідників і всяких кімнаток одна над одною в кілька поверхів.

Самички-матірки ніколи не виходять із спіднього поверху мурашника. Вони кладуть там яєчка. Сі яєчка прибірають робочі мурашки й зносять в окрему комору. Мурашині яєчка схожі на дрібнісенські зернятка: се не ті білі зерна, що ми часто бачимо в мурашниках, ні, — то мурашині лялечки.

Робочі мурашки годують і виносять на повітря гробачків, котрі вилуплюються з яєчок, і чистять їх вусиками. Тоді, як гробачок обернеться в лялечку, робочі мурашки допомагають лялечці розірвати кашучок її, щоб звідти легше було вилізти мурашці. Молодих мурашок няньчать ті самі робочі мурашки.

Як що трапиться яка небезпека, то весь мурашник переходить на инше місце: робочі мурашки на спині переносять діток і знов починають будувати житло. Любо й подивитись, як вони працюють: дужий допомагає безсилому, здоровий — змореному, один одному приносить їжу.

Їдять мурашки живих і мертвих комах, овоч, м'ясо; а найсмачніш для них — то се той сік, що випускає з себе рослинна воша. Вони ловлять тих вошей, приносять їх живцем до мурашника, годують їх там і доють, як люди корів.

Хто й де бачив комахину (мурашник). Розкажіть.

Розкажіть, що тут намальовано.

Мале, та розумне.

Одного разу побачив я, що кілька мурашок біжать стежечкою. Я взяв та й накрив одну з них шматочком глини так, що й було видко всього-на-всього саму голову, й посадив свого невільника осторонь від стежечки. Кілька мурашок полізло далі, не примітивши сього; нарешті одна вгля-

діла невільника й стала визволяти його, та несила її була зробити се. Тоді вона дуже прудко побігла геть від нещасного, і мені на думку спало, що вона кинула товариша при лихій годині. Отже вийшло, що вона побігла за підмогою. Швидко прибуло з дванадцяттеро мурашок, і видко було, що вони вже знали все про пригоду з товаришем, бо прибігли, не зупиняючись, до невільника й зараз визволили його.

У вишнику в мого приятеля мурашки внадились на одну вишню. Щоб одучити їх від сього, він на стовбурі тієї вишні вималював загаром з люльки пояс, завширшки з вершок. Мурашки, що лізли великими гуртами на дерево, як досягли до сієї липкої та смердючої смуги, то її повернули назад. А ті, що були на дереві тоді саме, як приятель мій обмазував стовбура, хотіли злізти додола, але не зважилися перелізти через сю смердючу смугу і, вернувшись назад на гіляки, звідтіль падали на землю. Минуло кілька часу, і знову сила мурашок на вишню полізло, несучи в щелепах по шматочку землі. Вони обережно стали класти на намазане загаром місце сі грудочки землі, поки не зробили собі містка; а як міст через усю смугу готовий був, мурашкам уже ніщо не заважало на вишню лізти, і справді — незабаром всі гіляки вкрила велика сила тих комах.

Загадка. Тисяча тисяч бондарів роблять хату без углів.

VII.

Як росте дерево.

Дерево так само, як і всяке инше живеє створіння, родиться, живе й умирає. Родиться дерево з насіннячка; упаде насіннячко у вохку землю, пустить у землю корінчик, а вгору паросток, ото й є вже деревце. Багато літ росте воно, поки виросте високим, гіллястим.

Дерево живиться тим соком, що висисає своїм корінням із землі. Та не тільки із землі дістає дерево собі поживок: тягне воно їжу і з повітря. Сю роботу вже робить для дерева його листя.

Листя дістають з повітря те, що дереву потрібне й чого немає в тім соку, котрий дістають коріння.

Спіднім шаром кори тече їжа, розпущена у воді, витягнена корінням угору, до листя. В листях вона переробляється й стає пожиточним соком. А вже з листя сік розходить ся скрізь по дереву. Сік отой живить і стовбур, і віти, й цвіт, і овоч на дереві. Квіти цвітуть, сохнуть і лишають

після себе овоч з насінням. Насіння падає на землю, і з нього виростають нові дерева. Так усе дерево працює весну, літо й осінь. Настане зима, листя осиплеться, все дерево замре, поки весняне тепло не зогріє землю, поки коріннячко не почне знову ссати воду й їжу із землі. Тоді набучавіють на деревах бруньки, показуються зелені листочки й знов починають свою роботу. У хвойних дерев, замість листя, — голки або глиці. Сі глиці роблять для дерева ту саму роботу, що й листя.

Верба.

У Вербну неділю вернувся господарь з церкви і приніс із собою свячену вербу. Пішов він на город і заткнув ту вербу в землю. Через кілька днів на кілку вербовому почали розвиватися листочки, а там стали рости і гіллячки, а в землю кілок пустив коріння, — почала верба рости. В-осени вже чоловік не міг натішитись з свого деревця. Верба з кожним годом розросталась. Хлопці малі грались під вербою, лазили на неї, ламали з неї гіллячки. В літню спеку часто, натомившись, спочивали в холодку, обідали і полуднували під вербою.

Чоловік той, що посадив вербу, — давно вже помер, а вона все росла. Старший син двічі зрубав усе гілля з неї і топив ним. Верба все росла. Обрубають її кругом, воставлять тільки пені, а вона на весну знову випустить гілля. Зеленіє здалеку, укрита густими вітами.

Перестав хазяїнувати й старший син, і село перевели на друге місце, а верба все росла на чистім полі. Чужі люди їздили і рубали її, а вона росла. Грім ударив у вербу, одчавнув цілу половину її, і вона з одного боку росла та зеленіла. Якийсь чоловік хотів зрубати її на колоду, підрубав і покинув. Верба почала підгнивати після сього. Одного літа буря звалила її додолу. Верба держалась на одній корі, а все-таки не всихала, а пишалася вся зелена, як і давно, одягнена пишним зеленим листом. Раз на весні хлопці пасли коней. Стало їм холодно, і вони почали розкладати багаття: набрали торішнього бур'яну, паламали сухих гілляк з верби, розіклали все се в дуплі і підпалили. Зашипіла верба спершу, але-ж огонь почав переходити на сухі частини дерева, і вся середина верби потлілась і почорніла. Похилились гіллячки, зів'яли листочки, що ще зеленіли до того. Хлопці погнали коней додому. Осталось в полі саме тільки напів обгоріле старе дупло вербове.

Як ми сзятили вербу.

Розкажіть, що тут кавальована.

Що дають нам рослини.

Трава, дерева, кущі, пашня, городина, гриби — се все рослини.

Рослини дають нам багато пожитку. З де-котрих рослин ми користуємося листям; з других їмо овоч; з третіх збираємо сім'я за-для вироблювання з нього олії, четверті дають нам свої цибульки; п'яті — коріння... З багатьох рослин роблять ліки, фарби.

Рослини годують собою не тільки людей, а й усе, що живе й дихає; де-котрі тварі все життя своє тільки рослинами й харчуються; а другі їдять тих тварів, що годувалися рослинами. І виходить, що як-би не було рослин, то всі тварі й люди повмірали-б.

Рослини не тільки харчують нас, але й зодягають. Крім їжі та одежі, вони дають нам матеріял для наших меблів і для тисячі дрібних річей, що нам потрібні.

А скільки-ж іще краси надають вони нашій землі!...

Загадки. Виса висить, хода ходить, виса вцала, хода звість —
Два столи, два човни, а п'ята мисочка.

Шелестуни.

В одній долині під горою,
Високий явір зеленів,
Край берега над чистою водою
Широкі віття розпустив;
Листочки з вітриком, жартуючи, шептались:
«А-ну, голубчику, ще, ще дихни!
Бач, братіку, які ми повдавались
Веселії шелестуни!
Як би не ми з тобою шелестіли,
То хто-б долину звеселяв
І з ким би ти тут, вітрику наш милий,
Гуляючи, любенько жартував?
Що-б тут було без нас? краса яка? —
Бур'ян та осока;
Була-б долинонька, неначе пустка тая.
А подивись, тепер вона яка!
До нас зозуленька у гості прилітав
І весело кув, як в тихому кутку;
Вівчарик на сопілку грав
Під явором у холодку;
Співав соловей, неначе у садочку,
А серед ночі, в тихий час,
Тут мавочки гуляють у таночку,
І ясний місяць дивиться на нас».
— Коли-б не ми, то й ви-б не шелестіли, —
Коріння загули із-під трави, —
Коли-б ми вам не піддавали сили,
То не брешіли-б ви...
«Чого сюди корінням озивається? —
Зашамотіли листя у-горі, —
Ви що, а ми оп що! до нас вам не рівняться,
Лежали-б мовчки у своїй норі»...
— Тіпун вам на язик! раденькі, що дурненькі!
Коріння знов озвалися до них, —
І ви самі, і ваші витребеньки —
Розумному на сміх;
Не розуміючи, лепечете, як діти;
Гріх зневажати нас!
Хоч у землі судилося нам жити,
А все-таки ми дбаємо про вас.
Не красувався-б тут і явір сей високий,
Сказати в добрий час,
Такий рясний, хороший та широкий:
І силу, і красу він мав через нас.

Минеться літєчко, тоді по Божій волі,
Ми заснемо до другої весни,
І ви пожовкнете, лежатимете долі,
Дурненькїї шелестуни.
І після вас другїї листя будуть,
Цвістиме все, як і тепер цвіло,
Зозуля, соловей і вітрик вас забудуть,
Неначе вас і не було...
І між людьми такі-ж бувають,
Як і на яворі, шелестуни;
Нехай же бабчку вони
На вус собі мотають.

Л. Глібів.

Намалюйте явір.

Розкажіть, що тут намальовано.

В гаю.

У непроглядному гаю тихо, як у церкві. Столітні дерева підпералися молодими; міцні, широкі їхні віти лежали на молоденьких гнучких верховинах і гнули їх додолу своєю важкою силою, а де-не-де гнучка гіллячка сковзала

між ними та й росла, росла увишень, звиваючись, кидаючись з боку в другий, наче-б то жахаючись, що її зупинять, що їй перешкодять. Далі поросли кущі всякі. Сонце западало туди тільки искорцями, і квітки там розпукувались у тіні та прохолоді. Калиновий цвіт і бузиновий розпускавсь там у два рази більш і дужійш; червона, племениста пишнина розквітала тут пишніша й блідша й пахла легше.

М. Вовчок.

Діброва.

Ой, діброво, темний гаю!
Тебе одягав
Тричі на рік... Багатого
Собі батька маєш.

Раз укрит тебе рясно
Зеленим покровом, —
Аж сам собі дивується
На свою діброву.

Надивившись на доненьку
Любу, молодую,
Візьме її та й огорне
В ризу золотую

І словив дорогою
Білою габою, —
Та й спать ляже, втомившись
Турбою такою.

Т. Шевченко.

Гай.

Тихо й пусто округи. Тільки шумлять листя, щебечуть джерготять пташки, та шурхають ящурки в траві. А зелено, й пахучо, й свіжо! З липового зруба молоді паростки пустились, вигналась високо береза, і шелестить осика тонким листом; із-за темного дуба то калинова вітка витягнеться, — червоний кетяг ягід горить, як жар; то колюча гайова роза покаже дрібні листочки й пахучу квіточку; виносяться хвоїнки, як стрілочки прямісенькі, і горобина розкинула зелений намет, і рясно на ній ягід червонозолотих. А всякого зілля, квіток! І копитник хрещатий, папороть розрослась

купою; пахуча берізка коло сухого дуплиного пенька повилаь, і синій живокіст, і кружало червоної смілки... Аж у очіх миготить!... Зверху сонце так і сипле теплим промінням у темну гущавину, а з гущавини наше на тебе холодком.

М. Вовчок.

Щісня.

Ой, хвалилася та березонька:
— «На мені кора та біленька,
На мені листя та широке,
На мені гілля та високе».
Ой, як обізветься зелений дубок:
— «Ой, не хвалися, та березонько,
Не ти свою кору вибілила,
Не ти своє листя широчила,
Не ти своє гілля та височила.
Вибілило кору та яснєв сонце,
Широчив листя та буйний вітер,
Височив гілля та дрібен дощик».

Приказки. Куди хилить вітер, туди й гілля гнеться. — Гни тоді дерево, як воно молоде.

Дід Євмен.

Сад у діда Євмена був суцє прекрасний той рай. А яблука — усе путивки, оливки, шклянки, опорти — з кавуна завбільшки, від нових до до нових в стусі, в полові долежували. А що груші тієї було сила та й годі! Уродять, так і листу не знати, так рясно: дулі, сапіжанки та краснєбочки розсипчасті. Любив дід в садовині та в пасіці кохатися. Пасіки він ніколи не вивозив у гречки, в садку у нього вона на лужку. Що за прегарний лужок той був! він і не великий, та зелений — рівний, немєв килимом оксамитовим засланий. Дід так штучно вмів підкошувати той лужок, що травина була в травину: рівна та густа, наче вона щітка микальна. В головах того луку — клен; він ще й досі стоїть, обіймищів в двоє буде: високий з дзвіницю, листатий та розлогий. Листя на нім завбільшки з підрешіток, — крапельсте, буцім хто по зеленому полю крейдою побризкав. А тут було під клєном дід і роскошує, — з весни до зими і днює й нєчує, а під дощ — у курінь. Невеличка у нього пасіка була: більш тридцяти пнів на зимівлю до омшаника

він не ховав; що більш від того, те пороздає дітям, онукам, хрещеникам; коли який лишок — на голоту. До голоти він цілим серцем припадав. Село наше, як глянути на нього, наче й не вбоге, а роздивись ближче — Господи! скільки тієї голечі, що світяться плечі! Отож Євмен усю її знав і серцем про неї дбав. Вельми у нас шанували діда Євмена і слухалися його, наче батька того рідного. Біля пасіки і біля саду у діда тільки й сторожі було, що отой кабанець перістенський та рябко. Ні від кого було й стерегти: у нас на селі хоч і не без злодія, хоч як люди ласі на садовину, а в дідовому садку, без його волі, хоч би тобі хто одну яку погану гниличку взяв, ні во вік! Крий Боже, щоб хто заняв — і сорочка-б на тому занялась...

Сад.

Дівчинонька сад сажала,
Сад сажала, поливала
Та співала-примовляла:
«Рости, саду, вище мене,
Вище мене, краще мене,
Та дай мені три користоньки:
Перша користь — то орішеньки,
Друга користь — красні вишеньки,
Третя користь — славні яблучка:
Орішками — чечоватися,*
Вишеньками — забавлятися,
Яблучками — підкидатися.

Наш сад.

Троянда.

Цвіла троянда у садочку,
А недалечко, у куточку,
Між бур'яном бренив будяк,
І каже він троянді так:
«Нащо се ти колючок начепляла?»
— А ти нащо? — вона його спитала.
«Я? — обізвавсь будяк, —
Я, серденько, не проста штука,

*) Гуляти в чіт — нечіт.

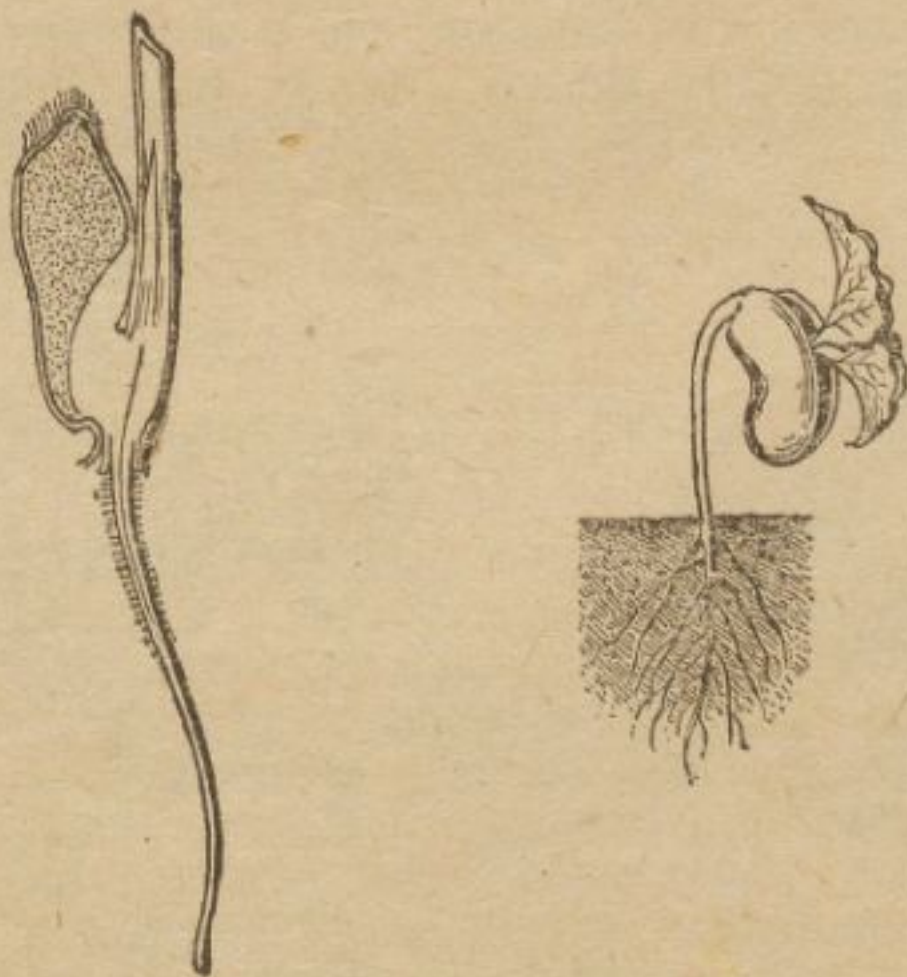

Я — степовий козак!
Мені колючка, як шаблюка,
Щоб ворогів страшить,
Щоб всім було спокійно жить.
Вам більш нема ніякої роботи —
Цвісти, пахтїть, а не колоти.»
— Не все-ж колоть і будякам, —
Троянда каже, — треба й нам,
Щоб кручені паничі боялись
І до троянди не чеплялись.
Сунеться який біс —
Йому колючка в ніс,
Щоб не забувся,
Як слід троянду шанувать,
А не знечевья обвивать. —
«Хіба!» — сказав будяк і усміхнувся.

Л. Глібів.

Як проростає сім'ячко.

Коли покладемо сім'я бобу або гороху у воду й витягнемо на другий день, то побачимо, що вони набубнявіли й з них легко здирається кожушок. Під тим кожушком по-

бачимо дві половинки, які вгорі ніби злучені між собою чимсь, схожим на гробачка. Сі половинки або долі сім'ячка звуться листниками. А що-ж то за гробачок, що придулився між ними? Один кінчик його, що скидається на

хвостика, вишнувся геть: се корінець, а в другім можна розглядіти маленьку бруньку з двома ледве помітними листочками. Виходить, що в насіннячку є і корінець і маленька стеблинка: се ціла невеличка рослинка в зародку; через те так і зветься — зародок. Ото-ж, коли зародок живий, то й сім'ячко проросте, а вмер зародок, то вже сім'ячко нічим не оживити.

Не всі сім'ячка мають по два листники. Посадіть у землю зерна жита, вівса, пшениці, а днів за 3—4 вигребіть і розгляньте, що в них під кожушком: там теж зародок, але листник один, та ще й невеличкий. Як же із сім'ячка виростає рослина? А спочатку виходить, продерши кожушок, корінець і починає рости вглиб землі. Через який час прокидається й брунька, виходить із щілини між листниками і пнеться вгору із землі. Коли то зародок бобу, то стеблина пробивається із землі двома малюсенькими зеленими листочками і виносить із собою й обидва листники. А от житнє зерно — те проростає зовсім инакше. Корінець тягнеться в землю і з нього виростає кілька таких самих корінців. Брунька-ж випростується в тонісеньку рурочку, в якій складено листочки. Ся рурочка пробивається крізь кору землі, і з неї розгортаються вузенькі листочки. А зерно лишається в землі. Коли паросток робиться все більший, то листники потроху зменшуються, зморщуються, а далі й зовсім опадають. Се через те, що зародок, поки розів'ється як слід, годується тим запасом, що в листнику, а виростає, увійде в силу, розів'є корінь і листя, то навіщо йому тоді оті листники, коли їжу можна тягти і з повітря, і із землі!...

Наш горід.

Левади.

Які пишні левади та городи в селі Трушках з початку літа! І по долині над довгим ставом, і по обидва береги річки Раставиці, скрізь розляглись левади та городи, неначе зелене море... Не перегорожені тинами, ледве-ледве піднімаються вони вгору й зеленіють по-під садками, по-під клунями та хатами. Яка пишна та буйна зелень схопилась на тих городах! Там темніють довгі смуги картоплі, зверху обсіпані білим цвітом, неначе потрушені сніжинками; там лиснять червонозелені буряки, а рядом зеленіють смуги попелястого дрібчастого маку. На-низу по-під вербами мріють темнозелені смуги кучерявих конопель, а подекуди на левадах сизіють жита. І на се зелене бадилясте, соковите та лисніюче море неначе зверху впав дощ з жовтих соняшни-

ків. А подекуди лиснять червоні та білі грядки маківок, пронизаних сонцем, неначе ті маківки повироблювані з прозорого скла.

Сонце грає промінням. Марєво дріжить над городами, над вербами. Соняшники сяють, наче пучки соняшного проміння, густо розкидані по зеленому морі. І над тим зеленим морем синє-синє чисте небо, неначе напнутий намет з тонкого синього шовку. В траві, в коноплях, на левадах, тріщать коники. Пташки та соловейки в вербах аж лящать, неначе дружки на весіллі. Бджоли гудуть в пасіках, на соняшниках, на квітках. Усе неначе мліє од щастя, од збитків життя, справляє якесь велике свято невгамованими піснями, щебетом, свистом та криками кохання, веселости.

І. Левицький.

Загадки. Красно-ясно в землю вросло. — Біла куриця під тином кублиться. — Жовтенька куриця під тином кублиться. — Дівка в коморі, коси на дворі. — Сидить Марушка семикожушка: хто на неї гляне, той і заплаче. — Латка на латці, всередині — гризь. — Стоїть при дорозі на одній нозі, голова мала, а в ній тьма. — Повна діжка круп, а на версі струп. — Малий малишка скинув бочку на вишку. — Стоїть півень на току в червоному ковпаку. — Стоїть хатка без вікон, без дверей, а в тій хатці повно людей. — Мій брат Кіндрат через землю кройшов, мішок грошей знайшов. — Без рук, без ніг, та на тин лізе.

Розкажіть, що тут намальовано.

КОЛОСКИ.

Любо та гарно, влітку на полі!
Далеко-далеко навкруги, оскільки оком сягнеш, ко-
лоски, колоски, колоски, — ціле море колосків. Поміж них

синіє подекуди запашний васильок, червоніє горошок ніж-
ний, біліє чіпка березка. Ген на межі вигнався велетень бу-
дяк, царь степовий. Він у червоній короні, стоїть не похит-
ється, озброєний з-сива-зеленим листом, із страшеними
колючками: ні підійти, ані підступити до нього — справж-
ній царь!...

Любо та гарно!...

А з неба сміється ясне сонечко, і ллється-дзвенить, мов
срібний дзвіночок, жайворонкова пісня чудова.

Він співає:

Любо та гарно
Всім нам на полі:

Всі ми зростаєм
В полі на волі.

Дощик нас поїть,
Поле годує.
Сонце пригрів
І поцілує...
А за горою
Вбогі в хати,

У них голодних
Діток багато.
Хто їх голубить,
Хто поцілує?
Бідних сиріток
Хто нагодує?...

Жалібно співав жайворонок, так жалібно, що від того співу прив'яв васильок, ще більш зачервонівсь горошок вродливий, зібгались біленькі дзвіночки березчані, повні колосочки похилились аж до землі; тільки поважний будяк стояв нерухомо, ніби й не чув нічого.

— Коли-б я міг побачити їх, тих діток, — прошепотів васильок, — то обвіяв-би їх чудовими пахощами, і вони забули-б за хліб.

— Коли-б я міг побачити їх, — промовив горошок, — то зачарував-би їх красою своєю, і висхли-б сльози їм на очіх.

— Коли-б я могла побачити їх, — зітхнула березка, — то міцно оповила-б їх, напоїла-б отрутою своїх пахощів: вони поснули-б і в-ві сні бачили-б щастя.

— Дурниці верзете, — обурився будяк, — всіх не нагодуєш. І яке нам діло до них або до того дурисвіта, що ото верещить десь угорі. Аби нам гарно було!

— Сором, сором отаке говорити, — хитаючись од жалю, застогнали колоски. — Коли-б вони прийшли сюди, то ми розірвали-б тіло своє, вийняли-б зерно-серце своє й нагодували-б голодних.

І знов захитались колоски од гострого болючого жалю, викликаного чарівною піснею жайворонковою...

А вітер, всесвітній підслухач, тихо-тихо та ласкаво зашепотів поміж колосками:

— Вони прийдуть, і ви нагодуєте їх!...

С. Черкасенко.

Ячмінь.

С и н: Скажи мені, будь ласкав, тату,
Чого ячмінь наш так поріс,
Що колосків прямих я бачу тут багато,
А де-які зовсім схилилися униз,
Мов ми, неграмотні, перед великим паном?

Б а т ь к о: Оті прямії колоски
Зовсім пустісенькі: ростуть на ниві даром:
Котрі-ж поклякнули — то Божа благодать:
Їх зерно гне, вони нас мусять годувать.

С. Гребінка.

Од ріллі до столу. (Про хліб.)

Приказки. Іще то не біда, як у просі лобода, а оттоді біда, як на полі нічого нема. — Їж хліб з сіллю і з водою, живи правдою святою. — Хліб убірає, хто його має, а хліб розбірає, хто його не має. — Овес у трьох кожухах, та вітру боїться.

Льон.

Виорав чоловік поле; посіяв на полі льон і заскородив його. Виріс славний льон і вкрився цвітом. Цвіт на йому гарнесенький, а тонкий-же — то немов крильця в мухи, а то й ще тоньший. Сонечко на нього світило тепленько, хмарка кропила цоциком: льонові з того було так любо, як от часом дитині, коли мати вмив її та ще поцілує.

Коли се одного ранку прийшли люди на поле, взялись за льон під головки, та й позривали його геть із корінням. Потім повкидали у воду, ніби потопити хотіли, а далі до вогню розіслали, немов на смажіння.

Але що день, то й гірше ставало льонові: мочили його, терли, тіпали, чесали, а далі поклали на прядку, та сюррр... веретеном крутили — й вийшла нитка...

Взяли нитку й понесли до ткача, а ткач — нитки до варстата. От і зробився льон великим, гарним шматком полотна, а що-вечора робили для нього купіль. Від сього полотна зробилось біле, як сніг.

От понесли потім полотно те до одного дому і поклали під ножиці, пошматували, покраяли його на куски й кусочки. З полотна вийшло дванадцять сорочок.

Минуло кілька років, і сорочки порвались; пошматували їх на ганчірки, а далі викинули на смітник.

Раз їхав ганчірник, підняв шмаття з ганчірок і повіз на бумажну фабрику. Там їх посікли, розмочили й почали в окропі варити... Став льон чудовим, білим папером!

На папері написали гарнесеньке оповідання, та так чисто та хороше, що любо й весело було глянути! І люди слухали, що на йому стояло; а було там — саме добре й розумне, і люди через те ставали добрішими й розумнішими.

Г. Андерсен.

Звідкіль узялася свита? чоботи?

Сіячі.

Дивився якось син, як батько сів жито. Коли вони верталися додому, син і питає: «Жито сіють люди, а хто сів дерева в лісі й травичку в полі?» В сей саме час вітер ніс багато легеньких білих пушинок. Батько спіймав одну пушинку, показав синові й каже: «Ось глянь лишень, — сю пушинку приліплено до насіннячка рослинного. Вітер розносить отсі насіння й сів їх скрізь.» «Вітер — се сіяч», — подумав собі хлопець. Ідуть вони далі, аж дивляться, пташка клює ягоду. От батько й каже синові: «В ягодах є насіннячко, й пташки-ласухи разом із ягодами розносять усюди й насіннячко». — «Пташки — це також сіячі», — подумав хлопець. Ідуть далі, дивляться — в струмочку пливають по воді насіння з крильцями, а подекуди вже й до берега пристали. «Вода — се також сіяч», — подумав хлопець. Дивиться він, а до його одежі причепились на гачечках якісь насіннячка. Став він одривати їх, кидати на землю, а батько й каже: «От бач, і ти сівш тут насіння з якихось рослин. Он глянь, і в твоєї собачки Лиски на шерсті поначеплялося реп'яхів, і собачка теж розносить насіння з реп'яха.» — «Навіть Лиска наша, й та — сіяч!» — промовив син.

Розкажіть, що тут намальовано.

VIII.

Про землю та воду.

Живуть люди в хуторах, селах, містечках і городах. Усі села і хутори, і городи, чи міста і містечка, які тільки є, стоять на землі, а земля держиться у безмежних світових просторищах. Щоб сказати про що небудь, якої воно форми, треба те бачити; як же ти побачиш землю усю разом? Вчені люди довідалися, що земля кругла, такої форми, як яйце, або куля. Не весь верх землі сухий, себ-то непокритий водою: не більш, як третина усієї землі суха, а дві третини — під водою: під річками, озерами і морями. Цікаво довідатись, звідкіль береться вода в річках, в озерях, у морях.

Кожен відає, що і дощ, і сніг, і гряд — та-ж сама вода: випадає вона і дощем і снігом із хмар. Випавши, вона входить в землю, там збирається в криниці, а з тих криниць пробивається знов на верх землі. От із тих криниць і джерел течуть річечки у море. Звідкіль же хмари набирають

стільки води? . . . Знов таки усякому відомо, що як набрать у горщик холодної води і поставити біля огню, так вода нагріватиметься і паруватиме. Та пара, що йде з води, така-ж сама вода, тільки в манісенечких крапельках. Оттак діється і з тією водою, що по землі в калюжках, в болотах, річках, морях: пригрів сонечко, вода парує і піднімається в гору манюсенькими крапельками, такими, що їх невидко. Вгорі пара збирається в хмари, а з хмар знов падає дощем, чи снігом, чи росою на землю. Так що раз-у-раз вода і ходить то в хмари, то з хмар, і від сього велика користь усьому, що живе на землі: людям, і звірю, і птиці, і рослині, бо без води ніщо-б не росло, ніщо-б не могло жити на землі.

Не всюди вода однакова: в колодязях, річках, озерах, в криницях вода прісна, а в морях така гірка і солоня, що її не можна пити. В воді єсть сіль — в морях і в озерах. Як взяти такої солоної води і вона випарує, то зостанеться сама сіль. Крім соли, із землі викопують ще залізо, мідь, срібло, золото, сірку, живе срібло й инше.

Наша річка, озеро, ставок, криниця, колодязь.

Сніг.

Сніжок! сніжок! . . . Ось падає, літає, як пушок. . . Ось на руку, на рукав спускаються легесенькі, кучеряві сніжиночки! Звідкіля вони летять? О, здалека та звисока, — з-під неба самого, з хмари зімової, сивої. А де-ж вони там узялися? Туди вони з землі прилинули. . .

Еге, були вони колись на землі, були крапельками води, у річці, в землі й на землі. Сонечко пригріло, вода почала парувати, а та пара полинула високо й стала хмаркою. Коли на хмарку не дуже холодний вітер віє, то сіє вона крапельки дощові; коли-ж наженеться на хмарку холодніше повітря, таке, що заморожує, тоді кожна крапелька замерзає й робиться сніжинкою.

Як зміня година — ясна, тиха, то сніжинки бувають кучеряві, зірчасті, а як вітряно, туманно, сніжинки тоді стають такі мляві, розволочені, злипаються в клоччя, а як повітря потеплішає, тоді сніжинки зовсім рідшають, стають крапельками, і тоді вже се не сніг, а дощ: отже, значить, сніжинки стануть тоді знов водою, як були колись.

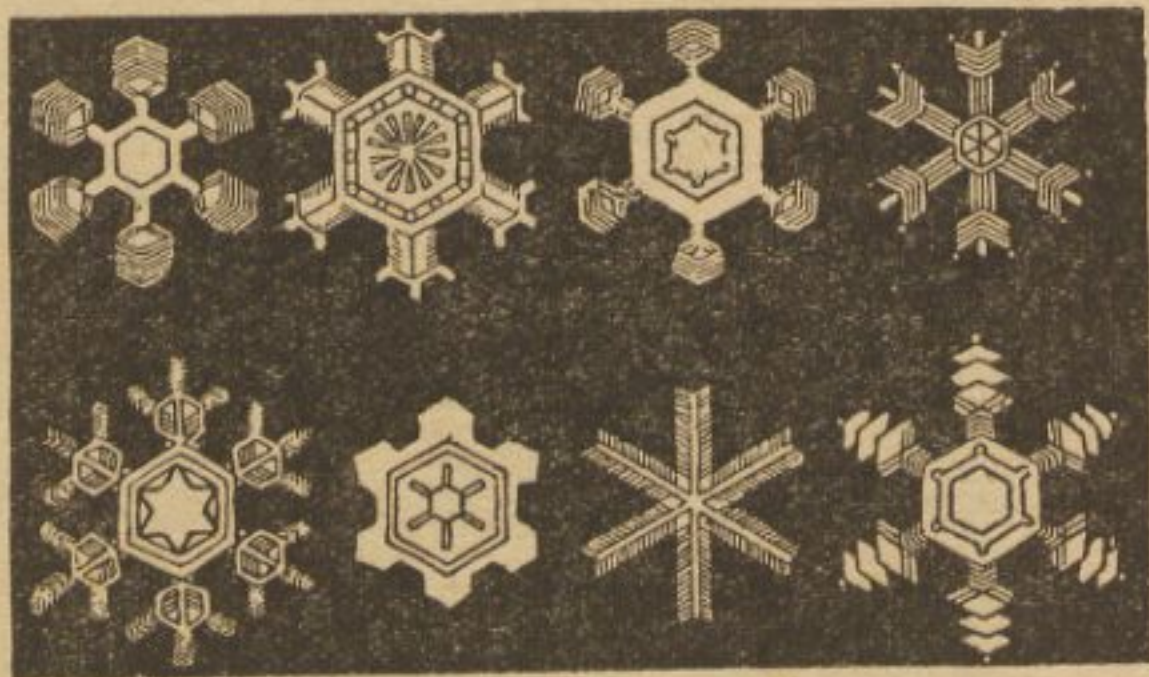
Та поговорімо про те, як сніг ще буває снігом.

Ось він падає, вкриває землю. Все стало біле, — земля, дерева, стріхи; поля вкриті цілим шаром снігу; долинки, балочки часом так замете, що, коли там стоїть хатка, то й вилізти з неї неможна, треба одгрібатися. А в вас у дворі

не траплялося, що приходилося стежки прокопувати, одгрібаючи сніг? бо тож часом і пройти нікуди!

Ото-ж, коли сніг помірно шаром ляже на поля, то й для поля добре; бо то в теплих країнах за ним не журяться, там про нього байдуже, через те, що там морозів великих не буває, то й поле та коріння не промерзає; а в інших сторонах морози таки чималенькі бувають, то як нема снігу, тоді мороз дуже заморожує землю й усяке коріння від усякої рослини, що в землі росте. Коли-ж земля прикрита снігом, то

сніг і не допускає морозу до землі. Через те й кажуть, що для врожаю хліба добре, коли сніг випадає до великих морозів; а як земля гола, а тут морози стиснуть, то й біда, — вимерзне хліб на полях!

Коли на весні пригрів сонечко, то й розтопить потроху й верхні, й дальші частинки снігу — й побіжить тоді сніг водою по землі, долинами та рівчачками; докотиться тая вода й до річок, сповнить їх у-край, ще й через край поллється!

Ох, велике часом лихо з того буває, бо се-ж та «весняна повідь»! Вона часом затоплює береги, хати, людей, скотину, все, що стріне на своїй дорозі, байдуже їй про все!... Поки річки не донесуть та не зіллють своїх вод аж у море широке!

А частина води від розталого снігу входить на місці в землю та й напоїть її. Отож і се багато значить для врожаю на полях, особливо в сторонах засушливих: земля так набереться водою од розталого снігу, що потім довго має в собі вохкість, — а се-ж воно й треба для всього ростущого, бо з того всяка ростишка собі поживок має!

Отсе вам де-що про сніг.

А тепер, як зловите свою таки білу сніжинку, то придивіться до неї!...

Олена Пчілка.

Загадка. Летіло без крил, упало без ніг, варив кухарь без огню

там наскочить на земляну брилу, знов верне набік. Біжать перші поточки, прокладають дорогу иншим; а сим уже легше, а третім ще легше... Потік струмень, тече роки, десятки років, сотні. Промив собі на землі захистне лігво. Все легке, всяке сміття, перегній від рослин, чорноземлю — все змила водичка. Змила вона й глину, змила дрібний і буйний пісок, і застелив струмочок своє ліжечко самоцвітами та жорствою і живе в чепурненьких покоях з кам'яним помостом.

Зустрівся струмочок з другим таким самим бурчаком: зійшлись докупи, заприятелювали і потекли однією стежечкою. Став струмок вже ширший та більший. А там зустрівсь третій, четвертий струмок, ще та й ще — злилися вони разом, і потекла річка широка, весела, спокійна.

Загадка. Що біжить без повода?

Дніпро.

Чудовий Дніпро тихого погожого дня, коли вільно й плавно мчить крізь ліси й гори повні води свої. Ані ворухнеться, ні загуркотить. Дивишся — і не тямш, лине чи стоїть на місці його велична широчінь. І здається, ніби всього його вилито із шкла і ніби блакитний дзеркаловий шлях, безмірно широкий, без кінця довгий, мерехтить і в'ється зеленими просторами. Любо тоді і палючому сонечку глянути з високости й спустити проміння в холод шкляних вод, і прибережним лісам яскраво відбитися у водах... Пишний! у цілому світі нема кращої за нього ріки.

Чудовий Дніпро і теплої літньої ночі, коли все спить: і людина, і звір, і птах, і тільки сам Бог велично оглядає небо і землю і велично струшує ризу. Од ризи розлітаються зорі; зорі палають і світять над світом, і всі разом відбиваються у Дніпрі. Всіх їх тримає Дніпро в темнім лоні своїм; жадна не втіче від нього — хіба що згасне в небі. Чорний ліс, обвішаний сонними воронами, і старі розломані гори, нахилившись, силкуються хоч довгими тінями закрити його — марно! Нема такого в світі, що здолало-б покрити Дніпро. Синій-синій рине він плавким розливом і серед ночі, як і серед дня, видно його, скільки оком скинеш. Пеститься й пригортається він до берегів од нічної прохолоди і дає по собі срібну стягу, і вона спалахує, немов лезо доброї шаблі; а він, синій, знову заснув. Чудовий і тоді Дніпро, і нема в світі ріки, кращої за нього.

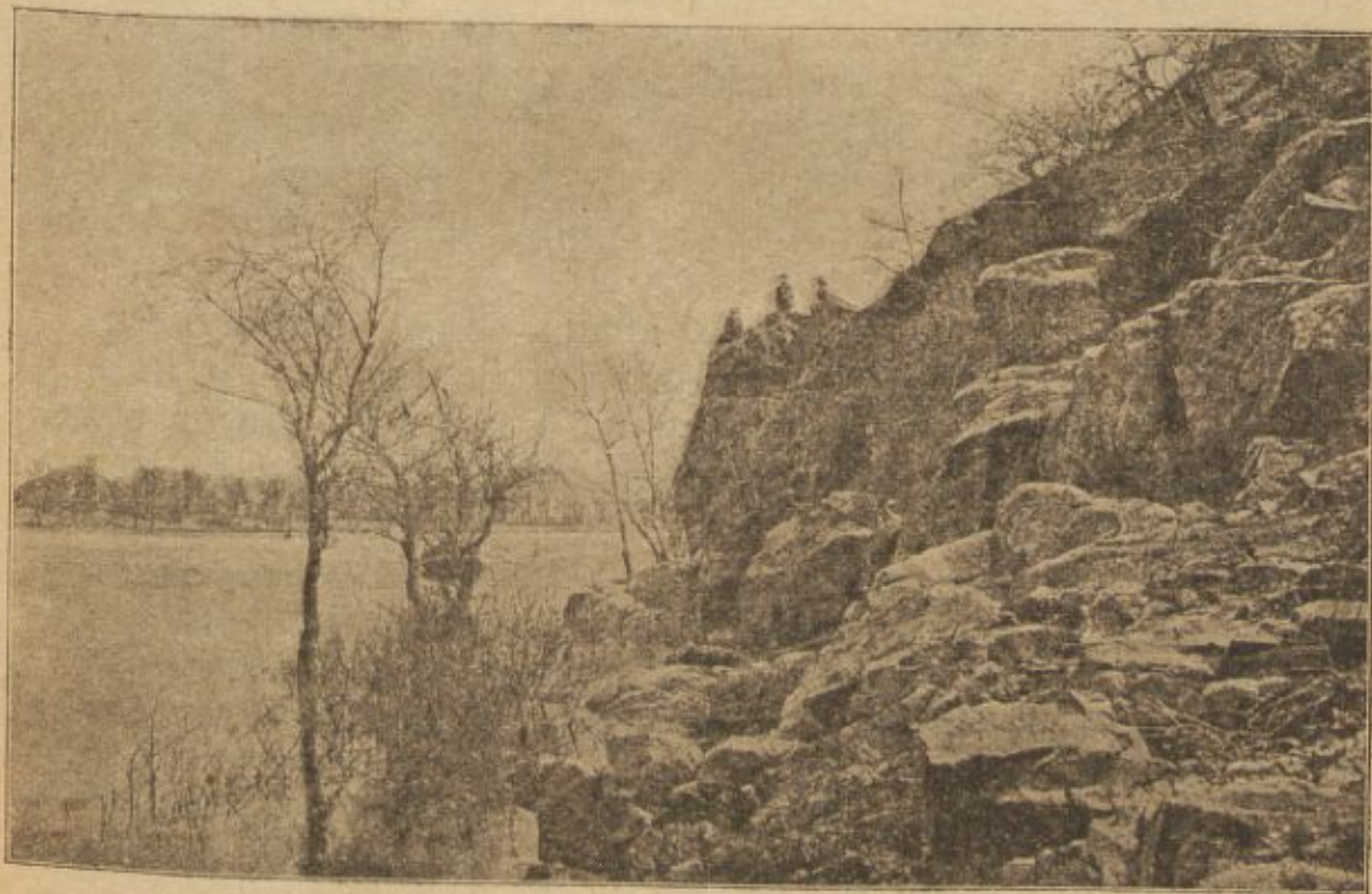
Коли-ж заходять небом сині хмари, мов гори, а чорний ліс хитається до корня, дуби тріщать, а блискавка, лама-

ючись між хмарами, раптом осяє увесь світ, — страшний тоді Дніпро! Водяні гори гуркотять, б'ючись об гори, і з блиском та стогоном одбігають напоміж войовничими хвилями обгорілі пні і каміння на березі, що вишнувся вперед. І б'ється в беріг, то здіймаючись угору, то спускаючись униз, човен, що хоче причалити то берега. Хто з козаків наважився гуляти в човні тоді, коли розгнівнися старий Дніпро? Мабуть йому невідомо, що він глитає людей, як мух.

М. Гоголь.

Наша подорож на річку.

На Дніпрі.

Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилі підійма.

І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То вирипав, то потопав.

Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались
Та ясень раз-у-раз скрипів.

Т. Шевченко.

Море.

Далеко-далеко на південь, за широкими безкраїми степами, під ясным блакитним небесним наметом, під палючим промінням південного сонця, в міцних скелистих берегах лежить, пеститься глибоке безмежне море.

Мов велетенське свічадо одбиває воно в собі у день небесну блакить, легенькі сріблясті хмарки і ясне сонечко, вночі — лагідний, задумливий місяць, а блискучі зорі цікаво зазирають у безодню морську і миготять соромливо злотистими віями своїми, дивуючись, що і там, в безодні моря світять зорі і чорніє небо.

Ось випливають на небо хмарки — одна, друга, третя... Повів вітер і зігнав їх до гурту у величезну чорну, як ніч, хмару. Море заворушилось, сердиті хвилі з білими од шуму спинами покотились одна за одною на беріг. Огняна блискавиця прорізала чорну хмару, й страшений грюкіт грому розбудив околицю, надав завзяття хвилям, і вони, мов білогриві коні, кинулись на скелі, падали назад у море, розбиваючись на безліч смарагдових скалок, а на їх місце пнулись нові гори, нові хвилі й жбурляли шумом аж на верхівлі високих скель.

Скелі — то довічні вороги хвиль, бо скували їх у міцних кам'яних обіймах і не дають їм безмежного простору, і завсігди у них війна за волю. З гуркотом, з ревом б'ють хвилі у беріг, і часом великі шматки од скель, а то й цілі скелі робляться здобиччю тієї довічної боротьби хвиль: ті камінюки проглотне безодня, і за кілька століть вони обернуться в дрібний пісок на дні морському.

Але засяло ранкове сонечко, розійшлись хмари, і море поволі вщухло.

С. Черкасенко.

Хто бачив море, нехай розкаже про се.

Човен.

Море плеще, хвиля грає,
Човен утлий ген пливе.
Вітер вільно тут гуляє,
Чорні хмари наганяє.
Грім гуркоче, вир реве.

І літає човен в морі
Без вітрила, без стерна:
Він гуляє на просторі,
Зневажає хвилі-гори
І в безодні порина.

Хвилі-гори зчорна-сиві
І лютують, і ревуть,
Хвилі-коні білогриві
Геть за вітром, пустотливі,
Скачуть вгору, в скелі б'ють.

Хвиля човен підхопила, —
Край! рятунку вже нема!
Мов лиха, нечиста сила
Розігналась і розбила —
Трах! і—в тріски!... Та дарма!

Хоч годину він на волі
Погуляти мав снагу:
Гарно в морі на роздоллі,
Гидко нидіти в неволі,
Мов той пес, на ланцюгу!...

С. Черкасенко.

Загадка. Без дишла, без дуги, — куда захочем, туди й поїдем
я і ти. — Біжить свинка, вирізана спинка — оглянеться назад, і сліду
не знать.

Дві великі сили.

Школяр питає у сестри: що в тебе у чавуні?

Сестра. Та кажу-ж тобі, що окріп.

Школяр. Окріп? Та кипить там що? віск, чи дьоготь, чи сало?

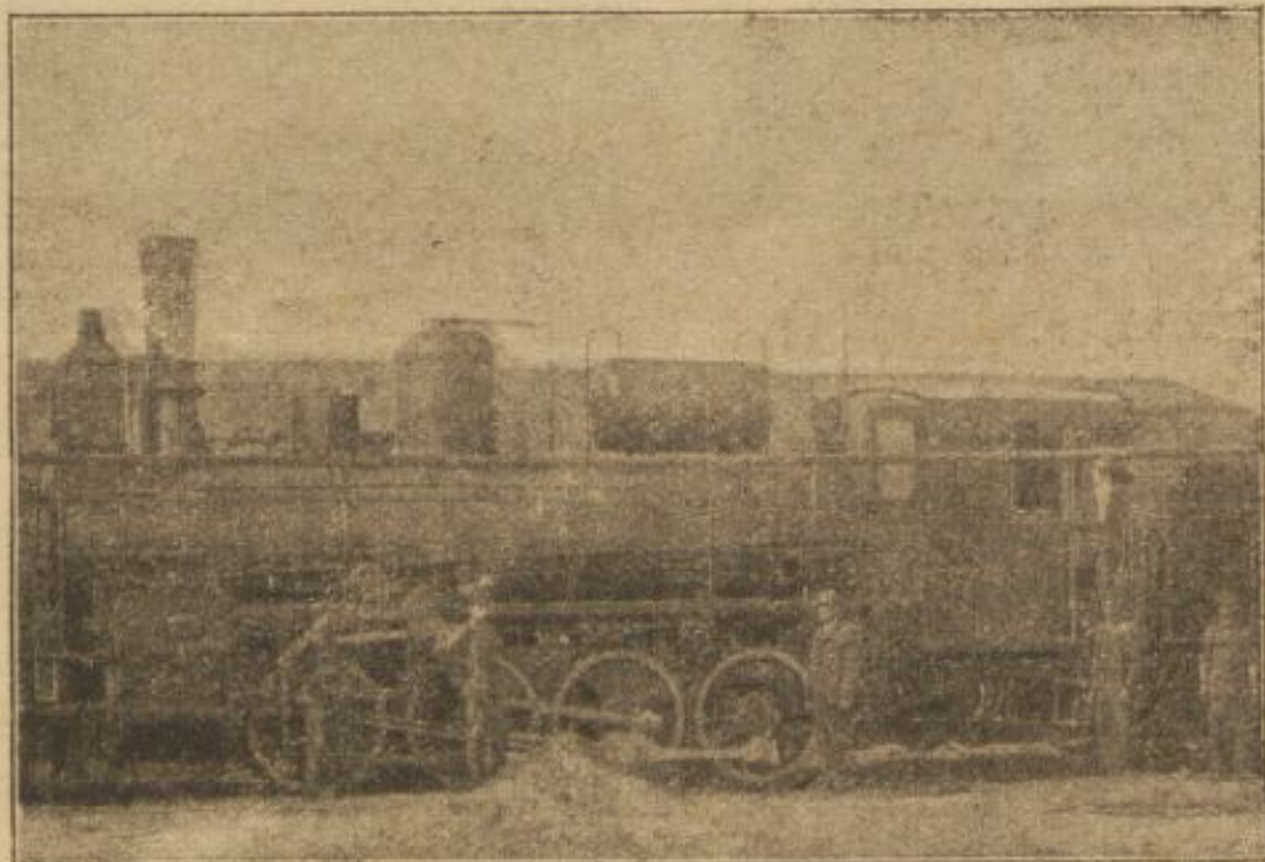
Сестра. Навіщо мені те сало! Вода кипить.

Школяр. Ну, а над чавуном що воно таке, не наче дим?

Сестра. Над чавуном пара.

Школяр. Ну, добре: в чавуні вода, а над чавуном пара. Отсе тобі й буде дві сили, дві великі сили в твоїх руках.

Сестра. Які се сили?

Школяр. Вода та пара.

Сестра. Та хіба-ж се сили?

Школяр. А тож! Та ще дужчі, ніж твої руки. Хіба ти повернеш руками колесо у водяному млині?

Сестра. Ні, не здужаю.

Школяр. А вдвох зо мною?

Сестра. Ні, не повернемо.

Школяр. А втрьох з Яковом або в-чотирьох з батьком?

Сестра. Ні, навдаку чи повернемо.

Школяр. От бачиш-же, а вода й одна повертає. Хіба-ж се не сила?

Сестра. Вода то так, а як же пара?

Школяр. Стривай лишень: я покрию чавуй покришкою.

Сестра. Ні, ні, не треба.

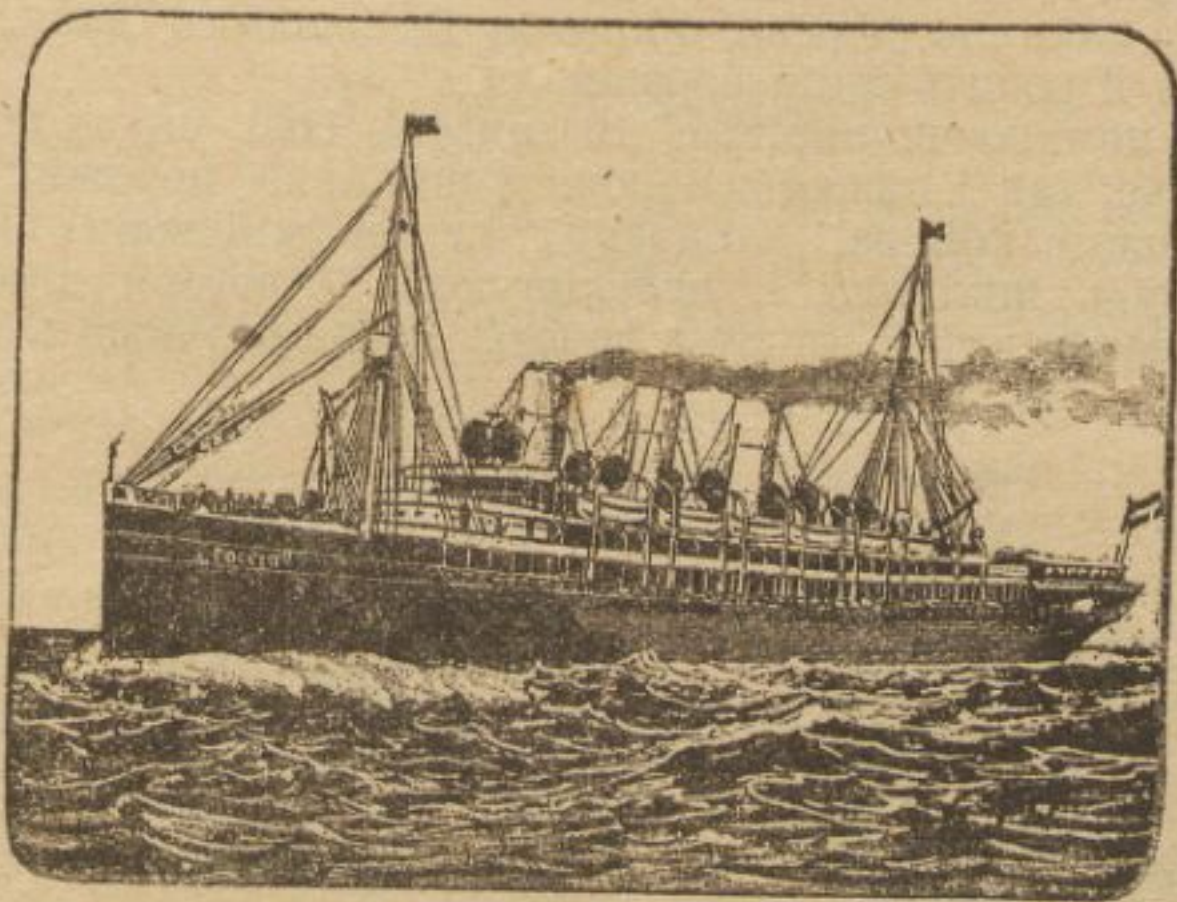
Школяр. Чом не треба?

Сестра. Окріп дуже кипить: злетить покришка.

Школяр. То-то-ж бо й є, що злетить. А чого вона злетить? Того, що пара на неї знизу надавить. Її нікуди більше діватися, вона надавить на покришку, от покришка й злетить.

Сестра. Оттепер бачу й я, що пара — сила!

Школяр. Оттак же точнісенько пара й колеса у машині крутить. Тільки пара й не такі машини повертає, як млинові колеса. Вона повертає колеса на тому великому

човні, що пароходом зветься, бо він парою ходить по воді. Пара повертає колеса машини на чавунці, тягне за собою цілий поїзд. Парою тепер люди їздять по землі й по воді ще краще, ніж кіньми. Так хіба-ж се не сила?

Сестра. А хіба-ж там пара везе?

Школяр. А що-ж? не кінь-же!

Сестра. А як же її запрягають?

Школяр. А як запрягають воду у млині? От так же й пару запрягають, тільки трохи инакше.

Як я вперше їхав по залізниці або пароходом.

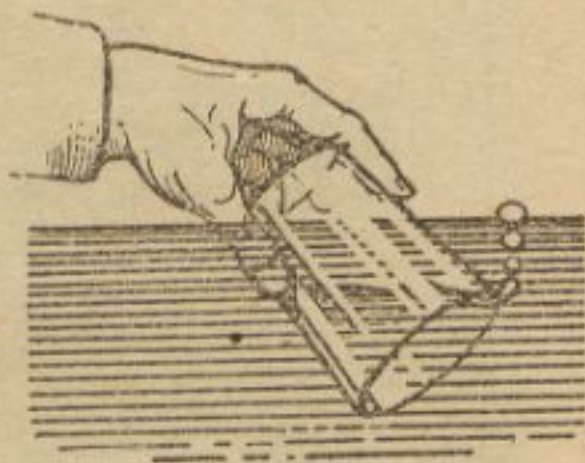
Повітря.

Ми дихаємо, себ-то завжди вдихаємо і видихаємо повітря, одначе не помічаємо ані того, що дихаємо, ані повітря, яким дихаємо. Але дмухніть тільки на свої руки або пома-

хайте ними, і ви почувте, як повітря б'ється об ваші долоні і протікає між пальцями. А дмухніть на шматочок паперу, і удар повітря буде ще помітніш і чутніш. А надто помітним робиться повітря, коли його течія з силою лине по землі. Поки повітря спокійне, ми живемо в нім, зовсім не помічаючи його, як риба живе у воді. Але ось знявся вітер, повітря прудко понеслося, і нам стало важко йти супроти повітряної течії, все одно, як важко, купаючись, плинути супроти сильної водяної течії. І як у бистрій річці вода несе на собі дошки, колоди, човни, рве греблі і т. д., так само й повітря, коли великий вітер, несе на собі листя, шматки паперу, нахиляє дерева, вириває їх, зносить дахи, валяє паркани й робить інші перешкоди.

Не помічаючи повітря, ми гадаємо собі, що кругом нас порожньо; так і кажемо: порожня склянка, порожня пляшка, порожня комора. А справді, чи порожні вони? Візьмім яку-небудь склянку і, перекинувши її догори дном, обережно поставимо в миску з водою. Дивіться: вода в склян-

ку не входить. А чому? Що не пускає туди воду? Що там у тій склянці? — Дізнатись легко. Нахиліть трішечки сю склянку у воді, і з-під неї забулькає баньками повітря. Виходить, склянка не порожня: в ній було повно повітря. І де-б ми се не зробили: чи в глибокій колодязі, чи на дзвіниці, чи на високій горі, чи піднявшись на десять верст над землею, — скрізь у склянку вода не піде доти, доки не вийде звідтіль повітря. Отже й бачимо, що круг нас і всюди на землі нема порожнечі: все, що здається порожнім, все повно повітрям. Воно з усіх боків товстим шаром оточує землю, заповнюючи всі місця, де нема інших річей. Се — цілий повітряний океан, в яким, як риби у воді, плавають птиці, метелики, мухи, а на дні сього океана живемо ми, люди, ходять тварини, ростуть дерева і т. д. І як риби вмірають без води, так задихається без повітря людина, птиця, тварина, комаха, вмірає без повітря й рослина.

Колір повітря. Чому-ж ми не бачимо повітря? — А тому, чому не помічаємо й скла, коли дивимось крізь нього, чому не помічаємо й води, коли її в склянці по вінця.

Шкло, вода, лід — прозорі, але повітря куди прозоріш, — от через те ми його й не бачимо. Подивіться з високого місця за три, за п'ять верст, і шар повітря в п'ять верст не заважатиме вам бачити всі речі, що там, за п'ять верст од вас. Але гляньте в далечінь за 10—20 верст, і сю далечінь ви бачитиме в блакитній млі. Отже й виходить, що повітря блакитного, голубого кольору. Як на вашу думку, — чому, напр., небо блакитного кольору? ...

Напишіть, чого саме небо блакитне.

Тепло і холод.

Була в мене невеличка карнавочка з маленькою дірочкою для вкидання туди грошей. Мідяний п'ятак ледве ледве пролізав у ту дірочку. Але трапився один п'ятак, який зовсім не проходив туди. Що його робити? А брат і каже мені: »Ось я поворожу, і він пролізе.« Взяв він його, виніс на мороз і, коли п'ятак став дуже холодний, укинув у дірочку: п'ятак легко проскочив у карнавку. А чому?

Брат, щоб розтлумачити се мені як слід, взяв гладеньку дощечку і вбив у неї два гвіздки так, що між ними насилу проходив п'ятак. Нагрів він на лямпі сього п'ятака і спробував пропхати його між гвіздками: п'ятак застряв між гвіздками і ні сюди, ні туди, аж поки не прохолонув, а прохолонувши, проліз легко. Виходить, що, нагріваючись, все робиться більшим, розширюється, а холонучи — збігається, зменшується. Тепер я зрозумів, навіщо то рознікають залізну шину перед тим, як надіти її на колесо; навіщо то рейки на чавунці кладуть не щільно.

Хто це зрозумів, нехай розкаже.

Вітер.

Круглий камінь котиться схилом гори сам собою, бо важкий. І вода тече з високого місця в низьке сама собою. А чому повітря рухається? Від чого той вітер? Що то штовхає повітря в ту чи іншу сторону?

Відчиніть зімою кватирку — холодна течія рине в кімнату, і ви почувте, що в ноги вам холодно. Чому холодне повітря увійшло в кімнату? І чого воно стелеться унизу? Виходить, що воно важче теплого хатнього повітря? Відчиніть зімою двері — вийде те саме: насамперед холодне

повітря по підлозі рине в кімнату і остудить вам ноги. А що-ж робиться з гарячим повітрям? Про се легко дізнатись, коли подержати руку над засвіченою лампою: ви почувте, як тепле повітря підіймається вгору. Киньте тоненький цигарковий папір над лампою — і він полетить угору разом з гарячим повітрям. А куди летить дим? гаряча пара? Чому?

Повітря від нагрівання, як і всяка річ, роздається, розширюється, робиться не таке стисле і через те легше; отже як воно легше, то й піднімається вгору. Навпаки, холодне повітря, як стисле, то й важче, а тому спускається униз. Через те там, де відбуваються зміни в теплі й холоді, повітря не стоїть на місці. Напр., у хаті, де натоплено піч, повітря небезпрямінно рухається: коло печі холодне повітря, нагріваючись, піднімається вгору до стелі; його місце займає сусіднє холодне повітря, що йде од вікон; на місце сього спускається од стелі і остужується коло вікон тепле повітря, за ним лине по стелі нова течія повітря і так далі без кінця.

Такий самий рух повітря відбувається і на всій землі. Соняшним промінням нагрівається земля, од землі нагрівається повітря і, як легше, піднімається вгору. На його місце повинна звідкілясь прийти течія холодного повітря, яке, нагріваючись, також піднімається вгору; одно слово — де тепло, там і рух.

Нагрівається земля в різних місцях неоднаково; в теплих краях вона розпікається дуже, а в холодних лежить сніг і ніколи не тоне. І повітря на земній поверхні нагрівається неоднаково. Від сього бувають великі вітри. Розпечене повітря прудко піднімається вгору, а його місце поспішає захопити холодне, яке і рине низом з холодних країв у теплі; а те нагріте повітря, що піднялося вгору, лине горою в холодні краї для заміни того холодного, що зникло звідтіля. От чому ми часто постерігаємо, що внизу вітер дме в один бік, а хмари йдуть у другий. Чим більш різниці в теплі, тим сильніш буває рух повітря. Коли повітря починає хутко підніматися або спускатися, здійснюється буря, ураган. Іноді дві течії повітря мчаться одна одній назустріч, стикаються, борються і з'являються страшенні вихорі.

Змія.

У селі Михайлівці є велика левада коло самої вулиці. Всі хлопці ходять туди запускать змія.

Найлучче запускать змія в-осени, коли часто дують вітри, і коли по леваді можна ходити, не роблячи шкоди.

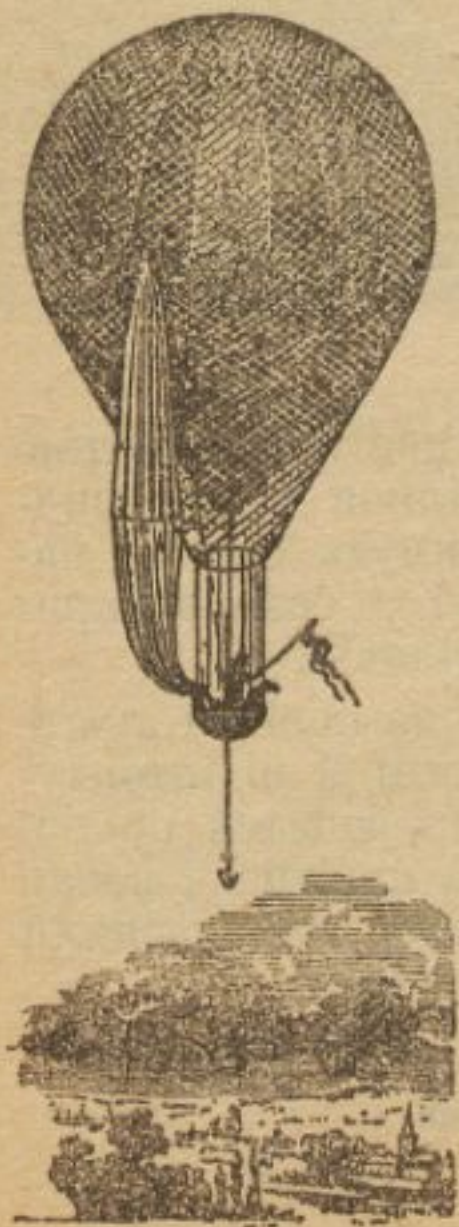
Ніхто на все село не вмів так добре робити змія, як Петро Ярошенко. Бере в учителя стару газету, наліпляє навхрест і по краях тоненькі соснові трісочки, вмів вгадати розмір уздечки і довжину хвоста. Петрів змій літає найвище, бо у нього шворка не з прядіва або ниток, а справдешній аптечний шнур: кріпкий, легкий, без вузликів, і не боїться дощу, чи там роси, бо воцаний.

Петро вмів приладнати до змія гуркало, а то й два, які гудуть дуже голосно при великому вітрі, і тільки-тільки їх чути, коли вітер ущухає. Він дозволяє своїм товаришам «посилати листи» змієві. Се робиться так: з невеличкого шматочка паперу вирізують кружочок і нанизують на шнур; вітер підхоплює той кружочок, і він крутиться і по шнурові летить, як метелик, геть угору до змія, до самої уздечки.

Коли вітер стихає, змій спускається вниз. Часто буває, що змій одривається, або зачеплюється хвостом за вербу, або за телеграфний дріт. Там їх і тепер висить до десятка. Шкода, що тоді пропадає багато шнура.

Інший раз, як назбирається багато хлопців, то вони йдуть аж у степ і там змій ні за що не зачепиться, — його можна прив'язати за кілок, а самім можна ловити коників чи гратись у м'яча то-що.

Як ми робили й пускали змія.

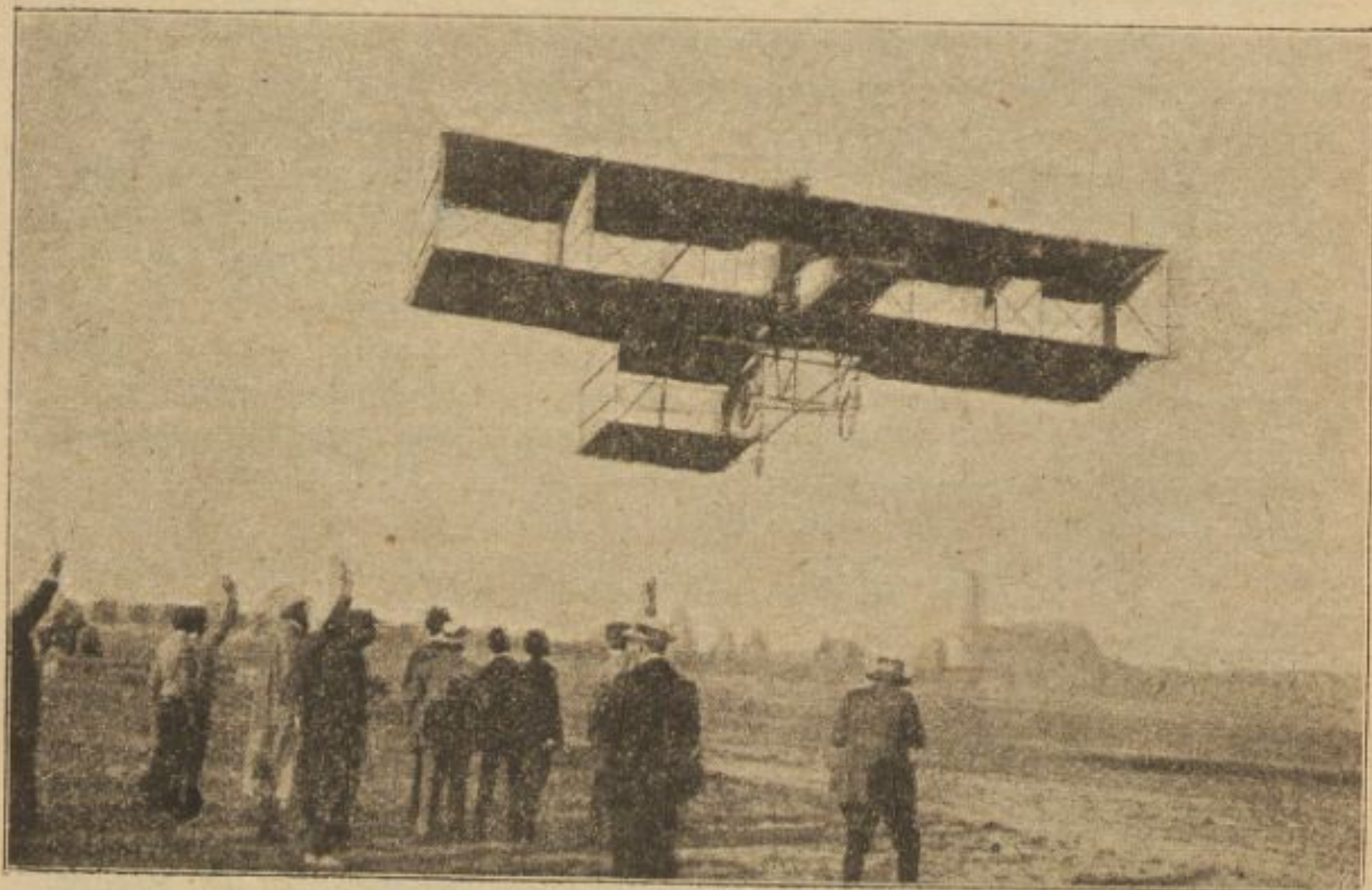
Аеронлян.

Зауваживши, що повітря, нагріваючись, робиться легким і рине вгору, люди вигадали такий повітреплав, у яким можна літати понад землею. Роблять його так: беруть якої-небудь щільної матерії, щоб не пропускала повітря, і шиють з неї круглий мішок так, щоб унизу була дірка. Під тією діркою чепляють посудину з жаром (або й просто надимають мішок гарячим чи легким повітрям). Жар нагріває повітря в мішку, воно робиться легким, роздається, надимає мішок, змагається ринути вгору і піднімає надутий мішок, або б а л ь о н. Коли бальон великий, то зможе підняти з собою й людей. Для сього знизу в бальоні чіпляють човника або великого кошика й сідають туди. Коли треба спуститись на землю, то зменшу-

ють жар: від того повітря в бальоні стає холоднішим, важчим і тягне до землі.

Довго люди для літання користувалися бальоном. Та одно лихо було: літав той бальон завжди за вітром, і людина не могла примусити його летіти туди, куди-б хотілося. От і почав чоловік стежити уважно й мізкувати над тим, як літають птахи. І догадався чоловік, що вони б'ють крилами по повітрі так само, як ми веслами б'ємо по воді, і завдяки сьому рухаються вперед. Примудрував тоді чо-

ловік такі лопаті, якими можна, б'ючи по повітря, відштовхуватись; коли зробити, щоб ці лопаті вертілися дуже швидко, то вони, б'ючись об повітря, штовхатимуть бальон наперед. До бальону прироблено такі лопаті, і бальон-дирижабль летів туди, куди справляв його чоловік.

Але й сього замало було. Птах важчий за повітря, проте літає в нім, бо сильно б'є в повітрі крилами й відштовхується ними. Чоловік збільшив силу ударів лопатей по повітря, зробивши аероплян, який важчий за повітря, і почав літати вже так, як йому хотілося, так само, як і всякий птах, а може ще й прудкіш і ліпше за птаха.

Розкажіть, хто й де бачив аероплян.

ІХ.

НАШ КРАЙ.

Земля, на якій ми живемо, зветься Україна, а народ, що живе на ній, — українці, і говоримо ми українською мовою.

Велика земля наша. Розкинулася вона на широкому просторі — мало не на півтори тисячі верст завдовжки і тисячу верст завширшки; два з половиною місяці часу треба, щоб пройти її вздовж, та коло двох місяців, щоб пройти її впоперек, ідучи що-дня по двадцять верст. Усього землі нашої України мало не 69 мільйонів десятин.

Народу українського живе тут більш як 35 мільйонів душ. Коли ми прирівняємо український народ до інших народів, що живуть разом з нами в Європі, то побачимо, що тільки англійців, німців, великорусів, французів та італійців більше, ніж українців.

По українській землі течуть гарні й великі ріки, — найбільша Дніпро, а далі — Дністер, Буг, Дінець, Кубань та інші. З південного краю землю нашу обполіскує Чорне море. Є по ній багато великих і малих городів; найголовніший і найкращий з них — Київ над Дніпром, за ними Львів у Галичині, Чернівці на Буковині, Кам'янець на Поділлі, Житомир на Волині, Чернігів, Харків, Полтава, Катеринослав, Одеса, Катеринодар та багато інших.

Чимало наших людей виселилося із свого краю і живуть по всяких інших місцях Росії та по-за Росією, навіть у такій далекій стороні, як Америка.

Приказки. Україна козацька мати. — На Вкраїні добре жити, мед і вино пити.

На чужині.

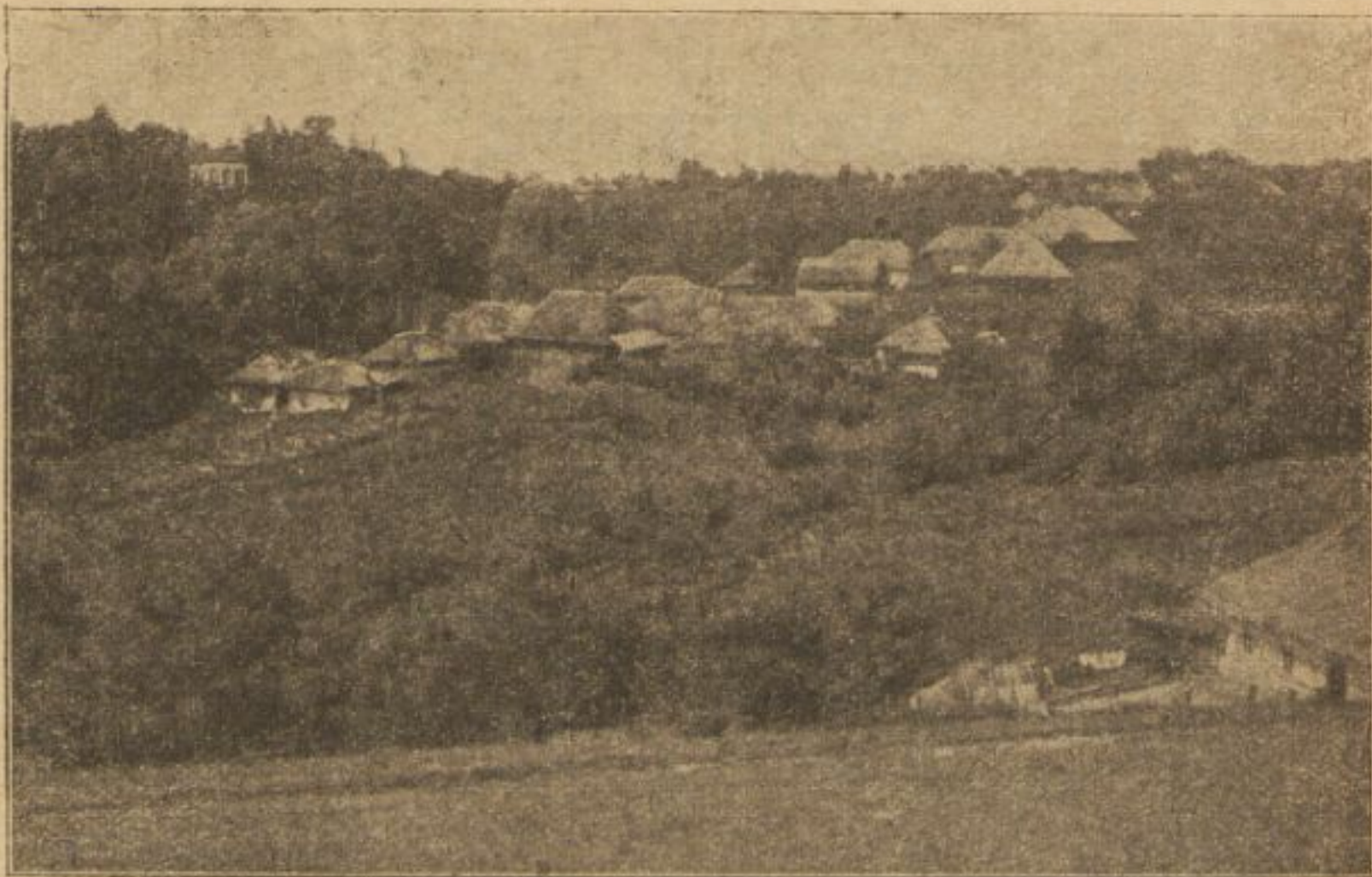
Я на гору високою
Вихожу, дивлюся,
І згадую Україну
І згадять боюся.

І там степи, і тут степи,
Та тут не такі:
Руді-руді, аж червоні!
А там голубії,

Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами.

Т. Шевченко.

Село.

Коло річки, в довгому покрученому яру, розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами: од яру на всі боки розбіглись, наче гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Греблі обсажені столітніми вербами. В глибокому яру ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на котрому блищать ніби вправлені в зелену оправу прикраси з срібла. Два рядки білих хат по-під горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі. Коло хат зеленіють густі старі садки. На високих гривах гір кругом яру зеленіє старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями. Глянеш з високої гори на той ліс, і здається, ніби на гори впала оксамитова зелена тканка, гарно побгалась складками, позападала в вузькі долини тисячами оборок та жмутів. В гарячий ясний літній день ліс на горах сяє, а в долинах чорніє. Над долинами стоїть сизий легкий туман. Ті долини здалеки ніби дишуть тобі в лице холодком, лісовою вохкістю, манять до себе в тінь густого старого лісу.

І. Левицький.

Наше село.

Село на Вкраїні.

Село! І серце одпочине...
Село на нашій Україні —
Неначе писанка: село
Зеленим гаєм поросло;

Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво, а кругом
Широколистії тополі;

А там і ліс,—і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром:
Сам Бог витає над селом...

Т. Шевченко.

Приказки. Нема слободи, як на Україні.

Розкажіть, що тут намальовано.

За селом.

Ой, у полі могила,
Край могили долина,
Край долини ставочок,
Край ставочка гребелька,
Край гребельки млиночок,
Край млиночка кладочка,
Край кладочки лужочок.

Розкажіть, що тут намальовано.

Місто.

Велике місто з своїми церквами високими, з своїми палацами довгими та широкими, з кам'яними крамницями розкинулось на невеличкім згірку. Внизу, посеред города, текла річка — широка й глибока; багато по ній снувало барок, плотів, пароходів; коло річки й на вулицях — гармидер, крик, тіснота, як на ярмарку. Багатство!... Там — ціла вулиця кам'яних крамниць, де видимо-невидимо понапихано всякого краму. У крамницях за прилавками сидять бородаті кацапи-купці й закликають прохожих, разом викрикуючи, які в них «товари». От — базари з усякими наїдками, напیتками. А се — величезні хороми з такими вікнами, що всього тебе з ніг до голови видно, як у дзеркалі. Улиці широкі, рівні, камнем убиті.

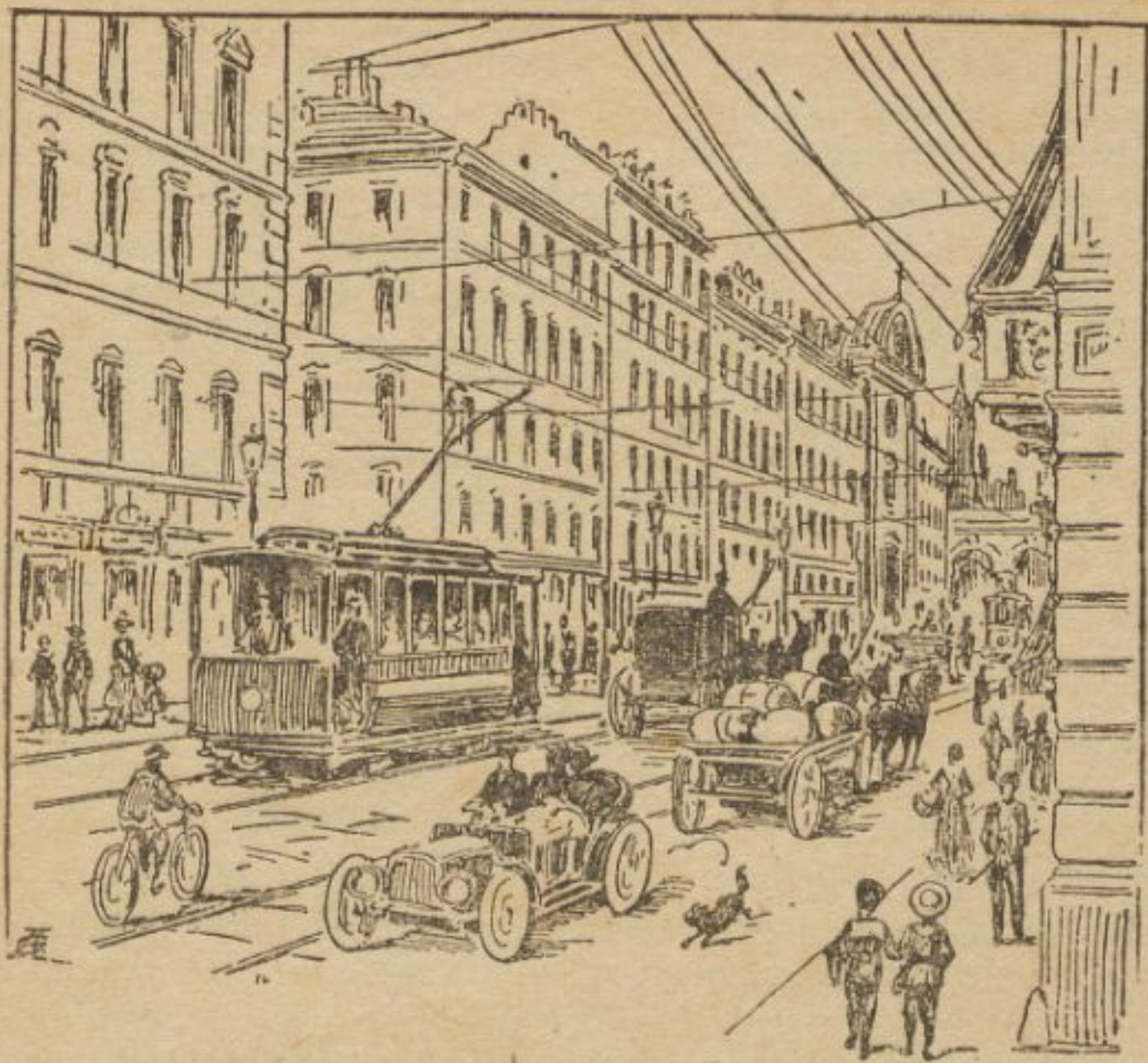
П. Мирний.

Приказки. До міста по гроші, а на село по розум. — В місті, як у тісті, а без грошей нема чого їсти. — Без грошей в город — сам собі ворог. — В городах церкви та палати, і ні однісенької хати.

Розкажіть, що тут намальовано.

Волинь.

Волинь незабутня, країно слабутня,
У пишній красі ти красуєш;
Здавен твою бачу українську вдачу,
Здавен мою душу чаруєш;
Я рідную мову, ту любу розмову,
В краях твоїх всюди вчуваю.
Те слово живуче, віки невміруще,
Я скрізь в тобі серцем вітаю.

О. Пчілка.

Подолля.

Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!

Хвилюють лани золотії,
Здається, без краю,—аж знову
Бори величезні, густії
Проводять таємну розмову.

Он-де балочка весела,
В ній хороші, красні села,
Там хати садками вкриті,
Срібним маревом повиті,
Коло сел стоять тополі,
Розмовляють з вітром
в полі.

Он ярочки зелененькі,
Стежечки по них ма-
ленькі,
Перевиті, мов стрічечки,
Збігаються до річечки.
Річка плине, беріг рвучи,
Далі далі по-під кручі...

Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!...

Л. Українка.

Степами на шахти.

— Михайлику, сядь! Яка тебе муха вкусила, що не всидиш на місці?...

— Ось гляньте, ось подивіться, тату, — сипав, як з решета, Михайлик, перебігаючи від одного вікна вагону до другого і не зважаючи на батькові уваги. — Що воно таке?

А всидіти і вцитіти справді нелегко було, та ще Михайликові, що отсе вперше за все своє життя їхав залізницею у вагоні. Те, що він бачив тепер, зовсім ошарашило його палку голівку своєю незвичайністю. По обидва боки залізниці в імлісті далечені хвилястими розлогими горбами, поперерізуваними в різних напрямках глибокими балками, слався сіро-зелений степ. Немов поважні й спокійні вартові, усюди по степу стояли високі скирти сіна. Так само спокійний, розважний чабан стояв на узгіррю, спершись на свою гірлицу, помахуючи люлечку, й нерухомо дивився, як, немов хмарки, розбрелись зеленим схилом балки, вівці. Та щось инше вабить до себе увагу Михайликову. Від того, зовсім для нього незрозумілого, що розкидано по шпильях і узгіррях велетенських горбів, він не може очей одірвати. Що воно? Церкви? — так ні: занадто брудні й нечепурні сі дерев'яні й залізні височенні будови; та й замість хрестів на даху, або стремить на тичині щось схоже на сокирку й молоток, або й даху зовсім нема, а натомість два рухливих колеса: коли крутяться — то одно в один бік, а друге — в другий. До таких високих веж скрізь прибудовано по обидва боки якісь похмурі закурені сараї; а від одного з них в різні боки розходяться — високий сірий вал глею й якась багатоніга споруда з купами чорного блискучого вугілля під нею; коло другого — височенний цегловий димарь. Довкола їх — ще будівлі, схожі на сараї й кузні, а трохи осто-

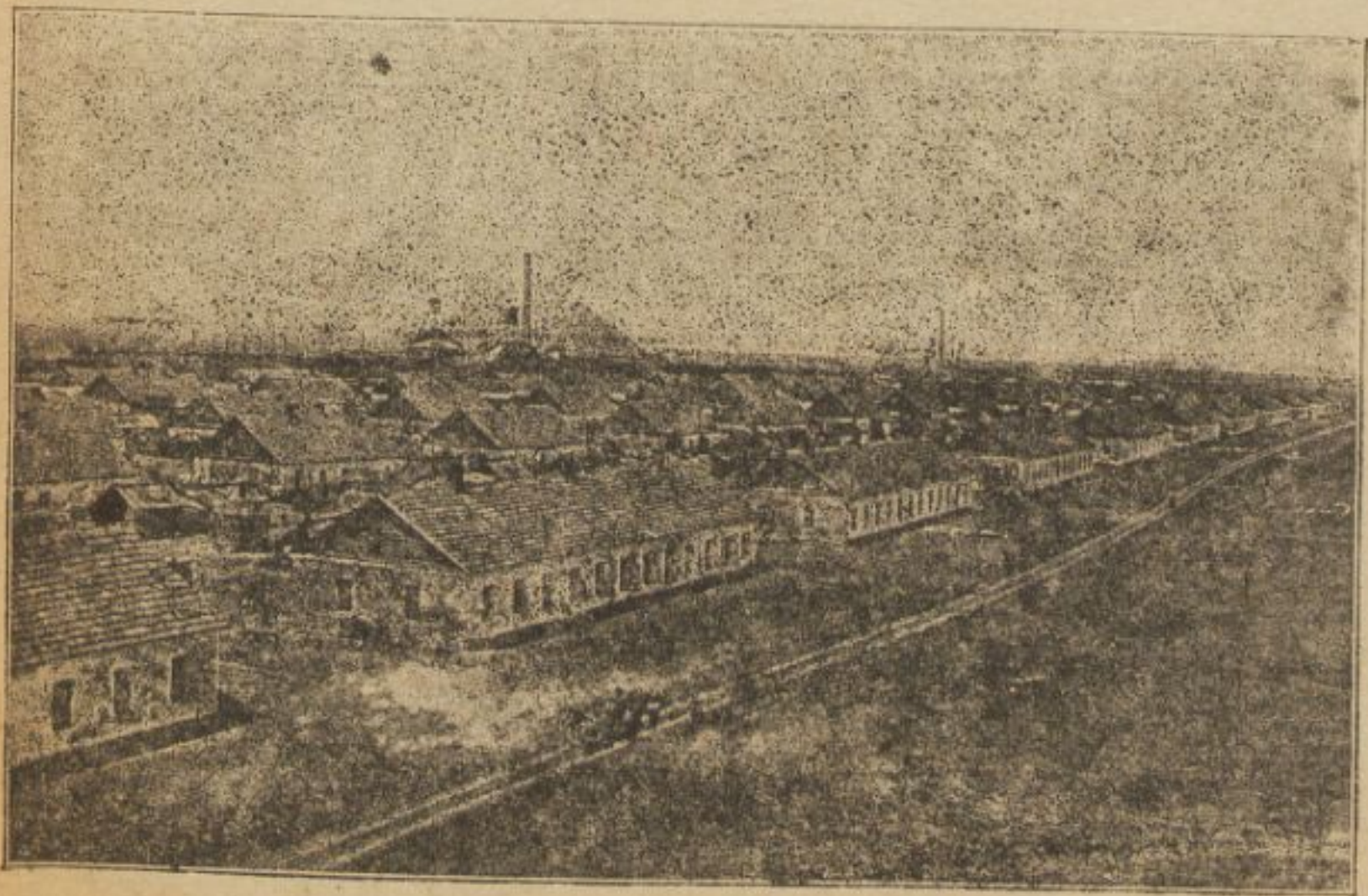
ронь, сірими брудними рядами, з рівнолежними вулицями поміж ними, стоять хати з чорними, невідомої Михайликові покрівлі, дахами.

— Тату, ось гляньте... що воно? — питає Михайлик батька, не одриваючись од вікна. — Та подивіться, ви-ж не бачили. — «Ще надивлюсь, сину, — відповідає спокійно батько. — Шахти то. Приїдемо, то ближче побачиш. Ще й з'осоружиться.» — Шахти? Се — куди ми їдемо? — «Еге». — То ото такі шахти? А я думав... ви-ж казали, що шахти в землі? — «В землі, сину.» Михайлик скидає на батька непевний питаючий погляд. — А я вас про се питаю, — показує Михайлик у вікно.

— «А то... будівлі над шахтами, а в них — машини, щоб людей спускати в тії шахти та витягати звідтіля вугіль і глей, яких там накопають шахтарі.» — А он слобода... — «Там живуть шахтарі. Та ти сядь, не кругись, не заважай людям ходити у вагоні.» — Тату, — не вгамовується Михайлик, — туман який скрізь, густий-густий!... — «То не туман, сину, а дим.» — З стих високих димарів? — «Еге... Та годі вже тобі, збираймося вставати — під'їзжаймо.»

Поїзд з грюкотом підкотив до станції, і Михайлик з батьком вийшли з вагону.

С. Черкасенко.

Розкажіть, що тут намальовано.

Розкажіть, що тут намальовано.

Буковина.

Як би крила соколові
Мав я, сиротина, —
Полетів-би, де зелена,
Люба Буковина,
Де Прут, Черемош, де Бистриця,
Де гори Карпати...
В Буковині мило жити,
Мило й умірати.

С. Воробкевич

В Карпатах.

Он, оповита в серпанок, видніється хата. Коло неї оборіг,¹⁾ якась загорода для маржини²⁾ — то гуцульський³⁾ оседок.⁴⁾ Блудить то вправо, то вліво ледве помітна стежка.

¹⁾ Дах на чотирьох стовбах, під яким складається сіно або різний хліб. ²⁾ Товар, худоба. ³⁾ Гуцули — карпатські українці-верховинці, горняки. ⁴⁾ Селитьба.

Така тонісенька, а лучить гуцула з селом, а з села з містом, а з міста і з світом цілим. Он, видко, половина трави скошена, а половина ще стоїть. По скошених світлозелених килимах побігли вверх узори пологів.⁵⁾

Ан он ще оседок, на другій горі. Трошки городця коло хати, куча, пара дерев — певно сливки. Дах на новім оборозі вилискується до сонця; зігзагами⁶⁾ пописалося ворон-

Розкажіть, що тут намальовано.

ня,⁷⁾ а зараз-же за ним — зелений-зелений, аж чорний, смерековий ліс. Чиста смерека, — ані бучини тобі ані берізки.

А де-ж село? Дивишся округи. Гори здіймаються вверх то порослі лісом, то покопирсані толоками, царинками, помережані воринням. Одна кічера⁸⁾ темна під хмаркою, друга горить яскраво під сояшним поцілунком, а хат більше нема... Ні, єсть... Он-он високо, мов капнуло чимсь, приліпилася хатка. Чи на забаву, чи на кару там її винесло? Дух мабуть захоплює, як стати там коло вікна і погля-

⁵⁾ Низькі рівнини по лівих берегах рік. ⁶⁾ Закрутинами. ⁷⁾ Огорожа з друччя. ⁸⁾ Гора, вкрита лісом, крім верхівлі.

нути наоколо. Мусить то бути шалено красиво... Шалено красиво і... тяжко шалено. Гірка сила загнала гуцула аж туди, геть-геть під вершок. А як надійдуть люті морози, надуть зими великі, ввіють заметільниці, як закидає снігом і ту вузьку стежку, і природа одірве од світа і од людей — тяжко убогому творцеві на вимушеній високости.

Село... Як тихо в ньому і як просторо. Ідеш над рікою і нікого, окрім тебе. Теплою хвилею шумить вода, десь, чуєш, торохкотить віз, висвистує пташина в лозах, а більше нічого... Гуцульське село — се ряд панорам,⁹⁾ се ряд прекрасних картин, що міняються через кожні десять кроків. Підіймися вище — і ти не пізнаєш краєвиду; і гори в инший вінок звяжуться, і ріка инакше освітиться, і виступлять нові верхи. Глянь на село при сонці — тисячами несподіваних фарб засяє, засміється і заспіває; а набігла туча — і все похмурніло, посіріли ліси, засинілися кічери, мов гнівніше зашуміли води. А як надтягнуть мрячі¹⁰⁾ і сивини пеленами окутають верхи, як заклоботиться слід Черемошевий¹¹⁾ холодними димами — в казкове царство заміняється тоді гуцульське село, і чуєш щасливим себе тоді, що дозволив тобі Господь оглядати таку красу.

Г. Хоткевич.

Рідний край.

У всіх людей одна святиня,
Куди не глянь, де не спитай.
Рідніша їм своя пустиня,
Аніж земний в чужині рай.

М. Чернявський.

Рідна мова.

Мово рідна, слово рідне!
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
А лиш камінь має.

Як ту мову забувати,
Котрою учила
Нас всіх ненька говорити,
Ненька наша мила?

⁹⁾ Картин, що відміняються. ¹⁰⁾ Тумани. ¹¹⁾ Черемош — гірська ріка.

Ой, тому плакайте, діти,
Рідненькую мову
І учіться говорити
Своїм рідним словом.

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
А лиш камінь має!

О. Воробкевич.

Напишіть, де ми живем і хто ми такі.

Дітям.

Перша думка наша, діти, Краю рідному, Першу працю присвятити Люду бідному!	Чули заповідь Господню Всім любитися, А не рить другим безодню Та злобитися!
Усім серцем полюбляти Вчіться ближнього,	Ото-ж будьмо, діти, певні По Господньому:
З тяжких злиднів визволяти Неспроміжного.	Завжди милі, завжди кривні Одно одному.

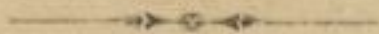
П. Граб.

Гімн.

Ще не вмерла Україна, і слава, і воля!
Ще нам, браття-молодці, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці, —
Занануєм, браття, ми у своїй сторонці!

Душу, тіло ми положим за свою свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.
Гей, гей! браття милі, нумо братися за діло!
Гей, гей! пора встати, пора волю добувати!

П. Чубинський.

Що є в книзі.

	Стор.		Стор.
I.			
Роман. <i>С. Васильченко</i>	3	Няня. <i>Я. Щоголів</i>	22
Загадка. <i>Л. Глібів</i>	4	Свят-вечір. <i>О. Бфименкова</i>	23
Школяр. <i>А. Тесленко</i>	4	Колядки	26
Читанка й граматка. <i>Л. Глібів</i>	5	Що бачив Гнатко <i>К. Велик</i>	28
Сором	6	Ялинка. <i>М. Чернявський</i>	29
Знахідка. <i>О. Кониський</i>	7	Новий рік	30
Окуляри	9	Щедрівки	31
II.			
Осінь	10	Старча	32
Осінь. <i>Я. Щоголів</i>	10	Вечір. <i>Я. Щоголів</i>	32
У саду	11	Взімку. <i>Б. Грінченко</i>	33
Осінні праці селянина	12	IV.	
Сільська осінь. <i>М. Чернявський</i>	12	<i>Весна</i>	33
На вулиці	13	Щодивись!... <i>Б. Грінченко</i>	33
В-осени. <i>О. Кониський</i>	15	Молода весна. <i>М. Вовчок</i>	34
Перелітні птахи	15	Дастівка. <i>Б. Грінченко</i>	34
Осіня ніч. <i>С. Васильченко</i>	16	Весна йде. <i>М. Вовчок</i>	35
В убогій хатині. <i>М. Старицький</i>	17	Крига. <i>В. Винниченко</i>	35
III.			
<i>Зіма</i>	17	Писанка. <i>Л. Глібів</i>	36
Зімній ранок. <i>Я. Щоголів</i>	18	На В-ликдень біля церкви. <i>Г. Барвінок</i>	37
Зіма на селі	19	Христос воскрес! <i>Колодяжинська</i>	38
Петрусь. <i>Б. Грінченко</i>	20	У великодну ніч. <i>С. Васильченко</i>	39
На громаку. <i>П. Мирний</i>	21	На весні. <i>М. Вовчок</i>	41
Сивий майстер	21	Гей, бика! <i>С. Руданський</i>	41
Вечір. <i>М. Вовчок</i>	22	Зелені святки та Іван Купало	42
		Соловейко. <i>М. Вороний</i>	43
		Дощ. <i>С. Васильченко</i>	44
		Гроза. <i>Б. Грінченко</i>	45

	Стор.		Стор.
Косовиця. <i>Б. Гребінка</i>	46	Як їжаки хазяйнують. <i>О. Степовик</i>	72
Нагулялося по небу. <i>П. Куліш</i>	48	Чудне круча	73
Вечір. <i>Т. Шевченко</i>	48	Горобець на варті	74
Увечері. <i>М. Вовчок</i>	49	Шпаки	75
V.			
<i>Літо</i>	49	З вирію. <i>Дніпрова Чайка</i>	76
Літній ранок. <i>Я. Щоголів</i>	49	Соловейко. <i>С. Васильченко</i>	77
Літо. <i>І. Левицький</i>	50	Одуд. <i>Г. Шерстюк</i>	78
Увечері. <i>М. Чернявський</i>	51	Жайворонок	79
Уночі. <i>П. Куліш</i>	51	У діброві. <i>Я. Щоголів</i>	79
Літній день на настівнику. <i>П. Мирний</i>	52	Зозуля. <i>Г. Шерстюк</i>	80
Пастушки. <i>Б. Грінченко</i>	52	Щоглик. <i>П. Граб</i>	81
Василько. <i>С. Черкасенко</i>	53	Пригода	82
Літній вечір. <i>О. Кониський</i>	55	Шануймо пташок. <i>Г. Коваленко</i>	82
Урожай. <i>М. Чернявський</i>	56	В інших людей. <i>Г. Коваленко</i>	84
Літо	57	На річці. <i>Я. Щоголів</i>	84
Жнива	57	Карась	85
Косарі. <i>Я. Щоголів</i>	57	Як я плавав душогубкою. <i>М. Г.</i>	86
На полі і в гаю	58	Щука	86
У жнива. <i>О. Кониський</i>	59	Хлопчик і гадюка	87
Після жнив. <i>Л. Глібів</i>	60	Павук - тенетник. <i>С. Черкасенко</i>	88
VI.			
<i>Наші приятелі та вороги</i>	61	Муха і бджола. <i>Л. Глібів</i>	90
Коні	61	Як одмінюються комахи	92
Собака й кінь. <i>Л. Глібів</i>	61	Метелик. <i>Л. Боровиковський</i>	93
Корова	63	Мурашник	93
Вівці	64	Мале та розумне	94
Свиня	64	VII.	
Собака	65	Як росте дерево	95
Щирий друг	66	Верба	96
Як кішка виховала білку	67	Що дають нам рослини	97
Вовк і лисиця. <i>Л. Глібів</i>	69	Шелестуни. <i>Л. Глібів</i>	98
Заєць та жаби	71	В гаю. <i>М. Вовчок</i>	99
Гризуни	71	Діброва. <i>Т. Шевченко</i>	100
Як загиб один ліс. <i>О. Степовик</i>	72	Гай. <i>М. Вовчок</i>	100
		Пісня	101

	Стор.
Дід Євмен. <i>О. Кониський</i>	101
Сад	102
Троянда. <i>Л. Глібіз</i>	102
Як проростає сім'ячко	103
Левади. <i>І. Левицький</i>	104
Колоски. <i>С. Черкасенко</i>	106
Ячмінь. <i>Б. Гребінка</i>	107
Льон. <i>Г. Андерсен</i>	108
Сіячі	109

VIII.

Про землю та воду	110
Сніг. <i>О. Пчілка</i>	111
Під снігом. <i>Г. Чупринка</i>	113
Струмок	113
Дніпро. <i>М. Гоюль</i>	114
На Дніпрі. <i>Т. Шевченко</i>	115
Море. <i>С. Черкасенко</i>	116
Човен. <i>С. Черкасенко</i>	117
Дві великі сили. <i>М. Комаров</i>	118
Повітря	119

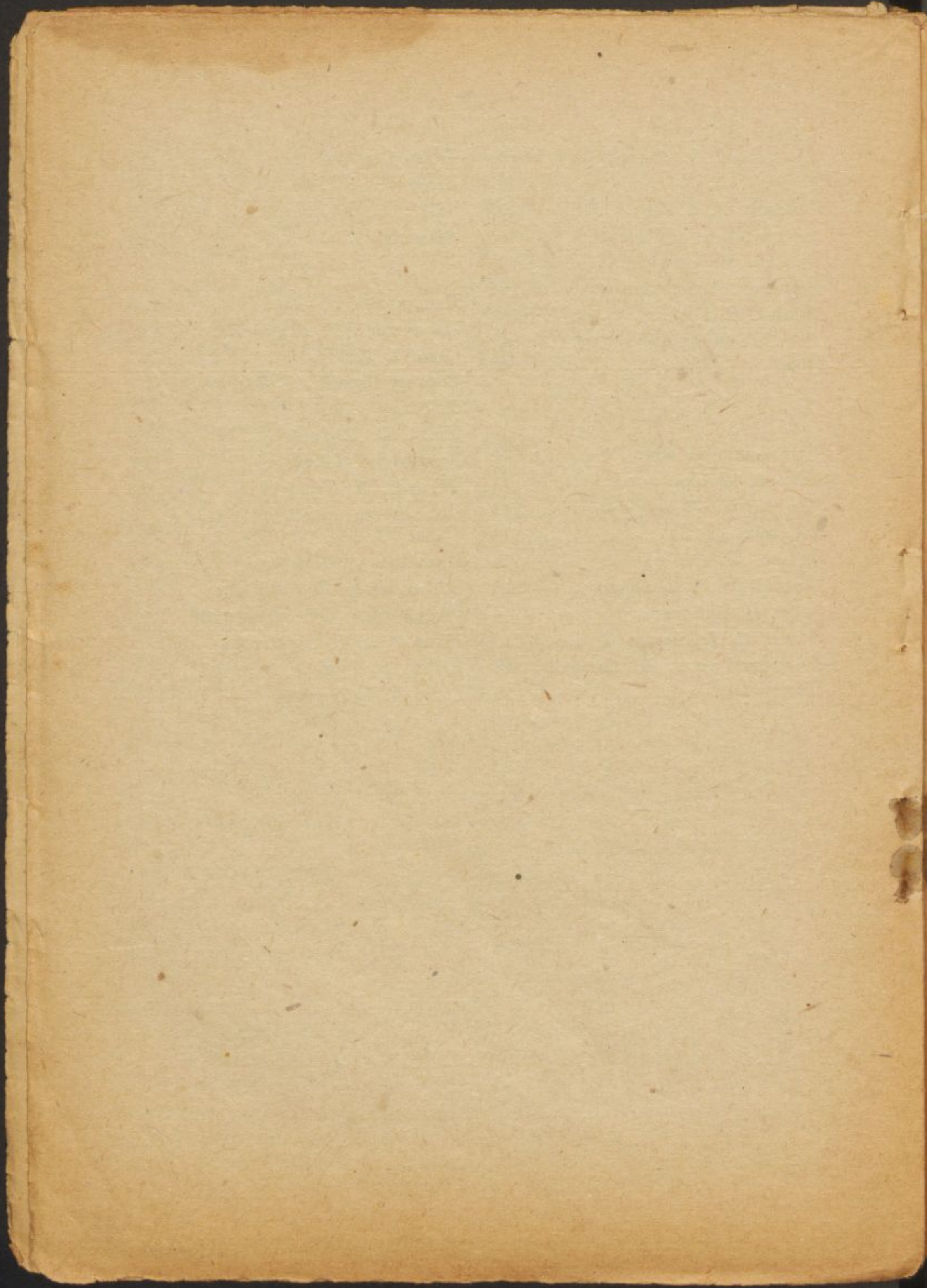
	Стор.
Тепло і холод	121
Вітер	121
Змій	122
Аероплян	123

IX.

Наш край	125
На чужині. <i>Т. Шевченко</i>	125
Село. <i>І. Левицький</i>	126
Село на Україні. <i>Т. Шевченко</i>	127
За селом	127
Місто. <i>П. Мирний</i>	128
Волинь. <i>О. Пчілка</i>	129
Подолля. <i>Л. Українка</i>	129
Степами на шахти. <i>С. Черкасенко</i>	130
Буковина. <i>С. Воробкевич</i>	132
В Карпатах. <i>Г. Хоткевич</i>	132
Рідний край. <i>М. Чернявський</i>	134
Рідна мова. <i>С. Воробкевич</i>	134
Дітям. <i>П. Граб</i>	135
Гімн. <i>П. Чубинський</i>	135

ВИДАВНИЦТВО

„ДЗВІН“ і „УКРАЇНСЬКА ШКОЛА“

видало для дітей:

1. С. Черкасенко. Маленький горбань.
2. Його-ж. Гараськів Великдень.
3. Т. Бордуляк. Дай, Боже, здоровля корові.
4. І. Франко. Малий Мирон.
5. Його-ж. Грицева шкільна наука.
6. А. Чехов. Білолобий. Пер. Ю. Русова.
7. Ю. Сірий. Світова мандрівка краплини води. Вид. 2-ге.
8. С. Черкасенко. Воронько.
9. Ю. Русов. Земноводні тварини.
10. Його-ж. Про плазунів.
11. Т. Шевченко. Тарасова ніч. Іван Підкова. Гамалія.
12. Ю. Сірий. Дивовижні рослини. Вид. 2-ге.
13. Його-ж. Про горобця, славного молодця. Вид. 2-ге.
14. С. Черкасенко. Безпритульні. Вид. 2-ге.
15. Ю. Русов. Як здобувають нафту.
16. Томсон Сетон. Подорож дикої качки. Пер. Ю. Сірий.
17. Його-ж. Вулі, чабанський пес. Пер. Ю. Сірий.
18. Його-ж. Мандрівна кішка. Пер. Ю. Сірий.

Українська Педагогічна Бібліотека.

---

1. С. Черкасенко. Шевченко й діти. Шевченко педагогом. Вид. 2-ге.
2. Я. Чепіга. Самовиховання вчителя. Вид. 2-ге.
3. С. Панасенко. В сучасній школі. Вид. 2-ге.
4. С. Русова. Нова школа. Вид. 2-ге.
5. В. Науменко. Загальні принципи українського правопису.
6. Я. Чепіга. Проект української школи.
7. Ю. Сірий. Природознавство в школі.
8. С. Русова. Коротка методика географії.
9. Я. Чепіга. Вільна школа.
10. Його-ж. Національність і національна школа.
11. Його-ж. Методичні замітки до навчання грамоти по звуковому методу.
12. С. Русова. Про колективне та групове читання.

Головні склади всіх видань:

1. Київ, Бесарабська пл. 2, Т-во «Дзвін».
  2. Харків, Петров. пр. 18, Українська книгарня «Дзвін».
-

В-во „Дзвін“ і „Українська Школа“

видало такі підручники:

- Я. Чепіга.** Задачник для початкових шкіл. Рік перший.
Видання 3-є.
- Його-ж.** Задачник для початкових шкіл. Рік II. Видання 3-є.
- Його-ж.** Задачник для початкових шкіл. Рік III.
- Його-ж.** Арифметичні правила, для початк. шкіл. Вид. 2-є.
- Його-ж.** Букварь для дорослих.
- Його-ж.** Читанка для дорослих.
- С. Черкасенко.** «Початок.» Граматка. Видання 3-є.
- Його-ж.** Рідна школа. Читанка, ч. I. Видання 3-є.
- Його-ж.** Рідна школа. Читанка, ч. II. Видання 2-є.
- Його-ж.** Рідна школа. Читанка, ч. III і IV.
- Його-ж.** Найпотрібніші правила правопису. Частина I і II.
- О. Коваленко.** Геометрія для вищих шкіл початкових і перших класів середніх.
- Ю. Сірий.** Про світ божий. (Бесіди по природознавству.)
Видання 2-є.
- Його-ж.** Життя рослин. (Анатомія і фізіологія рослин.)
Видання 2-є.

Головний склад міститься в Києві, Бесарабська площа, ч. 2.

Видавництво «ДЗВІН» і «УКРАЇНСЬКА ШКОЛА».

Видавництво

„ДЗВІН“ і „УКРАЇНСЬКА ШКОЛА“

має контору і головний склад видань у Києві, Бесарабська площа, ч. 2.

Хто хоче замовляти більшу кількість книг і підручників для продажу, для шкіл та бібліотек, має звертатись з замовленням по такій адресі: **КИЇВ, Бесарабська площа, ч. 2.** (Площа Богдана Хмельницького), Т-во «Дзвін».

Приймаються замовлення на складання бібліотек для урядових інституцій, земств, товариств, початкових і середніх шкіл. Бібліотеки складаються під доглядом педагогів і знавців цього діла. Замовлення виконуються по можливості скоро і совістно.

Книгарням і земствам звичайний опуст (знижка). Пересилка на рахунок покупця.

Книгарня Т-ва „ДЗВІН“

у Харкові, Петровський пров., 18.

Має на складі всі видання «Дзвону» і «Української Школи» і в головним складом для Слобідської України.

Книгарня «Дзвін» у Харкові має в продажу всі книжки, які виходять на Україні і за кордоном.

Всі підручники для шкіл нижчих і середніх можна одержувати з Харківської книгарні «Дзвін». Замовлення виконуються негайно.

Адреса: Харків, Петровський пров., 18., Українська книгарня «ДЗВІН».